

Nils-Christian Nilsen

Olav Engelbrektsson og James Beaton

En komparativ analyse av erkebiskopenes administrative og økonomiske makt (1520-1540).

Masteroppgave i Historie

Veileder: David Bregaint

Mai 2022

Nils-Christian Nilsen

Olav Engelbrektsson og James Beaton

En komparativ analyse av erkebiskopenes
administrative og økonomiske makt (1520-1540).

Masteroppgave i Historie
Veileder: David Bregaint
Mai 2022

Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet
Det humanistiske fakultet
Institutt for historiske og klassiske studier

Kunnskap for en bedre verden

Forord

Det er mange som skal takkes etter endt løp med å skrive en masteroppgave. Først og fremst vil jeg takke min veileder; David Bregaint for en god og sterkt faglig hjelp. Uten han hadde ikke denne masteren vært mulig. Jon A. Risvaag, Øystein Rian og Per Christiansen fortjener også en stor takk for deres råd og gode svar på mine spørsmål. Jeg vil også takke mine foreldre som har vist stor interesse og forståelse for deres sønns nærmest besatte forhold til historiefaget, fra da han som åtteåring fikk sin første historiebok «*Min første historiebok*». Min mor har også hjulpet med oversettelse av fransk, samt korrekturlesing. Dette har vært til stor hjelp, og dette er jeg takknemlig for. Til sist vil jeg takke mine medstudenter og venner for gode samtaler og god sosial omgang. Vår faste «15:00 pause» har vært et lysglimt i tunge tider.

Utfoldinger har stått i kø når det gjelder denne oppgaven. Den er i seg selv en omfattende oppgave, og det å få en større forståelse av både norsk og skotsk historie har vært essensielt for å fullføre oppgaven min. Utviklingen i min språklige kompetanse har også vært viktig. Dette gjelder spesielt styrking av kompetanse i latin og skotsk, men også en forhøyet kompetanse i skriftlig fremstilling på mitt eget morsmål.

Covid-19 har også vært en utfordring, da arkivbesøk har vært umulig. Jeg har måttet avlyse min planlagte arkivtur til Scotland på grunn av dette, noe som har gitt oppgaven min to svakheter. For det første har jeg funnet få skotske primærkilder. For det andre er det litt skjevt fokus i oppgaven min. Det mest optimale hadde vært om oppgaven hadde likt fokus på begge erkebiskopene, men dette lot seg ikke gjøre. Det er dermed et større fokus på erkebiskop Olav Engelbrektsson enn det er på erkebiskop James Beaton. Dette er selvfølgelig beklagelig, men slik situasjonen var under skrivingen var det ingen annen utvei.

Det må poengteres at selv om det til tider har vært tungt å skrive en masteroppgave, så har det også vært morsomt og lærerikt. Med å gjøre en komparativ analyse av disse erkebiskopene har jeg ikke bare lært mer om dem, men også samfunnet de var en del av. Jeg føler også at jeg ikke bare har lært om forholdene i Scotland og Norge, men også fått et innblikk i generelle europeiske forhold. Jeg har syntes at å jobbe med denne oppgaven har vært både interessant og lærerikt, og jeg håper også at den vil være det for fremtidige lesere, og et supplement til videre forskning.

Innholdsfortegnelse

Olav Engelbrektsson og James Beaton – En komparativ analyse av erkebiskopenes administrative og økonomiske makt (1520-1540).	4
1. Innledning	4
1.1 <i>Problemstilling</i>	4
1.1.1 Den overordnede verden fra 1520 til 1540	8
1.2 <i>Kilder og metode</i>	9
1.2.1 Valuta og begrepsbruk	9
1.2.2 Olav Engelbrektsson – Kilde og kildekritikk	10
1.2.3 James Beaton – Kilde og kildekritikk	12
1.3 <i>Historiografi</i>	13
1.3.1 Historikerens syn på erkebiskop Olav Engelbrektsson.	14
1.3.2 Historikerens syn på erkebiskop James Beaton	19
1.4 <i>Olav Engelbrektsson og James Beaton, hva binder dem sammen?</i>	21
2. Erkebispedømmenes struktur	23
2.1.1 Erkebiskopenes organisasjon og strukturelle makt.	24
2.1.2 Erkebiskopenes militære makt	26
2.1.3 Verdslig lojalitet til geistlig makt	28
2.1.4 Erkebiskopenes gudgitte makt	30
2.2 Erkebiskopene og deres underliggende strukturer- Konklusjon	33
3. Den økonomiske utviklingen i erkebispedømmene Nidaros og St.Andrews	34
3.1 Inntektgrunnlaget til erkebiskopene	35
3.2 Økonomisk vekst i erkebispedømmene Nidaros og St.Andrews	42
3.2.1 Erkebiskopenes inntektgrunnlag og en sammenligning med underliggende biskoper	42
3.2.2 Død og fordervelse – Pestenes påvirkning av erkebiskopenes økonomi.	45
3.2.3 Politikkenes påvirkning på erkebiskopenes økonomi – Den verdslige politiske makts negative påvirkning	47
3.3 Erkebiskopenes forskjellige økonomiske systemer – Konklusjon	53
4. Håndtering av korrupsjon og økonomiske misligheter i erkebispedømmene	56
4.1.1 Korrupsjon og økonomiske misligheter i Nidaros – «Gale-Mathias» og korrupsjon i Nidaros Erkebispedømme	57
4.1.2 Korrupsjon og økonomiske misligheter i St.Andrews- Appropriasjon og adelsstyre = korrupsjon?	60
4.2 Korrupte erkebispedømmer? – Konklusjon.	62
5. Etter erkebiskopenes død	63
6. Konklusjon	65
Litteraturliste	69
<i>Forkortelser</i>	69

<i>Primærkilder (arkiv)</i>	69
<i>Trykte og digitale primærkilder</i>	69
<i>Sekundær litteratur</i>	69
<i>Leksikon og oppslagsverk</i>	72

Olav Engelbrektsson og James Beaton – En komparativ analyse av erkebiskopenes administrative og økonomiske makt (1520-1540).

1. Innledning

1.1 Problemstilling

Erkebiskop Olav Engelbrektsson er en kjent person i norsk historie. Hans kamp mot Christian III og reformasjonen, som ble tapt i året 1537, er en kjent begivenhet i landets historie. Historikeren Andreas Holmsen (1976), skrev; «Det norske erkebisperiket var sterkt nok til å ta opp en krig mot den danske kongemakten i Norge, men det var ikke sterkt nok til å vinne den.»¹ Dette «erkebisperiket» var det Olav Engelbrektsson som kontrollerte. Man kan dermed spørre seg hvordan hans makt var i dette «riket»? En måte å gjøre dette på er å redegjøre og drøfte hans administrative og økonomiske makt. Dette er fordi man da kan observere erkebiskopenes administrative styrke innad i erkebispedømmet, og det økonomiske handlingsrommet han kunne operere i. Et tredje aspekt er å drøfte håndteringen av korrupsjon og økonomiske misligheter i erkebispedømmet for å få en innsikt i hans mulighet for kontroll vedrørende økonomisk dissidens i erkebispedømmet. Samtidig er det også fruktbart å gjøre en sammenligning av en annen erkebiskop i samtiden. Dette kan være viktig for å sette erkebiskopen i en større europeisk kontekst.

Et godt eksempel på en annen erkebiskop som var aktiv rundt Olavs tid var erkebiskop James Beaton. Han var erkebiskop av St.Andrews i Scotland fra 1522 til 1539. Beaton var en viktig politiker i Scotland i sin samtid, og skotske historikere har lenge ment at han primært var en karrierepolitiker og ikke en geistlig leder.² Når man tidligere har drevet med komparativ historie i Norge og Scotland i denne perioden, har man ofte sett dette fra et vertikalt perspektiv på kartet. Med dette mener jeg man har komparativt sett på Norge i forhold til Danmark, og Scotland i forhold til England. Med denne oppgaven vil jeg skifte perspektivet fra vertikalt til horisontalt, altså en komparativ analyse av Norge og Scotland. Dette mener jeg vil gi videre forskning nye perspektiver og nye innfallsvinkler i et gammelt emne, og være et viktig bidrag i videre forskning når det kommer til begge erkebiskopene og tiden de levde i.

Ved å gjøre en komparativ analyse av disse to erkebiskopenes økonomiske handlingsmønstre og organisasjon, altså bispedømmene, så vil man muligens få et klarere bilde av hvorfor de handlet som de gjorde. Det vil også belyse hvordan det økonomiske aspektet ved deres liv påvirket folk og området de opererte i. Hensikten med dette er rett og slett å drøfte hvordan erkebiskopenes økonomiske og administrative makt påvirket deres erkebispedømmer. Kort sagt skal denne masteroppgaven drøfte; hvordan fungerte erkebispedømmene Nidaros og St.Andrews administrativt, og hvordan var den økonomiske makten under James Beaton og Olav Engelbrektsson? Var det forskjeller, og hvordan kan man forklare disse forskjellene?

¹ Holmsen, 1976: 27.

² For mer utdypende drøfting se delkapitlet; *1.3.2 Historikeres syn på erkebiskop James Beaton*

Ved å sette søkelys på erkebiskop Olav Engelbrektsson og erkebiskop James Beatons administrative og økonomiske maktgrunnlag, kan man også få et innblikk i personene Olav Engelbrektsson og James Beaton. Det er lite bevart kildemateriale om privatpersonene Olav Engelbrektsson og James Beaton, og dermed må man bruke andre vinklinger for å få et glimt av hvordan deres personlige tanker og bakgrunnen for deres politiske handlingsmønstre.

Olav Engelbrektsson eksiterte ikke i et vakuum. Han var en brikke i den mest omspennende organisasjonen i Europa på denne tiden, den katolske kirke. Det er dermed hensiktsmessig å sammenligne han med en annen erkebiskop. Mitt valg har som nevnt falt på erkebiskop James Beaton. Beaton var erkebiskop av St.Andrews fra 1522 til 1538, og før det erkebiskop av Glasgow fra 1509 og frem til han ble erkebiskop av St.Andrews.³ Erkebiskopene var nok også jevngamle, men for dem begge vet man ikke eksakt hvilke datoer eller hvilke år de ble født. James K. Cameron (2004), mener at James Beaton ble født rundt 1473,⁴ mens Øystein Rian (2009b), mener at Olav Engelbrektsson ble født rundt 1480.⁵ Man kan derved anta at det var rundt syv års forskjell mellom dem, og at Beaton var eldst. En faktor som støtter opp under dette er tidspunktene de studerte. Olav Engelbrektssons studerte på Universitetet i Rostock fra 1503 til 1514.⁶ Beaton studerte litt tidligere enn Engelbrektsson, og hans studietid på Universitet i St.Andrews var fra 1488 til 1493.⁷ Beatons studietid var også kortere enn Engelbrektssons. Beaton studerte i fem år, mens Engelbrektsson studerte i hele elleve år. Begge hadde nok også en økonomisk teft og talent. Før Beaton ble erkebiskop av Glasgow var han kasserer for den skotske tronen i 1505, etter at hans bror David Beaton (død 1505)⁸ avgikk ved døden. Han beholdt denne stillingen frem til han ble erkebiskop av Glasgow i 1509.⁹ Olav Engelbrektsson hadde ikke selv noen verdslige økonomiske stillinger før han ble erkebiskop, men han var dekan i Nidaros erkebispedømme før han ble erkebiskop. I kraft av denne stillingen hadde han omfattende økonomisk styring i Nidaros erkebispesete.¹⁰ Disse stillingene gav dem en god bakgrunn da begge tiltrådte stillinger i det øvrige geistlige hierarkiet.

Selv om disse erkebiskopene levde og virket samtidig, så foregikk dette i forskjellige land, med forskjellige politiske klima. Det vil ikke si at det ikke fantes likheter mellom dem også på det politiske planet. Begge fungerte som regenter i perioden de var erkebiskoper. Beaton ble regent for barnekongen James V etter at hans far kong James IV og erkebiskop Alexander Stewart (1493-1513) av St.Andrews falt i slaget ved Flodden i 1513. Dette gjorde at han i sin stilling som erkebiskop av Glasgow, ble den mektigste geistlige fyrsten i Scotland, og stillingen som regent beholdt han til James V ble myndig i 1526.¹¹ For Olav Engelbrektsson sin del var han regent av Norge fra 1533 til 1557. Han ble regent etter Frederik I` s død, og frem til han flyktet fra Norge på grunn av

³ Cameron, 2004.

⁴ Ibid.

⁵ Rian, 2009b.

⁶ Ibid.

⁷ Cameron, 2004.

⁸ Må ikke forveksles med James Beatons nevø, kardinal David Beaton (1494-1546).

⁹ Cameron, 2004.

¹⁰ Rian, 2007: 23.

¹¹ Cameron, 2004.

reformasjonen.¹² Han ble også utnevnt til stattholder¹³ av det nordafjelske Norge sammen med biskopene av Bergen og Stavanger, samt Vincens Lunge (1486-1536) i 1524.¹⁴ Det er altså forskjellige typer regenter vi har med å gjøre. Det første er et regentstyre for en monark som er mindreårig. Det andre er et regnetstyre i et «interregnum».¹⁵ En annen forskjell på regentsyrene til James Beaton og Olav Engelbrektsson, er at mens Olav hadde sin rett som regnet fordi han var erkebiskop, og dermed også ledere av riksrådet, var James Beaton også regnet fordi han hadde en personlig forbindelse til kongen. Denne forbindelsen var at James Beaton var kong James V sin gudfar.¹⁶

Andre likheter er at de begge deltok i en feide mot en verdslig adelig. Beaton var deltakende i en feide mellom jarlen av Angus (1489-1557) og jarlen av Arran (1475 – 1529), hvor Beaton støttet sistnevnte.¹⁷ Engelbrektsson på sin side var ikke bare deltakende, men også ledende i sin feide i Norge mot Vincens Lunge.¹⁸

Olav Engelbrektsson var også en viktig aktør innen handel. Som erkebiskop var han en viktig handelsaktør i Norge og især i Trøndelag og nordover.¹⁹ I denne oppgaven vil det bli belyst hvilken stilling erkebiskopen hadde i dette nettverket og hvordan han selv brukte sine setesveiner som handelsforbindelser når det blant annet kom til handel med tiende i Nord-Norge.²⁰ Det vil også bli sett på hvordan erkebispestolen fra tidligere tider utviklet seg til det mektige økonomiske makthuset det var under erkebiskop Olav. Dette skal sammenlignes med erkebiskop James Beaton sin rolle og hvordan hans nettverk fungerte i Scotland, på den andre siden av havet. Hvordan organisert han sitt nettverk og økonomi, sammenlignet med sin erkebiskopkollega i Norge? Hva var deres inntektskilder, og hvor stor økonomisk styrke hadde disse erkebiskopene?

En problemstilling skal også inneholde hva som ikke skal med. Jeg skal ikke se på varestrømmen i handelsnettverket til erkebiskop Olav Engelbrektsson. Dette er ikke fordi det ikke hadde vært interessant, men fordi man ikke har noe bevart kildemateriale som omhandler dette.²¹ Et annet aspekt er generelle utgifter, som erkebiskopene opplevde i denne perioden. Disse var både kirkelige og verdslige avgifter slikt som; vedlikehold av domkirken, lønning av ansatte, innkjøp av kunst/andre kostbarheter, og betaling av skatt til kongemakten.²² Problemet med kildematerialet angående utgifter er todelt. For det første er det som nevnt store forskjeller i de ulike typer av utgifter, for det andre er kildematerialet for mangelfullt til at man kan få en total oversikt over alle utgiftene. Dermed blir en sammenligning av erkebiskop Olav Engelbrektsson og erkebiskop James Beatons generelle utgifter en umulig oppgave. Det som kan sammenlignes er hvordan økonomiske utfordringer påvirket erkebiskopene og deres erkebispedømmer, og dette vil bli drøftet i delkapitlene: *3.2.2 Død og fordervelse – Pestenes påvirkning på*

¹² Rian, 2009b.

¹³ Tilsvarer kongens regent.

¹⁴ DN VII 580.

¹⁵ Altså tidsrommet fra en herskers død eller avgang til den nye herskeren har tatt over.

¹⁶ Herkless & Hannay, 1910: 45.

¹⁷ Hunter-Blair, 1907.

¹⁸ Rian, 2009b.

¹⁹ Holte, 2014.

²⁰ Ibid.

²¹ Dybdahl, 2003: 279.

²² Dybdal, 2004: 84-85; Paul, 1905: 227-228.

erkebiskopenes økonomi og 3.2.3 Politikkenes påvirkning på erkebiskopenes økonomi – Den verdslige politiske makts negative påvirkning.

To spørsmål man kan stille seg er hvorfor jeg har valgt akkurat denne tidsperioden og hvorfor akkurat disse erkebiskopene? For å svare på det første spørsmålet; tidsperioden 1520 til 1540 er den tidlige reformasjonsperioden, og en tid med religiøse og kulturelle omveltninger i Europa, herunder også i Norge og i Scotland.²³ Hovedfienden til protestantene var den katolske kirke, og også erkebiskopene. Det er dermed hensiktsmessig å drøfte erkebiskopenes administrative og økonomiske makt i en slik brytningstid som dette er, for å få et innblikk i kirkesystemets styrker og svakheter. Dette bringer meg til det andre spørsmålet. Hvorfor har jeg valgt å sette søkelys på erkebiskopen av Nidaros og erkebiskopen av St.Andrews? Hvorfor er ikke fokuset også på andre erkebiskoper i Skandinavia slik som erkebiskopen i Uppsala eller erkebiskopen i Lund? Eller hvorfor ikke den andre erkebiskopen i Scotland, erkebiskopen av Glasgow? For å besvare det første spørsmålet først. I Uppsala på denne tiden fantes det en erkebiskop, og han virket i embete samtidig med Beaton og Engelbrektsson. Johannes Magnus (1488-1544) var erkebiskop av Uppsala fra 1523/1524 og helt frem til 1544, men fra 1526 levde han i eksil.²⁴ Dermed er han uaktuell, fordi han i store deler av sin tid bare var formelt erkebiskop. I Danmark og erkebispesetet i Lund var det to erkebiskoper, Johan Weze (1490-1548) fra 1522 til 1532²⁵ og Torben Bille (død 1552) fra 1532 til 1537.²⁶ Johan Weze var i store deler av sin tid som erkebiskop også i eksil²⁷ slik som Magnus i Sverige var. For Torben Bille sin del var han først og fremst sterkt involvert i grevfeiden, og det var lite fredstid under hans styre.²⁸ Siden det var to erkebiskoper av Lund på denne tiden, og den første var i store deler av tiden i eksil, er også dette erkebispedømmet uaktuelt. Det siste erkebispedømmet som kunne vært aktuelt er erkebispedømmet i Glasgow i Scotland. På denne tiden som oppgaven omhandler var Gavin Dunbar (1490-1547) erkebiskop fra 1524 til sin død i 1547.²⁹ Grunnen til at jeg har valgt å fokusere på St.Andrews og ikke på Glasgow er at erkebispedømmet St.Andrews var sett på som den geistlige hovedstaden i Scotland, selv om begge erkebispedømmene offisielt var likestilt.³⁰ James Beaton omtaler seg selv i et brev fra 1527 som; «Divina Sanctiandree Archiepiscopus totius regni Scotie primas apostolice sedis legatus natus.»³¹ Røft oversatt til norsk blir dette: Hellige erkebiskop av St.Andrews. Den øverste leder av kongedømmet Skottland utvalgt av den apostoliske stol. Det er frasen *regni Scotie primas* i hans tittel som kan oversettes til første eller øverste, noe som jeg mener viser til at han hadde en overhøyhet over andre geistlige i Scotland.

Man må også bemerke at selv om både erkebiskop Olav Engelbrektsson og erkebiskop James Beaton var mektige menn, så betyr ikke det at de var allmektige. Begge måtte forholde seg og adlyde høy-adelsmenn og kongemakt. Disse erkebiskopene var ikke

²³ Rasmussen, 2022.

²⁴ Salvesen, 2020.

²⁵ Ingerman, 2020.

²⁶ Andersen, 2011.

²⁷ Ingerman, 2020.

²⁸ Andersen, 2011.

²⁹ Dowden, 1908: 451 og 455.

³⁰ Rhodes, 2019: 13.

³¹ StAUL, B65/22 nr.240.

Prinse-biskoper, men en del av, og underlagt det verdslige systemet i sine respektive land.

1.1.1 Den overordnede verden fra 1520 til 1540

Det er viktig å gjøre en kort redegjørelse for hvordan verden var fra 1520 til 1540. Dette er for at konteksten rundt resten av selve oppgaven skal være mer tydelig. Jeg vil først begynne med et overordnet vest-europeisk perspektiv, for å deretter snevre meg inn i på landene som er aktuelle for oppgaven; Norge og Scotland.

1520- og 1530-tallets store begivenhet var spredningen av reformasjonen. Martin Luthers offentliggjørelse av tesene om avlaten 31. oktober 1517, regnes som startskuddet for reformasjonen, og fra cirka 1520 var Martin Luther (1483-1546) den mest kjente personen i Europa.³² Hans ideer spredde seg raskt på grunn av den nye oppfinnelsen, boktrykking. Denne nye teknologien hjalp til med å spre hans ideer rundt om til hele Europa. Selv om man ofte forbinder denne tiden med de teologiske forandringene som skjedde på denne tiden, så var også innføringen av reformasjonen en kamp om penger og ressurser.³³ Dette var en konfliktfylt tid, som også fortsatte etter oppgavens tidsrom.

I 1520 var Norge en del av Kalmarunionen. Fra 1521-23, var den svenske frigjøringskrigen et faktum, etter denne krigen løsrev Sverige seg fra Kalmarunionen og Christian II ble avsatt som dansk og norsk konge. Årene etter forsøkte den nye kongen av Danmark og Norge, Frederik I, å ta større kontroll over Norge.³⁴ Norge var i denne perioden i en langvarig nedgangsperiode. Kongen oppholdt seg utenfor Norges grenser, landet opplevde flere pestutbrudd, og adelen ble svekket. I denne nedgangsperioden steg kirken frem som en betydelig maktfaktor, og da spesielt erkebiskopen, og fra 1450 var erkebiskopen av Nidaros leder av riksrådet.³⁵ Det er i denne konteksten at Olav Engelbrektsson opererte, som en geistlig leder, i en sterk verdslig maktposisjon.

For Scotlands del, er en viktig begivenhet i landets historie, slaget ved Flodden, 9. september 1513. Slaget stod mellom Scotland og England, og var en del av Den hellige liga-krigen fra 1508 til 1516. Dette var primært en krig som utspilte seg på den italienske halvøy, og regnes dermed som en av de italienske krigene fra 1494 til 1559. Krigen stod primært mellom Frankrike på den ene siden, og Pavestaten, Venezia, Det hellige romerske imperiet, Spania og England på den andre. Scotland ble med på Frankrikes side i 1511. I 1513 invaderte Scotland England med en stor hær. Men denne hæren ble slått. Kongen av Scotland, James IV, døde under slaget, sammen med mange andre høyadelige.³⁶ Dette førte til et maktvakuum i Scotland, og det er her James Beaton slår seg frem som en politisk aktør.³⁷

³² Rasmussen, 2019.

³³ Berg, 2017: 128.

³⁴ Hamre, 1998: 19-27.

³⁵ Imsen, 2002: 7, 56 og 77.

³⁶ Herkless & Hannay, 1910: 45-47.

³⁷ Kort oppsummert om maktvakuemet så handler det om to grupperinger som kjempet om makt da kong James V var mindreårig konge fra 1513 til 1528. Disse er kjent som «det engelske partiet» og «det franske partiet». Navnet på disse partiene gjenspeiler hvem Scotland skulle være alliert med, England eller Frankrike. James Beaton tilhørte

1.2 Kilder og metode

Siden vi har med to erkebiskoper fra to forskjellige land å gjøre, ender man også opp med to forskjellige sett med kilder. Dermed vil både primær- og sekundærkilder variere betraktelig. De neste delkapitlene vil dermed være todelt. Det første delkapitlet vil omhandle kilde og kildekritikk om Olav Engelbrektsson. Det andre delkapitlet vil omhandle kilde og kildekritikk om James Beaton. På grunn av at oppgaven er en komparativ analyse, så er det viktig med et felles begrepsbruk. I det neste delkapittel skal jeg redegjøre for hvorfor jeg har valgt akkurat disse begrepene for oppgaven.

1.2.1 Valuta og begrepsbruk

I oppgaven har jeg valgt å bruke forskjellige former for *valutaer* når jeg skal bearbeide tallmaterialet i oppgaven. For Nidaros erkebispedømme vil jeg bruke utregning i *spann med smør*, mens jeg for erkebispedømmet St. Andrews vil bruke *Pound Scots* i mine utregninger.³⁸ Dette er fordi Scotland hadde en sterkere pengeøkonomi enn Norge på denne tiden, og dermed ble regnskap ført med verdien i valuta. I Norge bruker man på denne tiden det som kalles et *varepengesystem*. Det vil si at man regner ut en inntekt utfra en spesifikk vare, i senmiddelalderen var dette for landskyld utregnet i form av spann med smør.³⁹ Dette problematiserer selvfølgelig sammenligningen mellom de to erkebispedømmene, og det umuliggjør blant annet dirkede sammenligninger mellom dem slik som; hvem var den rikeste, og hvem hadde størst økonomisk vekst i sin tid som erkebiskop? Disse spørsmålene hadde vært vanskelig å svare på selv om man hadde sammenlignbare valutaer, fordi kildematerialet er for mangelfullt. Det man kan observere og sammenligne med det forskjellige tallmaterialet er forskjeller mellom inntektskilder og økonomisk styrkeforhold erkebiskopen hadde i forhold til underliggende institusjoner. Tallmaterialet angående slike forhold er stort nok til at man i hvert fall kan gi et estimat, men som jeg vil drøfte senere i oppgaven vil også dette by på problemer.

Terminologi er også en viktig faktor i oppgaven. Det er forskjellige terminologier i norsk historie og skotsk historie. Siden oppgaven er skrevet på norsk, har jeg bestemt at terminologien på engelsk skal oversettes til norsk så langt det er mulig. Dette er for å gi oppgaven en samlende form. Det er et faguttrykk som jeg har valgt å beholde i sin skotske variant; *appropriasjon*. I skotsk historieskriving betyr dette i denne konteksten det man i norsk historieskriving ofte kaller *Cathedraticum*, som er latin for bispestol. Det var en avgift som alle institusjoner måtte gi sin erkebiskop eller biskop.⁴⁰ Denne definisjonen er mer spisset enn den skotske termen *appropriation*, da denne gjelder for all avgift som gikk fra lavere til høyere geistlige institusjoner.⁴¹ Det kan dermed virke litt motsigende at jeg bruker denne termen. Den er også en mer negativt ladet term enn *cathedraticum*. Man forbinder ofte ordet med negative uttrykk som for eksempel kulturappropriasjon. Grunnen til at jeg allikevel har valgt en fornorsket variant av

den siste av disse grupperingene. Hvem som tilhørte de forskjellige grupperingene varierer, og at de skiftet side var ikke uvanlig, men James Beaton var alltid en del av det «franske partiet». (Herkless, & Hannay, 1910: 48,97, 141-142 og 191).

³⁸ Tegnet £ vil bli brukt for å vise denne valutaen.

³⁹ Dybdal, 2004: 70.

⁴⁰ Dybdal, 2004: 77.

⁴¹ Donaldson, 1960: 12.

termen, er fordi appropriasjon er en viktig problemstilling i skotsk kirke-økonomisk historie. Det er dermed mer gjeldene som fagbegrep når det kommer til den skotske delen av oppgaven enn den norske. Derfor har jeg inngått kompromisset med å bruke den skotske termologien, men oversatt til norsk.

Når det kommer til personnavn, har jeg valgt å bruke moderne skandinaviske og engelsk/skotske navnevarianter. Dette er fordi variasjonen i stavemåten på navn i denne perioden er så stor, at ved å bruke de moderne navnevariantene, selv om de nok ikke er helt riktige, vil det gjøre oppgaven mer lesbar, og samtidig mer strukturert.

1.2.2 Olav Engelbrektsson – Kilde og kildekritikk

Min primærkilde vil være brev som både er ført i penn av erkebiskopen selv og brev som omhandler han i brevsamlingen *Diplomatarium Norvegicum*.⁴² De brevene som det vil bli lagt mest fokus på er brev som omhandler hans økonomiske situasjon. Dette gjelder både brev skrevet av han selv og andre økonomiske forbindelser. Et eksempel på slike brev kan være DN VIII nr. 570 og nr.571 som omhandler en skipshandel mellom erkebiskopen og en David Falkoner fra Scotland. Hva kan disse brevene si oss om hans handelsnettverk? For det første viser det at han har forbindelser til Scotland. For det andre er det ikke David Falkoner selv som forfatter brevene, men hans tjenere Thomas Gardner og Thomas Hutchesson, noe som kan antyde at Falkoner var en handelsmann med betydelige midler. For det tredje nevnes Bergen som byen der transaksjonen skal foregå, det vil si her at vi har et bevis for at en kjøpsavtale mellom erkebiskopen og en skotsk handelsmann ble fullbyrdet i handelsbyen Bergen. For det fjerde står det også hvor mye erkebiskopen skal betale for skipet, 1500 Rhinsgylden, noe som er en betydelig sum penger.⁴³ Et viktig aspekt med å studere slike brev er ikke bare hva som står i brevene, men også når de ble datert. Brevene må ses i en større sammenheng, slik som hvordan de politiske forholdene i erkebiskopens liv var da disse brevene ble produsert i mars 1528. I denne perioden var erkebiskopen og riksrådets posisjon blitt svekket, først ved avsettelsen av Olav Galle (1480-1531) som stattholder og høvedsmann på Akershus slott 19.mai 1527 og den såkalte Dalerjunkeraffæren senere samme året.⁴⁴ Det som er ganske tydelig er at selv om at det norske riksrådet har blitt svekket, så virker det ikke som om at erkebiskopens økonomi har fått en merkbar nedgang på grunn av disse hendelsene, og at hans handelsnettverk enda var operativt. Flere brev må selvfølgelig analyseres for at dette utsagnet skal få mere tyngde, og det overnevnte eksemplet er mer ment som et eksempel på hvordan slike brev kan analyseres, og brukes i min problemstilling, enn at det er en definitiv konklusjon.

Det er ikke bare *Diplomatarium Norvegicum* som vil være aktuelt for min masteroppgave, andre primærkilder som også kan være aktuelle er «*Olav Engelbrektssons jordebok*» og «*Olav Engelbrektssons regnskapsbøker 1532-1538*».⁴⁵ Disse primærkildene er av en litt annen art enn brevmaterialet. Mens brevmaterialet er av en kvalitativ art, det vil si at hvert brev er en liten «historie» i seg selv som man kan analysere slik det ble gjort på forrige side, så er jordebøkene og regnskapsbøkene av en mer kvantitativ art. Disse bøkene gir en oversikt over blant annet landskyld, bøter,

⁴² Dokumentasjonsprosjektet, 2001.

⁴³ DN VIII 570 og 571.

⁴⁴ Harme, 1998: 344-345 og 360-363.

⁴⁵ Agerholt & Brinchmann, 1926; Seip, 1936.

inntekter og utgifter. Informasjonen i slike primærkilder er listeført. Det vil ikke si at vi ikke finner små «historier» i slike kilder. Eksempler på en slik liten historie kan være oversikter over bøteleggelser. Et eksempel på dette finnes i «*Aslak Bolts jordebok*».⁴⁶ der det står at Jakop fra Altra måtte betale erkebiskop Eskil 100 nobeler for å drive hor, og for å ha stjålet steiner fra Herøy kirke for å bygge en ovn.⁴⁷ Primært er slike kvantitative kilders bruksområder imidlertid å se trender og prosesser over lengre perioder.

Mine sekundærkilder vil være bøker av historikere som har skrevet om erkebiskopen tidligere, Lars Hamres (1998) «*Norsk politisk historie 1513-1537*»,⁴⁸ primært når det kommer til analyse av brevmaterialet, og kapittelet «*Nidaros Erkesetes økonomi*» av Audun Dybdahl (2003) i Steinar Imsens bok, «*Ecclesia Niderosiensis 1153-1537*»⁴⁹ primært når det kommer til analyse av jordebøker og regnskapsbøker.

Flere bøker og artikler av de overnevnte forfatterne vil være aktuelle, samt også andre forfatteres vitenskapelige bidrag.⁵⁰

Lars Hamres (1998) bok «*Norsk politisk historie 1513-1537*»⁵¹ er en veldig viktig, og jeg vil påstå, en essensiell bok når det kommer til en narrativ sammenheng av brevmaterialet i denne perioden. Det er likevel noen fallgruver. Hamre tar i boken noen friheter i sin tolking. Et eksempel på dette er at Lars Hamre (1998) blant annet mener, at erkebiskopen hadde i feiden med Vincens Lunge 300 menn og to krigsskip til disposisjon.⁵² Dette sier Hamre (1998) var «opplysninger frå ein av hans egne folk».⁵³ Hvis man imidlertid studerer brevet som Hamre bruker som kilder for sin påstand, DN V nr.1061 så er det ikke slik at dette er opplysninger fra erkebiskopens egne folk. Brevet er sendt til Gustav Vasa fra en av hans menn på Karlsborg slott, der avsenderen har blitt fortalt av en prest, som hadde innlosjert en av erkebiskopens sendebud, at erkebiskopens styrker var på 300 menn.⁵⁴ For det første er det i brevet Gustav Vasas mann som formidler dette, for det andre er dette noe han har hørt fra noen andre, som igjen har hørt dette. Dette er etter min mening på å svekke kildens troverdighet i henhold til antallet krigsfolk erkebiskopen hadde.

Kapitlet «*Nidaros Erkesetes økonomi*» i «*Ecclesia Niderosiensis 1153-1537*». av Dybdahl (2003)⁵⁵ er en oversikt over flere problemstillinger knyttet til erkesetes økonomi. Dybdahl (2003) utforsker flere aspekter og studere trender, så vel som at han trekker frem spesifikke episoder fra kildematerialet. Han illustrer også ved hjelp av bilder og tabeller sine funn i jordebøker og økonomibøker.⁵⁶ Ved slike grep gjør han slike kvantitative kilder mer lesbare for en som skal sette seg inn i stoffet. Det som er viktig for min

⁴⁶ Bolt, Jørgensen, Ulset & Riksarkivet, 1997.

⁴⁷ AB: 35.

⁴⁸ Hamre, 1998.

⁴⁹ Dybdahl, 2003.

⁵⁰ Bagge & Mykland, 1987; Benedictow, 2002; Bull, 1917; Bull, 1927; Christiansen, 1989; Dahl, 2000; Dybdahl, 2003; Dybdahl, 2004; Dybdahl & Bull, 2005; Gullbekk, 2005; Imsen, 2002; Imsen, 2016; Nissen, 1998; Rian, 2007

⁵¹ Harme, 1998.

⁵² Ibid: 393.

⁵³ Ibid.

⁵⁴ DN V 1061.

⁵⁵ Dybdahl, 2003.

⁵⁶ Dybdahl, 2003: 283 og 286.

oppgave er at jeg ikke skal, eller kan sette søkelys på alt Dybdahl (2003) skriver. Dybdahl (2003) skriver om den økonomiske historien til erkebispedømmet fra 1200-tallet til rundt 1550. I min oppgave er det tiden der Olav var erkebiskop, som er den gjeldene, altså årene 1523 til 1537. Han begynner også kapittelet med en refleksjon over eget arbeid;

Å skulle skrive om de økonomiske forhold ved Nidaros erkebispesete gjennom en periode på bortimot 400 år, fortøner seg i utgangspunktet som en temmelig vanskelig oppgave- For det første er det en lang periode med store endringer [...] ⁵⁷

Dette er noe jeg må ha i bakhodet når jeg skriver oppgaven. Selv om at det etter svartedauden og frem til reformasjonen var en generell vekst av jordegods under erkebiskopens kontroll,⁵⁸ så vil det ikke si at alle trender vil være like linjere. Nye teknologier og politiske forhold hadde noe å si på hvordan det var i Aslak Bolt (1380-1550) sin tid rundt 1440 og Olav Engelbrektssons tid cirka 1530. Det er tross alt snakk om cirka 90 års tidsforskjell da disse var erkebiskoper.

1.2.3 James Beaton – Kilde og kildekritikk

Primærkildene om James Beaton er av en annen karakter enn primærkildene om Olav Engelbrektsson. Primærkildene om Olav finner man primært i *Diplomatarium Norvegicum*, Olav Engelbrektssons jordebok og Olav Engelbrektssons regnskapsbok. Når det kommer til James Beaton, ser det ut som samlinger av primærkilder er litt større og mer omfattende. Kildene er litt mindre «samlet» enn kilder fra Norge på samme tid. Det finnes trykte kilder slik som; «*Rentale Sancti Andree*» og «*Accounts of the high treasurer of Scotland. Vol VI. 1531-1538*».⁵⁹ En stor mengde av primærkildene finner man i arkiver i Edinburgh og St.Andrews. Et arkiv som er aktuelt for oppgaven er, St. Andrews spesial collection, mer spesifikt, «*Calendar of St Andrews Charters*» og «*St. Andrews Burgh Charters and Miscellaneous Writs*».⁶⁰

Det er også viktig å vite hva som ikke er aktuelt. St.Andrews toll-lister fra 1522 til 1539 kunne vært aktuelle, men det finnes ingen bevarte toll-lister fra denne perioden. De nærmeste bevarte toll-listene er fra 1470 og 1590,⁶¹ altså lenge før og lenge etter oppgavens tidsperiode. Det er heller ingen antydning til at James Beaton drev med handel slik Olav Engelbrektsson gjorde, så selv om det antydes i kildematerialet at han var personlig interessert i handel,⁶² så var han ikke direkte involvert på samme måte.

For at man skal få en klarere ramme rundt dette, er det viktig å ha gode sekundærkilder. To bøker som især er aktuelle er; John Herkless og Robert Kerr Hannay`s (1910) bok; «*The Archbishops of St.Andrews*» vol 3 og Bess Rhodes (2019) bok «*Riches and Reform: Ecclesiastical Wealth in St Andrews, c.1520-1580*».⁶³ Det er selvfølgelig aspekter ved

⁵⁷ Dybdahl, 2003: 279.

⁵⁸ Ibid: 290-291.

⁵⁹ Hannay,1913; Paul, 1905.

⁶⁰ StAUL, B65/22. og B65/23.

⁶¹ Rhodes, 2019: 12.

⁶² Herkless & Hannay, 1910: 20.

⁶³ Herkless & Hannay, 1910; Rhodes, 2019.

disse bøkene som kan ses på i kritisk lys. Hvis jeg først begynner med «*The Archbishops of St. Andrews*» vol 3, så er det tre aspekter ved boken som må drøftes. Disse kommer jeg tilbake til, men først en liten forklaring om boken. «*The Archbishops of St. Andrews*» vol 3, er et bind av fem i serien «*The Archbishops of St. Andrews*», der hvert bind tar for seg livene til fem erkebiskoper. Det er det tredje bindet som er av oppgavens interesse da det omhandler James Beaton. Hvis vi nå ser på de tre negative aspektene ved boken så er det første, dens alder. Boken er over 100 år gammel og dermed skrevet i en annen tid, noe man må ha i bakhodet når man leser den. For det andre er boken veldig rotete skrevet, og uten kapittelinnledning, Dette ble også kommentert i samtiden. I *The American Historical Review* (1911), gis disse karakteristikene av boken; «*The volume proceeds breathlessly for it's not broken up into chapters. We could wish that the style of the authors were more animated*». ⁶⁴

De poengterer også at boken var «dry-as-dust», ⁶⁵ så man kan ikke si at de fant lesingen noe spesielt spennende. Det siste aspektet med boken er at selv om den beskriver livet til Beaton på en omfattende måte, så har den også mangler. Pestutbruddene i St. Andrews i 1529-1530 og 1538 ⁶⁶ nevnes ikke, selv om man skulle tro dette hadde stor påvirkning på erkebiskopen. Bortsett fra dette, er nok boken den mest komplette biografiske fremstillingen av erkebiskopen, og det beste utgangspunktet for å finne primærkilder når det kommer til å utforske personen James Beaton.

Den neste boken jeg skal kildekritisere er Bess Rhodes (2019) bok «*Riches and Reform: Ecclesiastical Wealth in St Andrews, c.1520-1580*». Denne boken ser på det generelle økonomiske aspektet i erkebispedømmet fra James Beatons tid til den skotske reformasjonen. Det er ikke så stort fokus på erkebiskopene, og James Beaton blir sjeldent nevnt. Hans nevø kardinal David Beaton har en mer fremtreden rolle i boken. Fokuset er på den økonomiske veksten i tiden, og går inn på tematikker som; forholdet mellom erkebispedømmet og byen St. Andrews, administrasjon av erkebispedømmet, ekspansjonen av jordeiendommer til erkebispedømmet med mer. Som tittelen viser går bokens handling over en lengre periode enn James Beatons liv, og flere kapitler omhandler bare tiden etter hans død, altså 1540 til 1560. Slik som med førstnevnte bok er imidlertid også denne boken et viktig grunnlag for å finne primærkilder, men da innenfor det administrative i denne perioden, og særlig om hvordan det kirkelige systemet fungerte på denne tiden. Det er også en god kilde for å finne annen sekundærlitteratur relatert til oppgavens tematikk. Andre bøker som også er gode sekundærkilder, er; «*The Origins of the Scottish Reformation*» av Alec Ryrie (2006) og «*The Scottish Reformation*» av Gordon Donaldson (1960). ⁶⁷ Begge bøkene handler om, som navnene tilsier, reformasjonen i Scotland, men de tar også opp flere aspekter knyttet til administrasjon og økonomi i det skotske kirkesamfunnet.

1.3 Historiografi

Siden vi har å gjøre med to erkebiskoper fra to forskjellige land, ender vi også opp med to historiografier, fordi Olav Engelbrektsson primært har blitt forsket på av norske historikere, mens James Beaton primært har blitt forsket på av britiske historikere. Jeg

⁶⁴ The American Historical Review, 1911:124.

⁶⁵ Ibid:124.

⁶⁶ Rhodes, 2019: 54 og 68.

⁶⁷ Donaldson, 1960; Ryrie, 2006.

vil dermed starte med Engelbrektssons historiografi, og vinkle meg inn andre historikere sitt syn på han som handelsmann og administrativ leder. Det neste som jeg skal belyse er den samme historiografien angående James Beaton og hvordan historikere har sett på hans rolle som verdslig og geistlig leder.

1.3.1 Historikerens syn på erkebiskop Olav Engelbrektsson.

Det er flere historikere som har forsket på erkebiskopens liv, og meninger om hans personlighet og politiske mål har vært mange. I disse avsnittene skal jeg redegjøre for noen av synspunktene, som er lagt frem av noen av de fremste norske historikerne.

I Halvdan Kohts (1951) «*Olav Engelbrektsson og sjølvstende-tapet 1537*», mener Koht (1951) at for erkebiskop Olav Engelbrektssons politikk, var både forsvaret av kirke og nasjon like viktig for han, men at erkebiskopen manglet lederevne.⁶⁸ Koht (1951) kommer med en hypotese om at erkebiskopen kom fra en handelslekt fra Nord-Norge, og at han primært knyttet seg til folk fra Andøya i Nordland. Et av få unntak var Christoffer Rustung (1500-1565) som var fra Hardanger.⁶⁹ Rustung var også en person som egget Olav til strid med andre med sin kamplyst og stridsgladhet.⁷⁰ Koht så Olav som en mann som lot seg lede snarere enn en som ledet.

Edvard Bull d.e. og Sverre Steen, som var generasjonen før Koht, har et lite flatterende syn på erkebiskopen. Deres syn kan lettest oppsummeres med disse sitatene hentet fra «*Det norske folks liv og historie gjennom tidene*» bind 4, av Sverre Steen (1935) og «*Vincens Lunge*» av Edvard Bull d.e (1917). De to første sitatene er hentet fra Steen (1935): «Olav Engelbrektsson står for oss som representant for det gamle samfund, sikker i sin tro, grunnfestet i sitt miljø, seig i sin kamp, men dømt til å tape.»⁷¹ og «Olav Engelbrektssons liv er en høi tragedie som ingen dikter ennu gitt dramaets form. Han er heltens som kjemper for de høieste mål, ikke for sig personlig, men for de makter han tjener».⁷²

Steen (1935) beskriver her i sitatet erkebiskopen nærmest som en tragisk helt i et drama, et personifisert skille for det gamle middelalder samfunnet, som rett og slett ikke hørte til i den nye «moderne tiden».

Bull (1917) derimot har et enda strengere syn på erkebiskopen;

Erkebiskop Olav var i det hele en virkelighetsfjern og fantastisk politiker. Ideene fra Bud-møtet i 1533 om aa vinne Orkenøene og Hjaltland tilbake og kræve op igjen den glemte skotske avgiften for Suderøene og Man var ren uvirkelig eventyrpolitikk, likesaa tilsutnigen til den fjerne kurfyrste av Pfalz og igrundern alt forbindelsen med Kristieren II i 1531-32.⁷³

Både Bull (1917) og Steen (1935) så på erkebiskopens kamp som håpløs. Begge mente at en av hovedgrunnene til at erkebiskopen feilet, var hans dårlige forhold til allmuen, og

⁶⁸ Koht, 1951: 48-49.

⁶⁹ Ibid: 42.

⁷⁰ Ibid: 51.

⁷¹ Steen, 1935: 80.

⁷² Ibid: 110.

⁷³ Bull, 1917: 124.

at han hadde en ukarismatisk personlighet.⁷⁴ Steen (1935) er i motsetning til Bull (1917) mer deterministisk i sitt syn på at erkebiskopen var dømt til å feile. Han legger ikke skylden helt alene på erkebiskopen, men også riksrådet får i hans verk mye av skylden for Norges nedgang.⁷⁵ Bull (1917) derimot mener at Norge muligens kunne ha beholdt sin selvstendighet, hvis det ikke hadde vært et brudd mellom Vincens Lunge og erkebiskopen.⁷⁶

Oppsummert kan man argumentere for at disse tidligere historikerne så på Engelbrektsson som en svak leder med en svak personlighet. Bull (1917) bryter med de andre ved at han ikke er like deterministisk som Steen (1935). Koht (1951) er også veldig deterministisk i sitt syn, men han trekker inn faktorer som at Norge på denne tiden hadde en svak borgerklasse⁷⁷ og en politisk umoden underklasse.⁷⁸ Deres verk viser at disse tre historikerne bare ser på det politiske ved erkebiskopens virke. Koht (1951) nevner en hypotese om at erkebiskopen var av en rik handelssekt,⁷⁹ men mer enn det sies ikke om handelsmannen Olav Engelbrektsson.

Den første historikeren som så på Olav Engelbrektsson som en handelsmann var G. A. Blom (1956) i boken «*Trondheim Bys historie: St. Olavs By*».⁸⁰ På 80-, 90- og 00-tallet ser man også at andre historikere begynner å se på handelsmannen Olav Engelbrektsson og ikke bare den verdslige eller geistlige fyrsten.

I de neste avsnittene vil jeg redegjøre for disse historikernes syn. Siden flere av dem faktisk i denne perioden drøfter handelen til erkebiskopen, vil dette være hovedfokuset. Samtidig med andre fokus enn bare det politiske, kan man observere at synet på Olav Engelbrektsson blir bedre. Det vil imidlertid ikke si at det er en samstemt positivisme blant historikere i denne tiden. Sverre Bagge og Knut Mykland (1987) sin bok «*Norge i dansketiden*», mener at Olav først og fremst var en kirkefyrste, og at han dermed ikke hadde anlegg eller interesse av politiske forhold i sin samtid.⁸¹

Som nevnt skrev G.A Blom om erkebiskopens økonomi i boken «*Trondheim Bys historie: St. Olavs By*» fra 1956. Denne boken ble gitt ut på nytt og kalt «*Hellig Olavs by: middelalder til 1537*» i 1997.⁸² Hennes syn har naturlig nok forandret seg gjennom disse tiårene. Det vil i det neste avsnittet bli redegjort for Bloms syn på Olav Engelbrektsson primært som handelsmann, men også litt som politisk aktør.

Blom (1956) mener at erkebiskopen var en betydelig økonomisk aktør, som både var oppkjøper, reder og grossist.⁸³ Det var helst innenfor fiske at erkebiskopen var størst, og ifølge Rian (2007) så har mange historikere ment at han var den største fiskegrossisten i verden.⁸⁴ Det som gjorde erkebiskopen så dominant som fiskegrossist var flere faktorer. For det første hadde erkebiskopene sterk dominans i hele Nord-Norge gjennom hele

⁷⁴ Bull, 1917: 108; Steen, 1935: 110.

⁷⁵ Steen, 1935: 84-85.

⁷⁶ Bull, 1917: 124.

⁷⁷ Koht, 1951: 9.

⁷⁸ Ibid: 12.

⁷⁹ Ibid: 41.

⁸⁰ Blom, 1956.

⁸¹ Bagge & Mykland, 1987: 77.

⁸² Blom, 1997.

⁸³ Blom, 1956: 372.

⁸⁴ Rian, 2007: 27.

senmiddelalderen ved at Nord-Norge var enten forlenet eller pantsatt til erkebiskopen.⁸⁵ For det andre hadde ikke Hansaforbundet lov til å handle fra Trondheim og nordover.⁸⁶ Dette gjorde at erkebiskop Olav Engelbrektssons forgjengere hadde enerett på fiskehandelen i Nord-Norge. Dette forandret seg litt under erkebiskop Olav Engelbrektsson, da han ikke var lensherre over de to nordligste lenene, men hadde dominans over fiskehandelen i Nord-Norge gjennom sine setesveiner.⁸⁷ Det var ikke bare i Nord-Norge at fiskehandelen var viktig for erkebiskopen, også fiskehandel i Møre og Romsdal var en viktig inntektskilde.⁸⁸ Det betyr ikke at Trondheim var den viktigste handelsbyen i Norge. All fisken måtte gå igjennom Bergen før varene kunne sendes til utlandet. Bergen hadde despoti monopol⁸⁹ på varer som gikk ut av Norge.⁹⁰ For året 1536 ble det sendt over 35 tonn skrei tilhørende erkebispestolen, sørover til Europa fra Bergen.⁹¹

Selv om fiske var basisen i erkebiskopens handel,⁹² var det ikke bare fiske som erkebiskopen drev med. Andre geskjefter dukker også opp i kildematerialet, primært sagbruksdrift.⁹³ Denne sagbruksdriften mener Blom (1956) var til eget bruk og ikke for videresalg, hun bemerker også at på erkebiskopens lønningsliste dukker yrkestittelen «sagmester» opp for første gang i Norge.⁹⁴ Blom (1997) legger til at man ikke vet hvor disse sagene var lokalisert.⁹⁵ I det nyeste verket fra 1997, bytter hun også fokus ved å se på byggingen av Steinvikholm, og også Olav Engelbrektssons lønningslister fra de siste årene han var erkebiskop. Især er det verd å merke seg hennes kritikk av Warrens syn på hvem som bygget og var arkitekten bak Steinvikholm. Frederik B. Wallen (1917), mente at Steinvikholm var bygget av steinhuggerlaget fra Trondheim under ledelse av den lokale Mester Peter Steinhogger.⁹⁶ Denne hypotesen avviser Blom (1997). Hun mener at Steinvikholm har for mange liketstrekk med borger bygget rundt i Europa på denne tiden, og aviser et av Warrens argumenter med at det ikke finnes utlendinger eller spesialarbeidere nevnt i primærkildene i henhold til byggingen av slottet. Dette motargumenterer Blom (1997) med at det skyldes nok heller at arkivene og regnskapene til erkebiskopen er mangelfulle. Hun mener derimot at selve arbeidet med å reise borgen ble gjort av lokale arbeidere, men at byggmesteren var en utlending.⁹⁷ Blom (1997) bemerker også hvor kort tid det tok å bygge Steinvikholm. Den ble bygget i tidsrommet 1524-1527, og hun mener det er høyst gåtefullt hvordan en slik festning ble reist på så kort tid og med de økonomiske midlene erkebiskopen hadde.⁹⁸

⁸⁵ Blom, 1956: 383.

⁸⁶ Ibid: 378.

⁸⁷ Helgeland og Finnmark.

⁸⁸ Blom, 1956: 384.

⁸⁹ Det vil si at Bergen hadde enerett på eksport ut av Norge.

⁹⁰ Blom, 1956: 383.

⁹¹ Ibid: 387.

⁹² Blom, 1997: 339.

⁹³ Blom, 1956: 392.

⁹⁴ Ibid.

⁹⁵ Blom, 1997: 343.

⁹⁶ Wallen, 1917: 18.

⁹⁷ Blom, 1997: 333.

⁹⁸ Ibid: 334.

Med hensyn til lønningslister for erkebiskopen så har hun sett på hvor mange som var ansatt hos han i årene 1532 til 1536. Tallene viser oss at i urolige tider så hadde erkebiskopen flere ansatte hos seg enn i rolige tider. Toppåret var i 1532 med 225 ansatte, mens året erkebiskopen hadde lavest antall ansatte var i 1534 da tallet var nede i 160 ansatte.⁹⁹ Blom (1997) mener at når erkebiskopen var i en krigstilstand så hadde han behov for flere folk.¹⁰⁰

Et siste aspekt hun ser på i sine verk er erkebiskopen og hans forhold til den nye hollenderhandelen. Blom (1956) mener at hollenderhandelen kom til Trondheim i 1529, der brev datert dette året nevner at hollendere hadde bedrevet ulovlig handel i Trondheim.¹⁰¹ Blom (1956) er usikker på om denne hendelsen var et engangstilfelle eller begynnelsen på en langvarig trend.¹⁰² I hennes verk fra 1997 legger hun også vekt på at uansett så har handelen med Bergen betydd mer for Trondheim og erkebiskopen enn dette lille sporet av hollenderhandel, og hun trekker frem erkebiskopens filial¹⁰³, altså at han hadde en erkebispegård i Bergen akkurat som i Trondheim som et klart tegn på dette.¹⁰⁴

Tidligere i teksten har jeg nevnt Øystein Rian, og i dette avsnitte skal jeg redegjøre for hans syn på erkebiskop Olav Engelbrektsson som handelsmann. Øystein Rian (2007) undersøker i sitt verk «*For Norge, kjempers fødeland: 12 portrett frå dansketida*», Engelbrektssons fortid før han ble erkebiskop. Han legger særlig vekt på erkebiskopens rolle som dekan i Nidaros erkebispedømme, og hvordan han i kraft av denne stillingen hadde omfattende økonomisk styring i Nidaros erkebispedømme.¹⁰⁵ Kort forklart er en dekan lederen for domkapitlet, altså prestene ved en domkirke.¹⁰⁶ Rian (1997) mener at erkebiskopen hadde klare analytiske evner, en realist med et pessimistisk drag.¹⁰⁷ Som nevnt tidligere i oppgaven så trekker også Rian (2007) frem at flere historikere har ment at han var den største fiskegrossisten i verden, mens han var erkebiskop.¹⁰⁸

Det er to viktige verk av nyere tid som må trekkes frem angående forskningen på erkebiskopens liv og virke. Begge verkene ble skrevet i anledningen 850 års jubileet til opprettelsen av det norske erkebispedømme.¹⁰⁹ To av verkene har blitt nevnt tidligere i oppgaven; «*Ecclesia Niderosiensis 1153-1537*» fra 2003¹¹⁰ og Det Kongelige Norske Videnskabers Selskap 2004 nummer 2 «*Nytt søkelys på Olav Engelbretsson*».¹¹¹ I det førstnevnte verket er Steinar Imsen redaktør, mens i det andre er det Steinar Supphellen. Bidragsyttere i «*Ecclesia Niderosiensis 1153-1537*» er: Sverre Bagge, Eldbjørg Haug, Jon Vidar Sigurdsson, Barbra E. Crawford, Brian Smith, Alex Wolf, Lars Hamre, Anne Marit Hamre, Jan Brendalsmo, Lars Ivar Hansen, Audun Dybdahl, Øystein

⁹⁹ De resterende tallene er 1533:170, 1535:215 og 1536:220.

¹⁰⁰ Blom, 1997: 341.

¹⁰¹ Blom, 1956: 378.

¹⁰² Ibid: 379.

¹⁰³ Utrykket filial er det Blom bruker i sine verk.

¹⁰⁴ Blom, 1997: 340.

¹⁰⁵ Rian, 1997: 23.

¹⁰⁶ Clausen & Slottved, 2009; Thomassen, 2019.

¹⁰⁷ Rian, 2007: 27.

¹⁰⁸ Ibid.

¹⁰⁹ Supphellen, 2004.

¹¹⁰ Imsen, 2003.

¹¹¹ Supphellen, 2004.

Ekroll, Lars Boje Mortensen, Else Mundal, Martin Syrett Sæbjørg, Walaker Nordeide, Tore Sæter og Per Storemyr.¹¹² I «Nytt søkelys på Olav Engelbretsson» er fokuset som tittelen sier mer direkte på erkebiskopen,¹¹³ mens «*Ecclesia Niderosiensis 1153-1537*» inneholder mye informasjon knyttet til erkebispesetet fra 1153 til 1537.

Bidragstere i «Nytt søkelys på Olav Engelbretsson» er; Øystein Rian, Sæbjørg W. Noreide, Steinar Imsen, Terje Ellingsen og Audun Dybdahl. I dette verket er det Dybdahl som setter søkelys på det økonomiske aspektet ved erkebispesetolen og Olav Engelbretsson. I de neste avsnittene skal det redegjøres for hans syn på Olav Engelbretsson utfra et økonomisk perspektiv, i tillegg skal dette drøftes utfra Grethe Authén Bloms syn.

Dybdahl (2004) mener at erkebiskopen ikke drev med oppkjøp av fisk, men at han bedrev videresalg av fisk han fikk betalt i form av tiende, altså skatt som påbød alle å betale 1/10 av sitt inntekter til kirken der 2/4 gikk til erkebiskopen.¹¹⁴ I noen grad betalte folk også bøter i form av fisk.¹¹⁵ Dette kan man si problematiserer Øystein Rians (1997) utsagn: «den største fiskegrossisten i verden»¹¹⁶ Hvis man bruker den moderne definisjonen hentet fra *Det Norske Akademis Ordbok* (2021) betyr det «Kjøpmann som kjøper inn i større partier for videre salg og distribusjon til detaljister»¹¹⁷ Det er viktig å se på at det står i ordboken «kjøper inn i større partier», dette kan man ikke si hvis fisken har kommet i erkebiskopens og erkebispesetolens eie i form av skatt.¹¹⁸ Hvis man utvider begrepet og inkluderer videresalg av tiende som grossistvirksomhet, kan man diskutere om utsagnet er riktig.

Audun Dybdahl (2004), problematiserer også kildegrunnet slik som Blom gjør. Regnskap for erkebiskopen før 1531 er ikke noe vi per dags dato har tilgang til, og dette gjør at vi ikke vet erkebiskopens fulle potensiale når det kommer til utsalg av fisk. Dybdahl (2004) trekker frem en regnskapsbok fra 1536 som en viktig kilde for eksport av fisk fra Bergen. Det å bare se på regnskapet fra 1536 har sine fallgruver. For det første var Norge i en krisetilstand på grunn av reformasjonen, så en del av fisken måtte gå til eget bruk. For det andre førte denne krisetilstanden til at erkebiskopen måtte føre en del av fisken ut av Nidaros istedenfor Bergen, og for det tredje hadde erkebiskopen rundt reformasjonen opparbeidet seg stor gjeld til andre handelsaktører.¹¹⁹ Det vil ikke si at regnskapet er helt verdiløst, fordi det kan fortelle oss hvilke varer som ble ført til Bergen for videresalg til utlandet. Dette mener Dybdahl (2004) var utelukkende fisk, fiskeprodukter og spekk. Han bemerker seg også at det ikke ble sendt smør, kjøtt eller kornprodukter fra Nidaros til Bergen, og mener at dette kan skyldes at et eventuelt overskudd av landbruksvarer ble anvendt i Nidaros eller i fiskevær i erkebispedømmet.¹²⁰

¹¹² Supphellen, 2004.

¹¹³ Ibid.

¹¹⁴ Dybdahl, 2004: 81.

¹¹⁵ Ibid.

¹¹⁶ Rian, 1997: 27.

¹¹⁷ «Grossist», 2021.

¹¹⁸ Hverken Dybdahl eller Nedkvitne bruker ordet «grossist», men «fiskeoppkjøp for videresalg», men betydningen er den samme.

¹¹⁹ Dybdahl, 2004: 80-81.

¹²⁰ Ibid.

Sagt på en annen måte så ble disse en del av den interne handel i erkebispedømmet istedenfor å lande på det internasjonale markedet.

Grethe Authén Blom (1997), mener at; «[...] erkestolens underskog av virksomheter og [...] dem som holdt hjulene i gang og satte Olav Engelbrektsson i stand til å trosse konger- og en ubønhørlig statsutvikling i 12-13år [...]»¹²¹. Steinar Imsen (2002), har i boken «*Norges nedgang*», kommet med et paradoks når det kommer til kirkens makt ovenfor kongemakten;

[...] organisasjonen og samfunnsstillinga til den norske kyrkja i det meste var usvekt ved utgangen av mellom-alderen, trass i iherdig forsøk frå kongemakta på å skaffe seg kontronroll over bispestillingar og kyrkjegods; likevel fall ho som moden frukt for nokre hundre leigesoldatar som Christian III sende oppover til Trøndelag på forsommaren 1537.¹²²

De to synspunktene til Blom og Imsen skiller seg her klart fra hverandre. For det første mener Blom at erkebiskopen og hans administrasjon og økonomi nærmest alene holdt en sterk kongemakts kontroll bort fra Norge. Imsen derimot argumenterer for at selv om man hadde en sterk kirkestruktur i Norge i denne tiden, så betydde ikke det at kirken eller erkebiskop Olav Engelbrektsson kunne stoppet kong Christian III sin overtakelse av Norge.

1.3.2 Historikerens syn på erkebiskop James Beaton

Den skotske reformatoren John Knox (1841) skrev om James Beaton; «*a conjured enemy to Jesus Christ*».¹²³ Han hevder også at Beaton var en leder av et kongedømme i mørket, og skjulte Guds sannhet i slaveri og tvang.¹²⁴ Slike karakteristikker var det ikke uvanlig at erkebiskoper fra tidligere tider fikk av de tidlige reformatorene. Han skriver også at: «*Mr. James Beatoun, [...] was moir cairfull for the world then he was to preach Christ, or yitt to advance any religioun*».¹²⁵ John Knox (1841) mente at James Beaton var først og fremst en politiker mer enn han var en geistlig leder.¹²⁶

Et mer nyansert syn som er mindre anti-katolsk har vi dermed i mer moderne tider. Hvordan historikerens syn på James Beaton, var skal her drøftes, og deretter skal jeg fokusere på det økonomiske aspektet, og historikernes syn i henhold til det.

Den mest komplette biografien finner vi i John Herkless og Robert Kerr Hannay (1910) sine fem binds verk «*The Archbishops of St. Andrews*». For denne oppgaven er det volum 3 som er av spesiell interesse. Dette bindet omhandler livet til James Beaton, og ikke bare tiden han var erkebiskop, men også tiden forut. Herkless og Hannay har et bedre syn på erkebiskopen enn det Knox hadde, men også de så han som primært en politiker,

¹²¹ Blom, 1997: 339.

¹²² Imsen, 2002: 102.

¹²³ Knox, 1847: 15.

¹²⁴ Ibid: 13 og 15.

¹²⁵ Ibid: 13.

¹²⁶ En bemerkning er at han også omtaler han som «mister». Dermed anerkjenner han ikke at James Beaton hadde hverken en geistlig eller verdslig autoritet.

og ikke en geistlig leder, og at han prioriterte det sekulære politiske livet fremfor det geistlige.¹²⁷ Men som politisk leder får han skryt av historikerne;

He was not, indeed, the hero, of the people, and his service never found a reward of praise; but in the years after Flodden, when her independence was in the greatest danger, Beaton protected Scotland with steadfast purpose and incorruptible devotion.¹²⁸

Når det kommer til deres syn på hvordan han håndterte den gryende reformasjonen, som oppstod under hans tid som erkebiskop, så er ikke Herkless og Hannay (1910) like harde i sin dom som John Knox, og de mener han ikke var en stor pådriver av forfølgelsen av protestanter. Imidlertid hevder de at man vil for alltid assosiere James Beaton med forfølgelsen av protestanter.¹²⁹ De ber leserne ikke dømme han for hardt: «Still though charity be kind to the man who was not a wanton destroyer».¹³⁰ Nå skal det sies at det ikke virker som om at historikere i sin egen samtid hadde noe veldig negativt syn på James Beaton. Den anglikanske biskopen og historikeren J. Dowden (1908) gir i fagartikkelen «*The Bishops of Glasgow*», utgitt i tidsskriftet «*The Scottish Historical Review*» Vol. 5, en nøktern fremstilling av James Beatons tid som erkebiskop av Glasgow, men det er en anerkjennelse av Beatons viktige rolle som erkebiskop. «Any attempt to recount the important part played by James Beaton I. in the civil history of the distracted times in which he lived would be beyond the scope of these Notes».¹³¹

Det er verken et negativt eller et positivt syn som kommer frem i fagartikkelen, men en viss anerkjennelse av Beatons viktighet i sin egen samtid dras frem i teksten. Et syn som har blitt bevart frem til nyere tid er at Beaton var en politiker først, og erkebiskop sekundært. Malcolm D. Broun (1994) sin fagartikkel; «The three Archbishops of the house of Bethune/Beaton handler om de tre erkebiskopene i familien Beaton: Erkebiskop James Beaton, hans nevø kardinal David Beaton, og James Beatons grandnevø, som også het James Beaton (1517-1603), og som var erkebiskop av Glasgow fra 1551 til 1603.¹³² I artikkelen finner vi igjen tankene til Herkless og Hannay om at Beaton var en politiker fremfor en geistlig leder. I fagartikkelen avslutter Broun (1994) med å skrive; «Archbishop James Bethune died on 24th April 1603 aged 86. In many respects he served his church better than either of his predecessors»¹³³

Et klart skille mellom Broun og Herkless/Hannay sitt syn på James Beaton er hans families rikdom og makt. Herkless og Hannay (1910) mener at Beaton familien var av lavadelig slekt, med lite rikdom og jord. Familien hadde heller ikke inngiftet i noen av de store slektene i Scotland.¹³⁴ Ifølge Broun (1994) stemmer ikke dette. Det fantes rundt år 1500 to grener av familien som hadde mye land og makt, den ene grenen var Beaton av Creich og den andre grenen var Beaton av Balfour, som James Beaton tilhørte.¹³⁵ Altså

¹²⁷ Herkless & Hannay, 1910: 245-246.

¹²⁸ Ibid: 247.

¹²⁹ Ibid: 246.

¹³⁰ Ibid: 246-247.

¹³¹ Dowden, 1908: 449.

¹³² Broun, 1994: 38 og 43.

¹³³ Ibid: 43.

¹³⁴ Herkless & Hannay, 1910: 3-4.

¹³⁵ Broun, 1994: 30.

var Beaton av en høyadelig slekt med mye innflytelse, og kom ikke fra nærmest intet til sin posisjon i det geistlige hierarkiet.

Tidligere i denne delen så nevnte jeg Bess Rhodes (2019) og hennes bok «*Riches and Reform: Ecclesiastical Wealth in St Andrews, c.1520-1580*». Boken i seg selv handler ikke så mye om James Beaton generelt, men om utviklingen av erkebispedømmets økonomi fra rundt 1520 til 1580. James Beaton blir sjeldent nevnt med navn i boken, og hans nevø David Beaton har en mer fremtreden rolle. Det er allikevel en nyttig bok for å forstå de økonomiske forholdene i både byen St.Andrews og bispedømmet. Som nevnt har historikere drøftet problemstillingen om erkebiskop James Beaton var en politiker fremfor en geistlig leder. Rhodes tar som nevnt for seg den generelle økonomiske utviklingen i tiden, og ifølge henne var det religiøse fundamentet til St.Andrews i vekst.¹³⁶ Slik Rhodes (2019) selv skriver det;

*[...] staffed by highly educated (and often extremely committed) personnel, and was by and large competently managed. [...] St.Andrews' ecclesiastical management and administration was usually fit for purpose, and operated surprisngly well [...]*¹³⁷

Hun trekker også frem to eksempler fra Beatons tid som erkebiskop, og hvordan dette påvirket erkebispedømmet. Hendelsene det er snakk om var pestutbrudd i 1529 og 1538.¹³⁸ Disse pestutbruddene påvirket meningsmann i St.Andrews sterkt økonomisk, men ifølge Rhodes (2019), så ser det ut til at den finansielle strukturen til erkebispedømmet fungerte nærmest normalt, selv i slike krisetider.¹³⁹

For å sammenfatte tidligere historikers syn på James Beaton som en politiker fremfor en geistlig leder, kan man heller snu litt på dette og si at han var en politiske leder, fordi han kunne være en politisk leder. Det kan virke som om hans politiske karriere ikke påvirket hans bispedømme i negativ forstand, tvert imot. Det kirkelige hierarkiet og organisasjonen «gav» Beaton tid til også å engasjere seg i politiske forhold uten at det gikk på bekostning av hans geistlige arbeid. Det interessante er at man blant historikerne Bagge & Mykland (1987) i Norge finner man nærmest et motsatt syn når det gjelder Olav Engelbrektsson. Engelbrektsson blir blant dem sett på som en som primært jobbet for den katolske kirke, og den norske selvstendighet sekundært.¹⁴⁰ Kan man si at det finnes en mellomvei? Kan man si at erkebiskoper i denne perioden hadde en tvetydig rolle i både den verdslige og geistlige sfæren?

1.4 Olav Engelbrektsson og James Beaton, hva binder dem sammen?

Som vi har etablert tidligere i oppgaven, så levde både Beaton og Engelbrektsson på samme tid. Men var det noe som bandt dem sammen? Det første som må klargjøres er at det finnes ingen bevis for noe kontakt mellom erkebiskopene, hverken i brevutvekling eller fysiske møter. En felles person som det er bevist at begge hadde kontakt med, var Christian II av Danmark-Norge i perioden oppgaven omhandler, altså i tiden han var i

¹³⁶ Rhodes, 2019: 65.

¹³⁷ Ibid.

¹³⁸ Ibid: 54 og 68.

¹³⁹ Rhodes, 2019: 54 og 68.

¹⁴⁰ Bagge & Mykland, 1987: 77.

eksil, og fra 1532 i fengsel i Danmark. Oppgavens tema er ikke Christian II`s forhold til Scotland eller Christian II`s forhold til Olav Engelbrektsson. Det vil dermed bare bli gjort en kort redegjørelse av James Beatons forhold til Christian II. Det neste som skal drøftes er om Olav Engelbrektsson hadde noe kontakt til Scotland i denne periode

Da Christian II var i eksil fra 1523 til 1531¹⁴¹, er det bevart flere brev i *Diplomatarium Norwegicum* mellom James Beaton, og Christian II. Forholdet mellom dem ser ut til å ha vært bra,¹⁴² og James Beaton sendte en slektning for å tjene Christian II når han var i eksil.¹⁴³ Det må her nevnes at det ikke finnes noe mer belegg for at James Beaton hadde noen andre seriøse forbindelser til Norge bortsett fra til Christian II.

Utfra kildematerialet kan man se at Olav Engelbrektsson hadde kontakt med Scotland da han var erkebiskop. Olav Engelbrektsson hadde en tjener i Edinburgh, som hadde det britisk-klingende navnet John Crechton,¹⁴⁴ og i en liste over Olav Engelbrektsson sine setesveiner fra 1533, er en av disse omtalt som Erlend Skott.¹⁴⁵ Tilnavnet Skott har Erlend med stor sannsynlighet fått fordi han opprinnelig var fra Scotland. Når det kommer til skotske handelsmenn, er det bevart bevis på både skips-handel mellom erkebiskopen og skotske handelsmenn,¹⁴⁶ men også at erkebiskopens menn plyndret skotske handelsskip på 1520-tallet.¹⁴⁷ Ifølge Lars Hamre (1998), var erkebiskopen lite involvert i dette. Hamre legger mye av skylden på erkebiskopens militære ledere Christoffer Rustung og Olav Lang. I juli 1527, sendte den 14 år gamle skotske kong James V et brev til Vincens Lunge¹⁴⁸ der han klaget over fremferden, og ba om at handelsmennene skulle få tilbake sine eiendeler.¹⁴⁹ Eske Bille skrev også i et brev til Frederik I, datert 17.februar 1530, at erkebiskop Olav Engelbrektsson hadde fått skip og våpen av den skotske adelsmannen Robert Barton.¹⁵⁰ Det sies ingenting i brevet om hvorfor, og Eske Bille er den eneste kilden vi har om dette. Det kan tenkes at disse skipene og våpnene var ment til å bli brukt i krigen mot Frederik I, som brøt ut året etter, men dette kan man ikke vite med sikkerhet.

Som man har sett i dette korte delkapittelet, er det ganske klart at det var ingen eller lite korrespondanse mellom Olav Engelbrektsson og James Beaton da disse var erkebiskoper. Det vil ikke si at erkebiskopene ikke hadde kontakt med den andres land, men at det kan virke som om at Olav Engelbrektsson hadde mer direkte kontakt med Scotland, enn James Beaton hadde med Norge. James Beaton hadde kontakt med Christian II, men utover det var en kontakt mellom han, og kongedømmet Norge ganske beskjedent. Det som hovedsakelig binder disse to mennene sammen var den katolske kirken, hvor de begge var erkebiskoper.

¹⁴¹ Det var også kontakt mellom dem før 1523.

¹⁴² DN X 546.

¹⁴³ DN XI 411.

¹⁴⁴ DN XI 486.

¹⁴⁵ Seip, 1936: 40.

¹⁴⁶ DN VIII 569, 570 og 571,

¹⁴⁷ DN VIII 574, 575, 577 og 580.

¹⁴⁸ Om kong James V sendte brevet med egen myndighet eller om dette var sendt av hans regenter er uvisst.

¹⁴⁹ DN VIII 561.

¹⁵⁰ DN XIII 568.

2. Erkebispedømmenes struktur

For å gjøre en analyse er det viktig å gjøre en drøfting av de forskjellige erkebispedømmene St.Andrews og Nidaros. Det er lett å tenke seg at erkebispedømmene hadde en ganske grei og enkel struktur, men dette kan man utfra kildematerialet ikke si er tilfellet. Det var heller ikke slik at et erkebispedømmene fulgte landegrensene.

Bakgrunnen til de som var i toppsjiktet i kirkeorganisasjonen kunne også variere. Ifølge Alec Ryrie (2006), fantes det i denne perioden to rekrutteringsformer til et erkebispedømme. Den første var at det ble rekruttert fra de lavadelige og andre lavere sjikter. Et eksempel han trekker frem der dette forekommer, er erkebispedømmene i England. Den andre rekrutteringsformen var fra høyadelige, dette mener han var tilfellet i Scotland.¹⁵¹ Ryrie (2006) argumenterer for at ingen av typene var særlig effektive mot å demme opp for reformasjonen. At de geistlige var fra det høyadelige sjiktet førte til at de brukte mer av kirkens midler på egen vinning, dermed førte også dette med seg at kirken fikk mer beskyttelse av de høyadelige. Denne beskyttelsen manglet når erkebispedømmet stort sett bestod av folk fra lavere sjikter. Et eksempel han drar frem er Henry VIII av Englands relative lette prosess med å konfiskere klostrene i England.¹⁵² Det var ifølge Ryrie (2006) ingen beskyttelse fra de høyadelige å hente, siden de var tjent med beslagene Henry VIII foretok seg.¹⁵³

I Norge på denne tiden var rekrutteringen lik den i England. Som nevnt var Olav Engelbrektsson nok av lavadelig slekt. Ser vi på biskopene under han slik som biskop Hoskold Hoskoldsson (1470-1537) i Stavanger og biskop Olav Torkellsson (død 1535) i Bergen, var nok begge det vi ville kalt lavadelig slekt.¹⁵⁴ Det er da lett å sammenligne Henry VIII`s konfiskering av klostrene i England med konfiskeringen av klostrene Frederik I og Christian III gjorde i Norge. Selv om rekrutteringen til de høyeste stillingene generelt fulgte disse trendene, så var det unntak. Et eksempel på dette var Olav Engelbrektssons forgjenger Erik Valkendorf (1465-1522),¹⁵⁵ som var bror av det danske riksrådsmedlemmet Henning Valkendorf (død 1535).¹⁵⁶ Man kan dermed si at han var av høyadelig rang, og følgelig et unntak i Nidaros. For St.Andrews finner man selvfølgelig også unntak. Biskopen av Moray fra 1525 til 1527, Robert Shaw (død 1527), var sønn av en ikke-adelig landeier,¹⁵⁷ og dermed er han på samme måte et unntak i Scotland.

Ulike måter å rekruttere på var ikke den eneste forskjellen mellom erkebispedømmene St.Andrews og Nidaros. Det er viktig å poengtere denne forskjellen når man skal gjøre en slik komparativ analyse av disse to erkebispedømmene og deres erkebiskoper.

I de neste avsnittene skal jeg redegjøre for hvordan de to erkebispedømmene var organisert. Deretter vil jeg oppsummere hva som er hovedforskjellen mellom dem, og også drøfte likheter.

¹⁵¹ Ryrie, 2006: 14-16.

¹⁵² Ibid.

¹⁵³ Ibid.

¹⁵⁴ Bjørkvik, 2009; Bratberg, 2009b.

¹⁵⁵ Dybdahl, 2009a.

¹⁵⁶ Bratberg, 2009a.

¹⁵⁷ Dowden, 1912: 168.

2.1.1 Erkebiskopenes organisasjon og strukturelle makt.

Det er viktig å gjøre en redegjørelse for organiseringen av Nidaros erkebispedømme under Olav Engelbrektsson for at man skal kunne drøfte forskjellen med et annet erkebispedømme og erkebiskop. Under erkebiskopen av Nidaros lå det flere bispeseter.¹⁵⁸ Orknøyene hadde tidligere tilhørt Nidaros,¹⁵⁹ men som nevnt var det nå under St.Andrews. Det var ikke slik at riksgrenser og erkebispedømmets grenser var samfallende. For Nidaros og Norges del var det slik at selv om Jemtland tilhørte Norges rike så tilhørte det Uppsala-erkebispedømme.¹⁶⁰ Jemtland er i denne sammenhengen litt spesiell, fordi under feiden mellom erkebiskopen og Vincens Lunge okkuperte erkebiskopen Jemtland, og fungerte som dets lensherre.¹⁶¹ Erkebiskopen fungerte også som forpakter av et gods på Vestlandet fra 1530,¹⁶² og muligens et annet i Bergensområdet.¹⁶³ Det som er interessant med denne forpaktingen, er at det kan virke som om at denne geskjeften var gjort av erkebiskopen som privatperson, og ikke som geistlig leder.

En annen del av det geistlige kirkeapparatet som ikke lå under erkebispedømmet var kapellgeistligheten. Dette var en etterlevning etter kongens hirdprester. Disse var økonomisk avhengig av kongen, og var ifølge Helge Salvesen (2017), et yndig sted for kongen å hente sine kandidater til de forskjellige bispestoler, og dermed få innpass og innflytelse over Nidaros erkebispedømme.¹⁶⁴ Det er også en forskjell mellom selve området under Nidaros erkebispedømme, og de underliggende bispedømmene. Området fra Sunnmøre til Finnmark var direkte underlagt erkebispesetet, og ikke underlagt noe annet bispesete,¹⁶⁵ men ikke nødvendigvis en del av erkebiskopens lensforvaltning. Selve erkebispestolen¹⁶⁶ hadde jordeiendommer i andre bispedømmer, slik som Stavanger, Bergen og Hamar. Jord som lå under selve erkebispestolen, blir i «*Olav Engelbrektssons jordebok*» omtalt som St. Olavs jord.¹⁶⁷

Senteret for Nidaros erkebispedømme var byen Trondheim. Erkebiskopen fungerte her som lensherre og også i hele Trøndelag bortsett fra Stjørdalen. På samme måte som i Scotland var det ikke noe egentlig forskjell mellom et len kontrollert av en geistlig og en verdslig lensherre. Det var faktisk ganske nytt i Norge at erkebiskoper var lensherrer av et så stort område. Det var så sent som i 1475 at erkebiskoper også ble lensherrer, med unntak av Ytterøya, men det kommer jeg tilbake til. Erkebiskop Gaute Ivarsson (1440-1510) ble den første geistlige erkebiskopen som fikk len samtidig med at han ble erkebiskop. Olav hadde på det meste faktisk mer len under seg enn noen av sine to forgjengere. Han var også lensherre for Sparbu og Gauldal, som var egne len, og ikke tilhørte Trøndelag len. Et annet len som var en del av Trøndelag, men ikke Trøndelag len, var Stjørdalen len, men dette lenet var ikke erkebiskopen noen gang lensherre over.

¹⁵⁸ Biskopene av: Bergen, Stavanger, Hamar, Sodor, Færøyene, Holar, Skalholt og Grønland.

¹⁵⁹ Langerud, 2018: 31.

¹⁶⁰ Bull, 1927: 120-125.

¹⁶¹ DN XIV 676, 679 og 680.

¹⁶² DN II 1098.

¹⁶³ DN XVII 1226.

¹⁶⁴ Salvesen, 2017.

¹⁶⁵ Dybdahl, 2003: 312.

¹⁶⁶ Altså tilhørende embete.

¹⁶⁷ Agerholt & Brinchmann, 1926: 11.

Ytterøya len, som nevnt ovenfor, er i dette tilfellet et unntak som bekrefter regelen. Det vil si at Ytterøya med stor sannsynlighet var et len under erkebiskopen siden kong Magnus VII`s regjeringstid fra 1319 til 1355. Lenet bestod av Ytterøya, en øy som ligger innerst i Trondheimsfjorden. Dette var et avgiftsfritt len, til forskjell fra de andre lenene som erkebiskopen måtte betale avgifter på. Han eide også det meste av jordeiendommene på øya.¹⁶⁸

Hvordan var da forholdene i Scotland? I Scotland har vi med to erkebispedømmer å gjøre, St.Andrews og Glasgow. For St.Andrews del lå det flere bispeseter under erkesetet.¹⁶⁹ Orknøyene var tidligere underlagt Nidaros, men ble underlagt St.Andrews da dette erkebispedømmet ble opprettet i 1472. Bispedømmet Moray var et unntak denne perioden, fordi det fikk pavelig dispensasjon til ikke å ligge under St.Andrews fra 13.september 1529 frem til erkebiskop James Beatons død.¹⁷⁰ Området fra den skotsk-engelske grensen til Aberdeenshire på Scotlands østkyst var under selve erkebispedømmet.¹⁷¹ Kjernen i erkebispedømmet var byen St.Andrews. Erkebiskop James Beatons styring av byen kan minne litt om pавens styringsrolle i henhold til Vatikanstaten. Byen var et geistlig len underlagt erkebiskopen.¹⁷² Bortsett fra at det var en geistlig leder på toppen, var organiseringen av lenet likt som i andre verdslige len i Scotland. Det hadde en valgt borgermester og lagmenn som stod for den daglige administrasjonen av byen. De fleste av de som ble valgt inn kom fra byens handelsfamilier.¹⁷³ Det er viktig å påpeke at selv om befolkningen var underlagt erkebiskopen, så var de også underlagt Scotland. St.Andrews sendte representanter til det skotske parlamentet, og hadde samme rettigheter til fritt å kunne drive med handel på lik linje med de andre verdslige lenene.¹⁷⁴

Utenfor byen hadde erkebiskopen også menn under sin tjeneste. Et eksempel på dette var i henhold til det juridiske. Som geistlig lensherre hadde erkebiskopen juridisk myndighet over geistlig og verdslig rett i sitt erkebispedømme. Jurisdiksjonen var delt i tre områder. Monymusk, Kirkliston og St. Andrews. Kirklingston og St.Andrews dekket store områder, mens Monymusk var en del mindre.¹⁷⁵ I hvert av disse områdene ansatte erkebiskopen en jurist og en steward,¹⁷⁶ ofte ansatte erkebiskopen en mann til å ha begge stillingene samtidig. Juristen og stewarden sin rolle var som øverste leder/representant for jurisdiksjonen, og bedrev den daglige administrasjonen av det juridiske området.¹⁷⁷ Både erkebiskop James Beaton og Olav Engelbrektsson hadde som en del av denne verdslige strukturen også en militær del, som var en del av deres verdslige makt.

¹⁶⁸ Dybdahl, 2003: 312.

¹⁶⁹ Biskopene av: Aberdeen, Brechin, Caithness, Dunblane, Dunkeld, Moray, Orknøyene og Ross.

¹⁷⁰ Dowden, 1912: 170.

¹⁷¹ Donaldson, 1960: 112.

¹⁷² Rhodes, 2019: 10-11,15 og 44.

¹⁷³ Ibid: 12.

¹⁷⁴ Ibid: 11.

¹⁷⁵ Ibid: 45.

¹⁷⁶ Det er ingen gode oversettelser til norsk for denne tittelen.

¹⁷⁷ Rhodes, 2019: 45.

2.1.2 Erkebiskopenes militære makt

Når det kommer til den verdslige administrasjonen under erkebiskop Olav Engelbrektsson, kommer man ikke utenom setesveinene. Setesveinene var som kapellgeistligheten, noe som stammet fra eldre tider. Setesveiner var en etterlevning etter biskophirten som ble opprettet på 1270-tallet.¹⁷⁸ Deres oppgaver å være erkebiskopens representant ute i hans erkebispedømme både når det gjaldt det administrative, militære og også økonomiske. I 1533 vet vi om 69 setesveiner, og hvor de var lokalisert. De fleste holdt til i Nord-Norge, men noen få var også lokalisert utenfor selve erkebispedømmet. Det var to setesveiner i Bergen bispedømme, og fire i Gudbrandsdalen i Hamar bispedømme. Det at så mange setesveiner var lokalisert i Nord Norge, var på grunn av tiende av fisk som var viktig for erkebispedømmets økonomi, men dette kommer jeg tilbake til i oppgaven når jeg skal drøfte erkebiskopens økonomiske grunnlag.¹⁷⁹

Setesveinene var sterkt knyttet til og underlagt erkebiskopen, og fikk skattefritak som følge av sin stilling. Det var ikke slik at det var bare erkebiskopen som hadde setesveiner, et brev fra samtiden nevner også at biskopen på Hamar hadde setesveiner i sin tjeneste.¹⁸⁰

Dybdal (2003) argumenterer for at de fleste setesveinene ble rekruttert fra den samme lavadelige standen slik som både biskopene og erkebiskopene ble.¹⁸¹ Dette var nok med på å forsterke et lojalitetsbånd mellom kirken og seterveiene. Men lå lojaliteten primært hos erkebiskopen? Arnved Nedkvitne (1983) mener at dette ikke alltid var tilfellet. Han mener at arrestasjonen av setesveinen Per Henningsen er et eksempel på dette. Grunnen til at han ble arrestert var fordi han hadde hengt en finn¹⁸² i Trondheim for ikke å betale skatt til kongen. Dette mener Nedkvitne er et eksempel på at Henningsen hadde et tjenesteforhold både til kongen og erkebiskopen.¹⁸³ Jeg mener at grunnlaget for å fastsette dette er litt tynt, og det kan være like sannsynlig at Henningsen var overivrig i tjenesten eller var regelrett rasist mot samer, og at dette var en lysesjning forkledd som straff for skattekriminalitet.

I samtiden ser det ut til at i hvert fall seterveiene eksklusivt kunne være underlagt erkebiskopen. I et brev skrevet av Nils Lykke (1492-1535) og Vincens Lunge klages det på setesveinene underlagt erkebiskopen, og et ønske om at kongen avvirket ordningen.¹⁸⁴ I brevet kalles setesveinene for «szeddeszuenner» og szlide». ¹⁸⁵ Man kan gå utfra at disse er setesveiner, siden de blir omtalt som «sziiide sprede offuer»,¹⁸⁶ altså spredt rundt i landet, slik ofte setesveiner var. I brevet klager Lykke og Lunge på at setesveinene følger erkebiskopen, og at dette undergraver kongens autoritet og Norges lover. De ber kongen om; «sletts bliffue szom menig almwe vnder kongedømiit och Norgis lawg.»¹⁸⁷ Nils Lykke og Vincens Lunges ønske var at setesveinene skulle miste

¹⁷⁸ Dybdahl, 2003: 311.

¹⁷⁹ Ibid: 313.

¹⁸⁰ DN XII 479.

¹⁸¹ Ibid.

¹⁸² I denne konteksten menes det same.

¹⁸³ Nedkvitne, 1983: 305.

¹⁸⁴ DN XXIII 304.

¹⁸⁵ Ibid.

¹⁸⁶ Ibid.

¹⁸⁷ Ibid.

sine rettigheter og status, og bli en del av «allmuen». Brevet er datert 16.august 1532,¹⁸⁸ og det er uvisst om hva kong Frederik I syntes om ordningen. Den ble i hvert fall ikke avviklet av han, og ordningen vedvarte helt frem til 1537.

Erkebiskop James Beaton hadde ikke setesveiner, og noe slik militær hirdordning for erkebiskopene av St.Andrews eller biskopene av St. Andrews hadde aldri eksistert, men vil det dermed si at det han ikke hadde noen form for militærmakt? På samme måte som hans kollega i Nidaros hadde Steinvikholm, hadde også James Beaton sine militære anlegg, St.Andrews slott samt en erkebispegård, hvor mange av St.Andrews geistlige bygninger og institusjoner holdt til. Som erkebispegården i Trondheim, hadde også erkebispegården i St.Andrews en forsvarsmur, med runde vaktårn, og en stor inngangsport. Både før James Beaton ble erkebiskop, under hans tid i embete, ble murene forhøyet. Her kan man merke seg at det ikke var erkebiskop James Beaton, eller hans forgjenger som stod for utbredelsen av muren. Det var andre geistlige som hadde dette ansvaret. Først var det prior John Hepburn av St.Andrews katedralkloster og frem til han avgikk med døden i 1526, og etter dette var det hans etterfølger prior Patrick Hepburn, som stod for ansvaret med å forbedre muren.¹⁸⁹ Det er også mulig at St.Andrews slott ble militært forbedret i James Beatons tid som erkebiskop.¹⁹⁰ Et spørsmål man må her stille seg er hvorfor disse ble utbedret under hans tid som erkebiskop? Hovedgrunnen til dette var nok at slottet og erkebispegården skulle beskyttes mot urolighetene og feidene i Scotland på denne tiden. James Beaton var selv aktiv i en feide med jarlen av Angus (1489-1557) på 1520-tallet,¹⁹¹ slik som Olav Engelbrektsson hadde en feide med Vincens Lunge senere samme tiår. Forskjellen her var at James Beaton aktivt deltok i selve slåssingen, og ble 30.april 1520 nesten drept i en trefning mot Angus sine menn.¹⁹² Olav Engelbrektsson var så langt som man vet, ikke aktivt med i sine feider eller kriger, altså var han ikke fysisk deltakende.¹⁹³

Hvorfor var det slik? Hadde alderen noe å si? Tvilstomt, da James Beaton nok faktisk var en smule eldre enn sin kollega i Nidaros. Jeg mener at det er to andre faktorer som spiller inn her. Den første er Ryrie`s teori om erkebispedømmes former for rekrutering, noe som har blitt drøftet tidligere. Jeg mener at i Nidaros erkebispedømme ble de geistlige rekruttert fra de lavadelige og andre lavere sjikter, mens de i Scotland ble rekruttert fra de høyadelige sjiktene. James Beaton som høyadelsmann hadde dermed også på mange måter en høyadelsmanns ideal, og det var derfor viktig at han, selv om

¹⁸⁸ DN XXIII 304.

¹⁸⁹ Rhodes, 2019: 17.

¹⁹⁰ Dette knyttet det stor usikkerhet til. Etter samtale med den skotske historikeren Nicki Scott, som arbeider for Historic Environment Scotland (Scott, e-post, 28. mars 2022), så kan det ha blitt påbegynt eller ferdigstilt flere kanontårn på St.Andrews slott etter ordre fra James Beaton. Angus og hans menn gikk til angrep på flere eiendommer av erkebiskop James Beaton i 1526, deriblant St.Andrews slott. (Herkless & Hannay, 1910: 164). Dette kan ha påført store skader på slottet, og dermed kan konstruksjonen ha begynt da, men det er ingen kildebelegg for dette. Man vet med sikkerhet at de eksisterte tidligst i 1546, da kardinal David Beaton ble drept på slottet. Det kan dermed ha vært både erkebiskop James Beaton og David Beaton som kan ha beordret byggingen av disse.

¹⁹¹ Herkless & Hannay, 1910: 69-71 og 191.

¹⁹² Ibid: 69-71.

han var erkebiskop, ville forsvare sitt, utfra datidens ridder-ideal, og dermed delta mer hands-on og mer personlig i feiden. Den andre faktoren er at erkebiskopen i St.Andrews ikke hadde den samme militære struktur i sitt erkebispedømme som Olav Engelbrektsson. I Nidaros bispedømme hadde som nevnt en lang tradisjon med setesveiner, og disse tok seg av, ofte sammen med leiesoldater, de militære operasjonene, slik at erkebiskopen selv ikke trengte fysisk å delta. Vi har eksempel på at en høyadelsmann fra Skandinavia, som var erkebiskop, også døde i et slag som stridendene. Gustav Trolle (1488-1535) var høyadelig, og ble i 1514 erkebiskop av Uppsala i to perioder fra 1513 til 1517, og fra 1520 til 1523. Han ble i 1534 biskop av Odense, og døde mens han selv kjempet i Grevefeiden i 1535, i en alder av 47 år, og var da fremdeles biskop.¹⁹⁴ Dette eksemplet mener jeg underbygger min hypotese, og at den også er gjeldene for ikke bare Scotland, men også Skandinavia.

For James Beaton kunne det å være erkebiskop i en feide, også fungere som en beskyttelse mot å bli drept i strid. Etter den overnevnte stridigheten 30.april, flyktet James Beaton inn i et kloster, og gjemte seg under alteret. Hans motstandere fant Beaton under alteret, og skulle til å drepe han. Abbeden i klosteret, Gavin Douglas, (1474-1522) stoppet mennene i å drepe Beaton ved å påpeke for dem at det var synd å drepe en erkebiskop.¹⁹⁵ James Beaton fikk dermed leve. Denne benådningen viser en tosidighet ved erkebiskopen. Den første er høyadelsmannen som kjemper mot andre høyadelsmenn. Den andre er den høygeistlige som ikke kan bli drept på grunn av hans forhold til Gud. Denne episoden viser tosidigheten ved erkebiskop James Beaton både som høyadelsmann og geistlig leder. Denne tosidigheten går også igjen ikke bare hos han, men er også en gjenganger hos Olav Engelbrektsson. Det er en tosidighet, en verdslig og en geistlig. I de neste delkapitlene skal det drøftes forskjeller og likheter mellom erkebiskopenes verdslige og geistlige systemer.

2.1.3 Verdslig lojalitet til geistlig makt

Erkebiskopene hadde som nevnt i det overnevnte delkapitlet et system, en viktig del av dette var den verdslige delen av dette systemet. For erkebiskop Olav Engelbrektsson kan man få en oversikt over deltakerne i dette systemet ved å gjøre en gjennomgang av Olav Engelbrektssons regnskap. Ansettelsesforholdene varierte etter behov, og noen hadde lang hyre hos erkebiskopen, mens andre hadde noe kortere. Erkebiskopen hadde militært ansatte slik som knekter og båtsmenn, men også håndverkere for eksempel steinhoggere, glassmestere, snekkere, tegleslagere,¹⁹⁶ og også en gullsmed. Det fantes også en stor bemanning på kjøkkenet på Steinvikholm slott. Alle disse ansatte gjorde at mange i Trondheim og Trøndelag hadde en stor tilknytning til erkebiskopen og erkebispetet, ikke bare i spirituell forstand, men også som arbeidsgiver.¹⁹⁷ Harald August Nissen (1998), har gjennomgått lønningslister av Olav Engelbrektsson fra 1532. Nissen har kommet frem til at det var 235 navn på listen,¹⁹⁸ men tallmaterialet

¹⁹⁴ Mardal, 2021.

¹⁹⁵ Herkless & Hannay, 1907: 71.

¹⁹⁶ Blom, 1997: 342-343.

¹⁹⁷ Ibid.

¹⁹⁸ Nissen, 1998: 6-7.

sammenfaller ikke med tall av Blom (1997).¹⁹⁹ Nissen (1998) bemerker seg at en slik stor arbeidstokk var det få andre høyadelige som hadde.²⁰⁰ Nissen har kategorisert personene i listen i fire yrkestyper; ²⁰¹ militære, husholdning, administrasjon og annet. ²⁰² Det er ikke slik at man vet yrkestitlene på alle ansatte, og Nissen har regnet ut at av alle navnene på lønnslisten er 56% oppført uten yrkesbakgrunn.²⁰³ Man har derfor ikke en oversikt over alle yrkesgrupper som kan ha vært ansatt hos erkebiskop Olav Engelbrektsson. Nissen har i sitt arbeid funnet en Mester Gerbrandt som er oppført som byggearbeider, denne bygningsarbeideren dukker også opp som ansatt hos Olavs forgjenger, erkebiskop Erik Valkendorf. Dette mener Nissen (1998) viser at det ikke alltid var personlige bånd som knyttet erkebiskopen til sine ansatte.²⁰⁴ Det er ikke urimelig å si at ved et erkebiskopbytte så hadde det vært tungvint å bytte ut alle ansatte, og dermed er det mer logisk at mye av staben følger erkebispestolen enn erkebiskopen. Selv om det er få bevis for dette, er det ikke urimelig å tenke at det var slik. Det er heller ikke urimelig å si at uten erkebiskopen hadde ikke Trondheim og Trøndelag hatt den posisjonen de hadde i senmiddelalderen og frem til reformasjonen.

For erkebiskop James Beaton kan man observere de samme trendene. Utfra kildematerialet kan man finne at flere var ansatt i erkebiskopens tjeneste slik som murere og ander byggearbeidere som bedrev vedlikehold og utbedringer av geistlige bygg. James Beaton hadde også, som erkebiskopen i Nidaros, tjenere i sitt hushold, blant annet folk som var ansatt for å vaske erkebiskopens tøy.²⁰⁵ I bevarte regnskap fra James Beaton sine siste år,²⁰⁶ er det beskrevet at det jobbet flere menn på erkebiskopens residens, St.Andrews slott, med forskjellige jobber. Vaktmester Ambrose Skirling, vaktmann David Smith, gartner John Mitchell, skriver Henry Methven, prokurator Hugh Wishart og mester av arbeid Walter Mar.²⁰⁷

Det som man legger merke til, er at det blant de ansatte er to grupperinger av arbeidere på slottet. På den ene siden har vi det vi i dag ville kalt typiske håndverks- og serviceyrker slik som vaktmester, vaktmann og gartner. Disse drev med vedlikehold og sikkerhet på slottet. På den andre siden har vi arbeidere som jobbet mer administrativt slikt som skriver og prokurator. Skriverens jobb var nok av økonomisk art, og hans jobb var antakelig blant annet å holde orden på erkebiskopens regnskap. Prokuratorenns jobb var som tittelen skulle tilsi, en som skaffet ting. Hans jobb var å få tak i materialer og

¹⁹⁹ Dette skiller seg fra tallmaterialet til (Blom, 1997: 341) Her er hennes estimat 225, men ifølge (Nissen, 1997: 6), har Blom selv vært veldig behjelpelig med skrivingen av heftet, så noe stor uenighet blant dem har det nok ikke vært.

²⁰⁰ Nissen, 1998: 11.

²⁰¹ Ibid: 17.

²⁰² Militære yrker er definert av Nissen som; trommeslagere, pipere, lanseknekt, harnisk viskere (sverdpussere), børseskyttere, børseskytterdreng, bartskjærere, knekter, og båtsmenn. Husholdere definerer Nissen yrker slik som; kokker, kokkedrenger, jegere, stallsvenn, smeder, snekkere og skomakere. Administrasjon definerer Nissen som; skrivere, redesvenn og setesvein. Nissen definerer «andre» som yrker som bedrev med transport og handel. (Nissen, 1998: 11-16)

²⁰³ Nissen, 1998: 17.

²⁰⁴ Ibid: 16.

²⁰⁵ Rhodes, 2019: 24-25.

²⁰⁶ 1538 og 1539.

²⁰⁷ Hannay, 1913: 19 og 33.

andre ting slottet trengte. Vi ville på moderne norsk kalle en slik stilling en innkjøper. Mester av arbeid er en interessant tittel, da dette antyder en lederstilling på slottet. At dette var en lederstilling blir også forsterket ved at Walter Mar i regnskapet blir omtalt som «Domino», altså herre på latin.²⁰⁸ Dette kan oversettes til «Sir» på engelsk, altså var Walter Mar en ridder i erkebiskopens tjeneste. Hans jobb var som formann for arbeidet som foregikk på slottet, slik som vedlikehold, men han hadde også muligens et lederansvar over alle ansatte på slottet. Som sin kollega i Norge hadde også James Beaton sitt personlige kjøkken og kjøkkenansatte.²⁰⁹ Hvor mange som var ansatt i kjøkkentjeneste er uvisst siden regnskapet ikke never dette. En siste finurlighet som dukker opp i regnskapene, og som jeg vil nevne, er at James Beaton hadde sin egen personlige dyrlege, William Manderston.²¹⁰ Regnskapet sier ikke noe om han holdt til på St.Andrews slott eller på erkebispegården.

Utfra kildematerialene både fra Scotland og Norge så virker det som om det verdslige hierarkiet både i Nidaros og St.Andrews følger den samme malen. Man ser at erkebispedømmene både leier inn, men har også faste ansatte som har forskjellige stillinger innfor erkebiskopens husholdning. Dette kan være stillinger som man i dag ville kalle klassiske håndverks- og serviceyrker, slik som for eksempel kokker, gartnere, og snekkere. Det var også administrative jobber som skrivere og innkjøpere i erkebiskopenes staber.

Disse verdslige hadde sine viktige roller hos erkebiskopene, men som oftest når man tenker på erkebiskoper og system, så er det det geistlige man forbinder med en erkebiskop. I det neste delkapitlet skal jeg drøfte forskjeller og likheter mellom den geistlige delen av erkebiskopenes system.

2.1.4 Erkebiskopenes gudgitte makt

Det geistlige systemet til erkebiskopene Olav Engelbrektsson og James Beaton følger på overflaten sammen mal. Under erkebiskopene var det geistlige stillinger slik som dekan, kanniker, sogneprester, prester og så videre. Direkte under erkebiskopene lå domkapitlet ledet av dekanen. Domkapitlet fungerte som rådgivende organ, men var også viktig i valget av ny erkebiskop.²¹¹ De jure var det domkapitlet som valgte ny erkebiskop. For erkebispedømmet Nidaros var utviklingen slik, at det måtte både pavelig og kongelig godkjenning til for å bli erkebiskop, og disse kunne også komme med sine egne kandidater. For erkebiskop Olav Engelbrektsson var han både medlem av domkapitlet og deres kandidat i valget i 1523, mens Engelbrektssons forgjenger, erkebiskop Erik Valkendorf, var kongens kandidat.²¹² Erkebiskop Henrik Kalteisen²¹³ var pavens kandidat.²¹⁴ For erkebiskop James Beaton og erkebispedømmet St.Andrews var det kongens eller hans regents kandidat som oftest fikk embete. James Beaton «vant» valget både som erkebiskop av Glasgow og som erkebiskop av St.Andrews ved å være kongens

²⁰⁸ Hannay, 1913: 33.

²⁰⁹ Ibid: 19 og 31.

²¹⁰ Ibid: 21.

²¹¹ Dahl, 2000: 16.

²¹² Dybdahl, 2009a.

²¹³ Henrik Kalteisen (1400-1446) var erkebiskop fra 1452 til 1458.

²¹⁴ Dybdahl, 2009b.

kandidat, men offisielt ble han valgt av domkapitlet.²¹⁵ For hans forgjenger var det litt annerledes, siden Andrew Forman (1465-1521) var pavens kandidat.²¹⁶ For erkebiskop James Beaton virket det ikke slik som at hans innsettelse som erkebiskop av St.Andrews var helt uten problemer, og fra hans offisielle utnevning til han ble offisielt innsatt i embetet tok det et halvt år. Dette kan skyldes uenighet med domkapitlet angående valget av han, men kildegrunnet er for mangelfullt til at man kan si noe sikkert.²¹⁷

Antall medlemmer i domkapitlet, kanniker, i denne perioden er uvisst, ideelt sett skulle det være 24 kanniker, men så stort antall var det nok ikke i erkebispedømmet Nidaros.²¹⁸ Vi vet ikke hvor mange kanniker det var da Engelbrektsson var erkebiskop, men i 1539 var antallet 18, og året etter var antallet steget til 20.²¹⁹ Slik som at pavens kardinaler også er biskoper, var også domkapitlets medlemmer sogneprester, og disse stillingene hadde de samtidig. Det var derfor ikke uvanlig at domkapitlets medlemmer hadde en viseprest, altså en stedfortreder i sitt sogn.²²⁰ Inntektene til disse domkapitlene var tredelt, men alle kom fra gårdsdrift og jordeiendom. Medlemmene av domkapitlet hadde et felles samlet jordegods, såkalt *bordhold*. Disse jordeiendommene var for å finansiere kost og losji for medlemmene når de oppholdt seg i Trondheim. Hvert individuelt medlem hadde også inntekt fra sine egne jordeiendommer, kalt *prebender*. Størrelsen på disse prebendene varierte etter hvilken stilling man hadde i domkapitlet. Den tredje inntekten var knyttet til deres stilling som sogneprest, og jordeiendommene som lå tilknyttet til embetet.²²¹

I St.Andrews er antall kannikere under James Beaton umulig å fastslå. Linda J. Dunbar (2002), mener at på 1520-tallet oversteg nok ikke antallet mer enn 18 kannikere, og på 1530-tallet var det ikke over 20.²²² Dette viser at antall kannikere både i Nidaros og St.Andrews erkebispedømme ser ut til å være ganske likt i perioden. En liten bemerkning som jeg vil komme med, er at tallet på kannikere steg betraktelig etter James Beatons død i 1539. I 1540-årene var tallet 27, mens i 1550-årene var det hele 41 kannikere.²²³

Inntektene til en sogneprest i erkebispedømmet Nidaros var sterkt knyttet til inntekter av jord, slik som inntektene til medlemmer av domkapitlet også var. Det fantes to primære inntekter basert på jordeiendom; prestebolet og prestegården. Prestebolet var gårder som presten leide ut til bønder, og disse betalte leie i form av landskyld og landbohold. Prestegården var gården som presten drev selv, og var bare i sogneprestens besittelse når han hadde embete. Ved frafall fra embete gikk gården over til neste sogneprest. Sognepresten fikk inntekter av det denne gården produserte. De siste formene for inntekt en sogneprest hadde var betalinger av andre avgifter og tjenester.²²⁴ En slik

²¹⁵ Dowden, 1912: 40 og 338.

²¹⁶ Andrew Forman måtte konkurrerer med John Hepburn (død 1526) som var kongens kandidat, og Gavin Douglas, som var kong Henry VIII av England og enkedronning Margartete av Scotland sin kandidat. Andrew Forman vant valget og ble erkebiskop av St.Andrews. (Dowden, 1912: 38-39).

²¹⁷ Herkless & Hannay, 1910: 95.

²¹⁸ Dahl, 2000: 18.

²¹⁹ Ibid.

²²⁰ Ibid: 10.

²²¹ Ibid: 16.

²²² Dunbar, 2002: 205.

²²³ Ibid.

²²⁴ Ibid: 10.

avgift var *tiende*. Dette var en avgift der alle skulle gi 1/10 av sine inntekter til kirken, og denne tiende ble igjen delt i fire. En del gikk til erkebiskopen,²²⁵ en del ble utbetalt som lønn til presten, en del ble gitt til vedlikehold av kirkebygg, og den siste delen ble gitt til fattighjelp.²²⁶ Andre inntekter en sogneprest kunne ha var såkalte *offer*. Offer var en avgift som varierte fra sogneprest til sogneprest. Dette var en avgift som menigheten etter avtale gav presten ekstra. Et eksempel på dette var at menigheten²²⁷ kunne gi 1/10 av all sin fisk til sognepresten som en fast avgift.²²⁸ Sogneprester fikk også betalt når de utførte spesielle geistlige tjenester, slik som gravferd, kirkegang og vielse av gifte. Dette ble kalt *stolgebyr*.²²⁹

Det fantes også andre tjenester som sogneprestene gjorde, disse er mer kompliserte og uvisst om de fikk betalt for dem i det hele tatt. Som ofte var prestene av få eller eneste skrivekyndige i et sogn, og derfor var det naturlig at de bidro til oppgaver som jurister og saksbehandlere ville utført i dag. Slike oppgaver kunne være å skrive testamenter eller bekreftelser på jordbytter, jordsalg eller handelsavtaler.²³⁰ En spesiell ting som prester bedrev var passordning, som oftest gitt til folk som skulle på pilegrimsreise. Fra tiden oppgaven omhandler vet man ikke mye om ordningen, og bare et pass-brev er bevart,²³¹ og man har mere kildemateriale om ordningen etter reformasjonen, men man kan uten tvil si at denne ordningen har en viss kontinuitet fra før-reformasjon til etter reformasjon. Ordningen ble faktisk forsterket ved lov i 1687, da sogneprester skulle føre liste over alle gjennomreisende, og folk som skulle reise fra sogn til sogn måtte møte presten for å få en attest som han da måtte vise til presten i nabosognet. Det at prester i Norge hadde passmyndighet vedvarte helt til 1805, da ble utsending av pass underlagt politiet.²³² Når det kommer til testamenter har vi belegg for at prester i Agder tok betaling for å skrive testament for de fattige, men at dette ble fordømt av biskopen i Stavanger.²³³ Det vil i denne delen ikke bli drøftet mer rundt dette, og jeg vil komme tilbake til dette når jeg drøfter korrupsjon og økonomiske misligheter i erkebispedømmene i kapittel 4.

For sogneprester i St.Andrews var det annerledes. Fra 1471, ble det forbudt for prester i Scotland å motta appropriasjoner.²³⁴ Hva som menes med appropriasjon må redegjøres for i denne konteksten. Når man snakker om appropriasjon i den skotske kirken på denne tiden så mener man et system der inntektene av tiende ikke gikk til sognepresten, men ble gitt til kirkelige institusjoner slik som; klostre, katedraller og universiteter.²³⁵ Dette var ikke gjeldene for alle sogn, men i tiden oppgaven omhandler, var det slik at 85% av kirkesogn i Scotland betalte sin tiende til høyere institusjoner. Det var heller ikke en unik ordning for Scotland, og vi finner ordningen også i Sveits på samme tid.²³⁶ I

²²⁵ Hvis sognet lå i erkebispedømmet, hvis det lå i et av de underliggende bispedømmene gikk det til biskopen.

²²⁶ «tiende», 2020.

²²⁷ Altså de som bodde i kirkesognet.

²²⁸ Dahl, 2000: 10.

²²⁹ Imsen, 2016: 58.

²³⁰ DN I 1074, V 1076, VII 681, IX 501, XI 563 og 650.

²³² Bull, 2020: 30.

²³³ DN XXII 163.

²³⁴ Donaldson, 1960: 12.

²³⁵ Ryrie, 2006: 15.

²³⁶ Ibid.

Nidaros erkebispedømme på samme tid finner man også noe lignende, men her virker det som om trenden er synkende. Ifølge Audun Dybdahl (2004), var det slik at avgifter fra sognekirker og kapeller var synkende. Dette ble også betalt i naturalia, og hver sognekirke måtte årlig betale et spann smør, og kirker underlagt sognekirken måtte betale en tredels spann smør.²³⁷ Såpass lav avgift har nok ikke vært det store problemet for sognekirker, og det er dermed ikke så rart at det ikke finnes noen klagebrev om ordningen i Norge, slik det var Scotland.

Approbasjon førte til en nedgang i inntekter til sogneprester, og det var ikke uvanlig at en prest var sogneprest over flere sogn i Scotland, bare for at de skulle få økonomien til å gå rundt.²³⁸ Av sognenes inntekter var det 85% som gikk til institusjoner høyere på rangstigen. Man vet ikke hvor mye en sogneprest tjente nøyaktig i årslønn på 1520- og 1530-tallet, men Gordon Donaldson (1960), mener at en årslønn til en som drev med en profesjon i Scotland rundt 1560 var mellom £80-100. Blant sogneprestene i denne perioden, hadde veldig få en så høy årslønn.²³⁹ Appropriasjons ordningen er av flere historikere knyttet til korrupsjon.²⁴⁰ I delkapittelet *4.1.2 Korrupsjon og økonomiske misligheter i St.Andrews- Appropriasjon og adelsstyre = korrupsjon?* skal jeg drøfte nærmere, om appropriasjon kan regnes som korrupsjon, eller om dette er en naturlig del av det kirkelige systemet som eksisterte i Scotland på denne tiden.

2.2 Erkebiskopene og deres underliggende strukturer- Konklusjon

Det er ganske klart utfra de ovennevnte delkapitlene at det er forskjeller mellom erkebiskopene og erkebispedømmene strukturelt sett. En stor forskjell mellom erkebispedømmene er rekrutteringsformene. I Nidaros var det primært slik at personene som ble rekruttert til de øverste geistlige stillingene kom fra lavadelig stand, mens man i St.Andrews rekrutterte stort sett fra høyadelige. Disse forskjellige rekrutteringsformene er en viktig del av forskjellene mellom erkebispedømmene, og kan være en del av forklaringen på hvorfor og hvordan det administrativt og økonomisk fungerte i erkebispedømmene på denne tiden. En faktor som kan dras frem er at selv om både erkebiskop Olav Engelbrektsson og erkebiskop James Beaton deltok i feider, så ser det ut til at James Beaton deltok mer direkte enn sin kollega i Norge. Dette mener jeg har tilknytning til James Beatons høyadelige bakgrunn, og at det dermed i denne perioden ikke var hverken rart eller utenkelig at James Beaton deltok i kamp.

Når det kommer til det geistlige hierarkiet, har man i begge erkebispedømmene et ganske standardisert hierarki, med erkebiskop på topp, og kannikere under han. Når det gjelder antall kannikere, virker det som om tallet er ganske likt, men man har ingen sikre kilder hverken fra Norge eller Scotland. Historikere i begge land mener at antallet i

²³⁷ Dybdahl, 2004: 77-78.

²³⁸ Donaldson, 1960: 13-14.

²³⁹ Ibid: 12.

²⁴⁰ Appropriasjons-debatten har vært en lang diskusjon i skotsk historie. Historikere slik som Donaldson har kalt praksisen «ond». Historikeren Ian Cowan har kalt praksisen «den største feilen i kirkestrukturen i den skotske middelalderkirken». Andre historikere slik som Bess Rhodes har hatt et mer positivt syn på appropriasjon, og mener at uten appropriasjon så hadde ikke byen St.Andrews vært et så mektig kirkesenter som det var. Rikdommen fra appropriasjon gjorde også St.Andrews til en viktig by for utdanning. (Rhodes, 2019: 33-34).

perioden for begge erkebispedømmene lå mellom 18-20 kannikere, men St.Andrews opplevde etter James Beaton's død, en stor økning i antallet. Nederst i hierarkiet var sogneprester og prester. På overflaten var det ganske likt mellom St.Andrews og Nidaros, men i St.Andrews var det ikke uvanlig at sogneprester hadde ansvaret for flere sogn. Dette skyldtes primært appropriasjon fra sognet til høyere institusjoner i hierarkiet, som igjen førte til lavere inntektskilder til sognepresten. Slik form for appropriasjon eksiterte ikke på samme måte i Nidaros, og dermed er det få spor av at en sogneprest hadde ansvaret for flere sogn.

En stor forskjell mellom erkebiskopene når det kommer til det verdslige hierarkiet er Olav Engelbrektssons setesveiner, man kan ikke si at James Beaton hadde noe som lignet dette. Det var ingen tradisjon for at erkebiskopen i St.Andrews skulle ha egne verdslige adelige under seg, som fungerte både som handelsledd og militær styrke. Å ha en egen hær av adelsmenn for dette formålet i St.Andrews var nok lite produktivt. For det første bedrev ikke erkebiskopen av St.Andrews med handel slik som erkebiskopen i Nidaros gjorde. For det andre var erkebiskopen så tett knyttet opp mot det høyadelige at noe slikt ville nok ha blitt sett på som en trussel mot kongemakten. Det er her viktig å påpeke at Scotland i forhold til Norge hadde sin konge i landet, mens man i Norge siden 1300-tallet hadde hatt felles monark med enten Danmark eller Sverige, der kongene stort sett oppholdt seg i utlandet.²⁴¹ Dette vil ikke si at det er det samme som om erkebispedømmet St.Andrews var helt demilitarisert, og man har bevart samtidskilder som forteller om forbedringer og forhøyninger av forsvarsmurene rundt erkebispegården i St.Andrews. Det var ikke bare erkebiskopenes system som gav dem makt. Deres økonomi var også en viktig maktfaktor, og i neste kapittel skal jeg drøfte erkebiskop Olav Engelbrektsson og erkebiskop James Beaton's økonomiske styrke.

3. Den økonomiske utviklingen i erkebispedømmene Nidaros og St.Andrews

En viktig del av erkebiskopenes makt er deres inntekter og økonomi. En sterk økonomi og god inntekt var et viktig grunnlag for å hevde sin makt. Inntekt og utgifter for erkebispedømmene og erkebiskopene var ikke stabile i en så kort tidsperiode som denne oppgaven omhandler. Aspekter som vil bli drøftet er: Hvor stort inntektsgrunnlag hadde disse erkebiskopene? Var det noen eksterne eller interne hindringer som kunne dempe den økonomiske veksten? Hva var inntektsgrunnlaget? Var økonomien stabil eller ser man antydninger til store forskjeller i inntekter og utgifter? Er det store forskjeller mellom erkebiskopene i denne perioden når det kommer til disse faktorene? I første underkapittel vil det bli redegjort for erkebispedømmene Nidaros og St.Andrews økonomiske utvikling og drøftet hvorfor det var slik. I siste delkapittel vil jeg drøfte likheter og ulikheter når det kommer til den økonomiske situasjonen i erkebispedømmene i denne perioden. Jeg har valgt å dele inntektsgrunnlaget i to grupper. Den første inntektsgruppen er inntekter fra tiende og erkebispegodset, og den andre gruppen er inntekter slik som skatter fra andre underordnede geistlige,²⁴² andre ekstraskatter, betalinger i form av godkjenning av testamenter, og betaling for godkjenning av jordbytte mellom to parter. Dette er ikke en inndeling jeg selv har konstruert, men hentet fra Bess Rhodes (2019), «*Riches and Reform: Ecclesiastical*

²⁴¹ Imsen, 2002: 17-22.

²⁴² Dette er en form for appropriasjon.

Wealth in St Andrews, c.1520-1580».²⁴³ Hun har brukt denne inndelingen i sin utregning av inntektene til kardinal David Beaton. Jeg har også valgt denne inndelingen av inntektene, fordi det er en bra måte å skille faste inntekter og flytende inntekter på. Tiende og inntekter av jordegods, som var relative faste og stabile inntekter, tilhører gruppe en, mens inntektene i gruppe to varierer fra år til år. I de neste delkapitlene skal det drøftes hvor stor andel av disse gruppene som var den dominerende inntektskilden, og hvorfor det var slik.

3.1 Inntektstrunlaget til erkebiskopene

Som nevnt før i oppgaven har det vært stort fokus blant tidligere historikere på erkebiskop Olav Engelbrektsson sin inntekt av tiende i form av fisk. Man har som nevnt ikke bevart et fullstendig regnskap av hans inntekter i hans periode som erkebiskop, og en utregning blir et estimat basert på det som er bevart, altså årene 1532 til 1538.²⁴⁴ og brev fra Diplomatarium Norvegicum.

For å få en bedre oversikt, har jeg som nevnt valgt å dele inntektstrunlaget i to.²⁴⁵ Hvor stor var andelen av disse inntektene fra år til år, og var det store forskjeller?

Erkebiskopens regnskap inneholder en oversikt over ekstraskatter, mer presist en skatt som heter *landehjelp*, og som tilhører den siste gruppen. Store deler av regnskapet inneholder lønninger til erkebiskopens arbeidstakere.²⁴⁶ Delen av regnskapet som er viktig for oppgaven er «*Landehjelpi 1536-1537*»²⁴⁷ og «*Rekneskapet i Bergen 1536*».²⁴⁸ Tallene alene sier oss egentlig ingenting, og må sammenlignes med tallmaterialet hentet fra Olav Engelbrektssons jordebok. Dette i seg selv er også problematisk, da man ikke vet helt når jordeboken ble til. Christian Brinchmann og Johan Agerholt (1926) mener at boken kan dateres fra 1533 til 1534, og deler av boken kan dateres så tidlig som fra før 1531. På grunn av dette, mener de at boken er skrevet av forskjellige anonyme skrivere, som de har kalt skriver A, B, C, D, E og F. C har forfattet begynnelsen på jordeboken, og B og deretter A, har kommet med tilføyelser denne. D, E og F har bidratt mindre til boken, og er nok de siste som jobbet med den. Utfra hva disse har lagt til, og det man vet fra DN om hva erkebiskopen hadde av jord, har Brinchmann og Agerholt (1926) kommet til i sin konklusjon at jordebok en ble forfattet i første halvdel av 1530-tallet.²⁴⁹ Dette vil si at man har et ganske godt kildemateriale for 1530-tallet, men veldig mangelfullt for 1520-tallet. Man har også nesten bare tallmateriale fra den første gruppen, og som nevnt noe fra den siste. For å få mer informasjon om den andre gruppen må man se på bevarte brev i DN.

Jeg har ovenfor nevnt *landehjelp*, og et lignende begrep som kalles *landskyld*. Det er dermed viktig å redegjøre for hva disse begrepene betyr. Landskyld var avgiften en

²⁴³ Rhodes, 2019: 31.

²⁴⁴ Seip, 1936.

²⁴⁵ Den første gruppen er inntektene hans fra tiende og inntekter fra erkebispegodset. Den andre gruppen er andre former for inntekter, slik som: skatter fra andre underordnede geistlige, andre ekstraskatter, betalinger for godkjenning av testamenter, og betaling for godkjenning av jordbytte mellom to parter.

²⁴⁶ Seip, 1936.

²⁴⁷ Ibid: 150.

²⁴⁸ Ibid: 131.

²⁴⁹ Agerholt & Brinchmann, 1926: 12-23.

leilending betalte til personer eller institusjoner for å leie jord.²⁵⁰ Landehjelp var en ekstraskatt kongen eller regenten kunne kreve inn i krisetid,²⁵¹ slik Olav Engelbrektsson gjorde i krigen 1536-1537. Jeg har valgt å kategorisere landskyld i gruppe 1 og landehjelp i gruppe 2, dette fordi landskyld er tilknyttet en fast inntekt slik som tiende. Landehjelp var en ekstra inntekt, som ble som nevnt, bare krevd inn en gang av erkebiskopen, og var dermed ikke en fast inntektskilde. Testament godkjenning og godkjenning av jordbytte tilhører på samme måte også gruppe 2.

Hva vet man om inntekter i gruppe 2 utenom landskyld i erkebispedømmet Nidaros før 1536? Kildematerialet her er sporadisk, men det finnes to bevarte brev i DN.²⁵² Det ene brevet er en bekreftelse på salg av en hest mellom to privatpersoner i 1527.²⁵³ Det andre brevet er datert til 1520, og er en bekreftelse på bruksrett av jorder. Dette brevet ble skrevet da Olav var dekan,²⁵⁴ og er et av de eldste bevarte brevene forfattet av ham. Man vet ikke hvor mye han fikk betalt for dette, eller om dette ble betalt i form av mynt eller naturalia. Jeg mener at man kan stille to hypoteser om dette. Den første hypotesen er at informasjonen om dette inntektsgrunnlaget har gått tapt i tidens løp, i form av blant annet branner. Argumentet mot dette er for det første at det ikke blir nevnt av andre samtidskilder, og dermed kan man anta at det ikke var noe erkebiskopen selv drev med i stor grad. For det andre er det bevart kilder om at prester bedrev med dette i samtiden,²⁵⁵ og brev som omhandler dette er av større volum.²⁵⁶ Den andre hypotesen er at inntekten fra tiende og landskyld var tilstrekkelig, og et stabilt inntektsgrunnlag som gruppe 1 var, gjorde at erkebiskopen ikke trengte andre inntekter.²⁵⁷ Eventuelle økonomiske tilskudd som trengtes i økonomien kunne tas i form av lån. Med de sporadiske kildene vi har, så blir et estimat av fordelingene mellom gruppe 1 og gruppe 2 bare spekulasjoner, og mitt estimat er også bare dette. Når det er sagt, så mener jeg at gruppe 1 stod for minimalt 90%, og gruppe 2 stod for maksimalt 10% av inntektgrunnlaget av årlig inntekt fra 1523 til 1536.

For erkebiskopens siste år, 1536-1537, er det stor sannsynlighet at gruppe 2 ha vært høyere på grunn av landehjelpen, men et sikkert tall her er umulig å fastsette, da vi ikke har oversikt over alle inntektene til erkebiskopen. Jeg tviler på at all inntekt fra landehjelpen er bevart i regnskapet, da kapitlet er særdeles kort. Dette kan også skyldes at på grunn av konflikten i 1536-1537, så var landehjelpen vanskelig å inndrive. Det at det var to måter landskylden ble innbetalt på, gjorde at det dermed var vanskelig å gi en totalsum av inntektene. Tretti av innbetalerene²⁵⁸ betalte i form av sølv og penger.²⁵⁹ Den resterende innbetalingen ble gjort i naturalia, slik som fisk, kjøtt, korn, smør og

²⁵⁰ Falkanger, 2017.

²⁵¹ «Landehjelp», 2008.

²⁵² DN I 1073 og VII 551.

²⁵³ DN I 1073.

²⁵⁴ DN VII 551.

²⁵⁵ Her må det bemerkes at i flere av tilfellene foregår den slags jobber i samarbeid med lagmenn og andre verdslige byråkrater.

²⁵⁶ DN III 1083, V 1076 VI 702, 688, VII 681, VIII 581, 729, IX 501, X 694, XII 563, 650, XIII 186, XVIII 384, XXI 737, 751, 785,823, 829, 732, XIII 167, 438.

²⁵⁷ Handel med inntektene fra naturalia var også med å skape store inntekter.

²⁵⁸ Dette var enten individer eller personer som betalte i gruppe.

²⁵⁹ Seip, 1936: 153-154.

erter.²⁶⁰ En annen inntektskilde var i form av bøter, som erkebiskopen kunne inndrive i sitt erkebispedømme. Man har lite kjennskap til hvor stor denne inntektskilden var, og man har bevart bøteinntekter bare fra året 1536 fra Nord-Norge.²⁶¹ Denne inntektskilden var en fastere inntekt enn landehjelpen, men varierte nok fra år til år etter som hvor mange som ble bøtelagt for lovbrudd. Bøteinntektene har nok ført til at i noen år så har inntektsgruppe 2 vært større enn i andre år, men da nok bare med noen få prosent, og ikke på en slik måte at gruppe 2 har oversteget gruppe 1.

Kong Christian II innførte flere juridiske kirkereformer i 1521. Den første reguleringen var at den som ble dømt i kirkeretten kunne velge å betale bot eller ta en annen form for straff. Tidligere var det kirkeretten som bestemte dette, og ikke den straffede selv. Den andre reguleringen var at bøter som kirkeretten hadde gitt måtte meldes inn til lagmenn, altså verdslig rett.²⁶² Spesielt den første reguleringen kan ha påvirket hvor mye bøteinntekter erkebiskopen eller andre geistlige fikk inn, men det er uvisst om disse reguleringene ble videreført etter kong Christians avsettelse i 1523.

Audun Dybdahl (2004) har prøvd å gi et cirka beløp på årlig inntekt i erkebispedømmet Nidaros i denne tiden, utfra naturalia, altså spann smør, men det må påpekes at disse tallene, som mine, bare er estimater. Dybdahl (2004) argumenterer for følgende årlige inntekter for erkebispedømmet; for jord inntekter 2300 spann smør, tiende 3000 spann smør, og appropriasjon²⁶³ 150 spann smør.²⁶⁴ De to førstnevnte inntektene kan man kategorisere i gruppe 1, altså i relative faste inntekter. For de mer flytende inntektskildene, slik som appropriasjon, bøteinntekter og gaver²⁶⁵ er tallet til sammen 1400 spann smør.²⁶⁶ Dette gir en samlet inntekt på 6850 spann smør, men dette er veldig usikre tall, og summen er nok noe høyere. Hvis man dermed skal regne ut hvor stor prosenten er i hver gruppe, så ser man at gruppe 1 står for 80% av inntektene, og 20% av inntektene er i gruppe 2. Dette er litt høyere enn mitt estimat, men disse tallene regner ikke med inntektene av salg av naturalia tiende, forskjellige typer skatteinntekter eller eventuelle inntekter ved myntproduksjon.²⁶⁷ Det som er sikkert er at både Dybdahl (2004) og mine resultater viser at det er de faste inntektene, altså gruppe 1, som er den viktigste inntektskilden i Nidaros erkebispedømme.

Et spørsmål man kan stille seg er om myntproduksjonen faktisk var lønnsom i det hele tatt. Denne rettigheten hadde erkebiskop Olav Engelbrektsson i tillegg til å være lensherre. Dette var opprinnelig en rett som oppstod på 1200-tallet, men som ble fratatt erkebiskopen i 1281 da kong Eirik II var konge. Erkebiskopen fikk retten tilbake i 1458, men det var ikke før Gaute var erkebiskop, at erkebiskopen faktisk benyttet seg av

²⁶⁰ Seip, 1936: 155-157.

²⁶¹ Ibid.

²⁶² Kolsrud, 1958: 320.

²⁶³ Både Audun Dybdahl og Steinar Imsen har kalt dette for *chatedraticum*. Dette er det samme som appropriasjon. At Dybdahl og Imsen har brukt denne termen istedenfor den mer negativt ladede termen «appropriasjon», viser indirekte at dette ikke har blitt sett på som negativt i norsk historieforskning, men i en mer nøytral fremstilling (Supphellen, 2004:43 og 83-86).

²⁶⁴ Supphellen, 2004: 43 og 83-86.

²⁶⁵ Slik som offer og avlat.

²⁶⁶ Ibid.

²⁶⁷ Ibid: 43.

rettigheten.²⁶⁸ Hvor omfattende denne myntproduksjonen var er uviss, men det er viktig å se på dens symbolverdi. Ved å ha rettigheten til å slå mynt, posisjonerte, ifølge Audun Dybdahl (2003), erkebiskopen seg likt med kongen på rangstigen. Erkebiskopen var som nevnt tidligere i oppgaven lederen for riksrådet, og fungerte som regent i periodene det ikke var en konge på tronen, slik som i interregnumet mellom Christian II og Frederik I, og også i det lengre interregnumet mellom Frederik I og Christian III.²⁶⁹ Et interessant spørsmål man kan stille seg er om denne myntslagingen var lukrativ for erkebiskopen. Det ser i hvert fall ut til fra kildematerialet, at erkebiskop Olav Engelbrektssons mynter ikke var den prefererte betalingsformen selv i hans egen tid. Ifølge Grete A Blom (1997), som har studert regnskapet til erkebiskop Olav Engelbrektsson, så står det at frasen «en skje til hjelp» går ofte igjen i hans regnskap. Disse skjeene mener hun er sølvskjeer som skal dekke lønn til arbeidere som jobber for erkebiskopen, da det ikke var mynter som strakk til, og at erkebiskopen måtte bruke disse til å betale sine arbeidere.²⁷⁰ Det vil si at det ikke var verdien av mynten som var svekket på grunn av overproduksjon,²⁷¹ men mangelfull produksjon av rett mengde mynter og fordi de rette råvarene ikke var tilstrekkelige. Nå var ikke mynt og skjeer de eneste betalingsmidlene erkebiskopen benyttet seg av. Denne hypotesen støtter også Jon Anders Risvaag (under publisering). Risvaag (under publisering) mener at det rett og slett ikke var nok myntproduksjon til å tilfredsstille behovet man hadde for norsk mynt med erkebiskopens mynt alene, og at myntproduksjonen muligens var mer prestisje enn lønnsomhet.²⁷² Betaling i form av klær og kost var også en del av lønningene til hans ansatte,²⁷³ og dette kan også være et tegn på myntmangel hos erkebiskopen.

Som nevnt tidligere i oppgaven er erkebiskop Olav Engelbrektssons regnskap mangelfullt, og vi har bare bevart hans regnskap fra 1536 til 1538. Det er rimelig å anta at hans økonomiske posisjon var sterkere før 1532 enn etter på grunn av flere faktorer, men dette vil bli drøftet nærmere i kapitlet; *Politikkens påvirkning på erkebiskopenes økonomi – Den verdslige politiske makts negative påvirkning*. Det som er ganske sikkert er at myntproduksjonen i denne tidsperioden ikke var så omfattende som i høymiddelalderen. Ifølge Svein H. Gullbekk (2005), var det ingen myntproduksjon i Norge fra Olav IV tid som konge og frem til kong Hans' regjeringstid.²⁷⁴ Gullbekk (2005) mener at det er stor sannsynlighet for at myntproduksjonen i Norge ikke kom på samme nivå som i høymiddelalderen før funnet av sølv i Sandsværområdet i 1623,²⁷⁵ altså på den tiden Christian IV var konge over Norge. En sikker stadfesting av mengden av mynt produsert av erkebiskopen i årene 1523-1537 er også umulig, da erkebiskopens myntregnskap ikke er bevart. Det vi kan si med sikkerhet er myntenes sirkulasjonsområde.

Ifølge Jon Anders Risvaag (1998) sirkulerte myntene til erkebiskopen i hele Norge, og var av samme verdi som kongens mynter.²⁷⁶ Som nevnt tidligere var nok ikke produksjonen

²⁶⁸ Dybdahl, 2004: 81.

²⁶⁹ Dybdahl, 2003: 314-315.

²⁷⁰ Blom, 1997: 342.

²⁷¹ Dette er det man i dag kaller Inflasjon.

²⁷² Risvaag, under utgivelse: 9-11.

²⁷³ Blom, 1997: 342.

²⁷⁴ Gullbekk, 2005: 570.

²⁷⁵ Ibid.

²⁷⁶ Risvaag, 1998: 10 og 12.

nok til å oppfylle behovet, men helt sikker kan man ikke være. Mengden av mynt som er funnet er veldig liten, og i dag vet vi bare om 34 eksemplarer.²⁷⁷ Det er også veldig få av disse som er funnet i selve erkebispedømmet. I dette området er det bare funnet 7 eksemplarer, men mengden mynt i sin helhet er så liten at vi ikke kan si at det er noen grunn til dette, eller om det bare er en tilfeldighet.²⁷⁸ Hvor mye erkebiskopen kunne produsere eller produserte er også tall man ikke kan si med sikkerhet. Det er ifølge Risvaag (1995) ikke en korrelasjon mellom få funn av mynt og den faktiske produksjonen, og flere steder i Europa har man hatt stor myntproduksjon til tross for lite myntfunn.²⁷⁹ Risvaag (1995) mener at den av de tre erkebiskopene, Gaute Ivarson, Erik Valkendorf og Olav Engelbrektsson, var den førstnevnte den mest produktive innen myntproduksjon. Risvaag (1995) mener at myntproduksjonen til Ivarson hadde en produksjonstopp på maks 60.000 mynter i året. Han stiller seg kritisk til at Valkendorf og Engelbrektsson oversteg denne mengden.²⁸⁰

Et spørsmål man da må stille seg er hvordan denne myntproduksjonen fungerte i praksis, og hvem som var ansvarlig for produksjonen. I kjelleren på museet til erkebispegården i Trondheim er ruinen etter erkebiskopens myntverksted bevart. Dette ble funnet etter at noen lagerbygninger fra 1700-tallet brant ned i 1983. Etter brannen begynte man med arkeologiske utgravinger på branntomten, og under utgravingen fant man rester etter hele tre myntverksted så og si bygget over hverandre, og i hvert fall de to siste myntverkstedene var i bruk i Olav Engelbrektssons tid. Det eldste myntverkstedet er datert til rundt 1500 og bestod av to rom. Bygget i seg selv var ikke så stort, og ble erstattet av et litt større bygg, altså det andre myntverkstedet. Dateringen til dette er også usikkert,²⁸¹ men Risvaag (under utgivelse) mener at det trolig dateres til rundt 1510-1515. Han argumenterer med at i denne perioden blir erkebiskopens mynter støpt større og tyngre, og at et nytt verksted trengtes for denne omleggingen. Det nyeste myntverkstedet er litt lettere å datere. Dette ble bygget etter Frederiks I's straffeekspedisjon mot erkebiskopen i 1532. Det nye bygget var mye mindre enn de foregående, og var nok bare ment som et midlertidig bygg. En liten bemerkning angående byggingen av det tredje myntverkstedet er at den raske oppføringen av dette viser at for erkebiskopen var det viktig at myntproduksjonen fortsatte uten for store avbrudd.²⁸²

En komparativ analyse av erkebiskopen av Nidaros og erkebiskopen av St.Andrews er umulig når det gjelder myntproduksjon. Dette skyldes enkelt og greit at James Beaton ikke produserte mynter, det gjorde heller ikke hverken hans forgjengere eller etterfølgere. I tiden som oppgaven handler om er det et eksempel på at en erkebiskop på de britiske øyer driver med myntproduksjon. Erkebiskop Thomas Wolsey (1473-1530) produserte mynter for kong Henry VIII av England,²⁸³ men dette var produksjon for kongen, og ikke en produksjon av egne mynter slik tilfellet var i Nidaros.

²⁷⁷ Funn i fylker: Viken:9. Oslo:3. Vestfold og Telemark:1. Agder:5. Vestland: 9. Trøndelag:4. Nordland:2. Troms og Finnmark:1. (Risvaag, 1995: 64).

²⁷⁸ Risvaag, 1995: 64.

²⁷⁹ Ibid: 115.

²⁸⁰ Risvaag, under utgivelse: 6.

²⁸¹ Ibid: 4.

²⁸² Ibid.

²⁸³ Parsons, 1945:60.

For erkebiskop Olav Engelbrektsson var myntproduksjonen også en motsats mot kongens egen myntproduksjon, og en måte å fremvise sin maktposisjon på som den ledende politiske aktøren i Norge på denne tiden. Risvaag (under utgivelse) argumenterer også for at erkebiskopen muligens kunne heve sin maktposisjon enda mer i tider der myntmangelen var spesiell stor i Norge, på grunn av hans dominante posisjon som myntprodusent.²⁸⁴

I Olav Engelbrektssons tilfelle vet vi at Jackob Schult var hans myntmester. Schult var også en av tre gullsmeder i byen, og hans navn antyder at han nok var av frisisk eller tysk avstamning.²⁸⁵ Hans arbeidsforhold til erkebiskopen var med stor sannsynlighet veldig viktig. Sammenlignet med de to andre gullsmedene var han mye rikere enn dem. Schult var ikke bare rik i forhold til de andre gullsmedene,²⁸⁶ men han var også den nest rikeste i hele Trondheim, etter erkebiskopen.²⁸⁷ Risvaag (under utgivelse) mener at denne rikdommen skyldes at hans primære arbeidsgiver var erkebiskopen og erkesetet, altså kirken, mens de to andre gullsmedene primært holdt seg til markedene i byen og omegn.²⁸⁸ Denne sterke tilknytningen til erkebiskopen økonomisk, kan også ha ført til et sterkt alliansebånd mellom erkebiskopen og Schult, og det er ikke utenkelig, slik Risvaag (under utgivelse) antyder at Schult var en av mennene som ble med erkebiskopen da han flyktet fra landet.²⁸⁹ Schult mener jeg er et bra eksempel på hvordan et ansettelsesforhold til erkebiskopen også knyttet dem sammen politisk.²⁹⁰

Når det kommer til erkebiskop James Beaton, kan det ut fra kildematerialet virke som om inntektgrunnlaget hans var annerledes enn det hans kollega i Norge hadde. Eksakte tall for James Beaton eksiterer ikke, men vi har gode tall fra hans nevø og etterfølger David Beaton, og man kan anta at inntektgrunnlaget var ganske likt for begge. For Davids del var inntektene todelt. I snitt i årene 1539 til 1546 var 55% fra inntekter i gruppe 1²⁹¹, mens 45% av inntektene var fra gruppe 2.²⁹² En inntektskilde som ifølge Bess Rhodes (2019) var viktig for erkebiskopen var godkjenning av testamenter. Hun mener at for David Beaton var inntekten for slike godkjenninger alene på £585 i hans første år som erkebiskop.²⁹³ Det er verdt å bemerke seg at det var store variasjoner fra år til år, og ofte kunne det variere hvilke av de to inntektskategoriene som gav mest inntekt.²⁹⁴ Dette må man også regne med gjaldt for Davids forgjenger, James.²⁹⁵

²⁸⁴ Risvaag, under utgivelse: 9-11.

²⁸⁵ Ibid: 7 og 9.

²⁸⁶ Hans formue var syv ganger større enn den ene gullsmeden, og hele 28 ganger høyere enn den andre.

²⁸⁷ Risvaag, under utgivelse:9-11.

²⁸⁸ Risvaag, under utgivelse: 7.

²⁸⁹ Ibid: 9.

²⁹⁰ For mer om erkebiskopene og de verdslige ansatte. Se delkapitlet: *Verdslig lojalitet til geistlig makt*.

²⁹¹ Gruppe 1 vil si inntekter fra tiende og fra sitt erkebispegods. Gruppe 2 er former for inntekter slik som skatter fra andre underordnede geistlige, andre ekstraskatter, betalinger i form av godkjenning av testamenter, og betalinger for godkjenning av jord bytte mellom to parter.

²⁹² Rhodes, 2019: 31.

²⁹³ Ibid: 35.

²⁹⁴ Ibid: 31.

²⁹⁵ Appropriasjonssystemet har også styrket inntaksgrunnlaget i gruppe 2.

Hvordan var inntekten i forhold til mynt kontra naturalia i St.Andrews erkebispedømme? I St.Andrews ser man i perioden at en økning i tiende blir betalt i mynt, og ikke i naturalia. Som i Nidaros så var det også en overflod i naturalia i St.Andrews. Men i St.Andrews fulgte man ikke samme modell som man gjorde i Nidaros, med at man solgte naturalia fra tiende, men fordelte naturalia innad i erkebispedømmet.²⁹⁶ Det er to grunner til dette: For det første, salg av naturalia fra tiende for erkebiskopen av St.Andrews var nemlig ikke nødvendig fordi, som nevnt tidligere, var ikke inntaksgrunnlaget for tiende og jordeiendommer så dominerende for erkebiskopen i St.Andrews, slik som det var for erkebiskopen i Nidaros. For det andre var myntproduksjonen og tilgangen til mynter på denne tiden bedre enn i Nidaros. Dette gjorde at St.Andrews kunne ha en økonomi som var mer myntbasert enn det man kunne ha i erkebispedømmet Nidaros. Dette var til tross for at erkebiskop Olav Engelbrektsson hadde rett til å slå mynter.

Dette vil ikke si at jordinntekter ikke var viktige for erkebiskop James Beaton. Det er viktig å påpeke at skal man skrive om erkebiskopen av St.Andrews og jordegods i Scotland, så kommer man ikke utenom begrepet *Feuing*.²⁹⁷ I Norge har vi begrepet *Leilending*, som betydde at man leide jord for en lengre periode. Feuing derimot var leie av jord i en veldig kort periode på rundt fire-fem år.²⁹⁸ Denne formen for korttidsleie var veldig vanlig i Scotland, men også kritisert i samtiden for å være lite produktiv, blant annet av historikeren John Mair, som levde på den tiden.²⁹⁹ Ifølge A.D.M Barrell (2000), ble dette mye vanligere i 1530-årene, da James V begynte å skatte kirken kraftig.³⁰⁰ Dette kan vi ikke si er tilfellet i tiden denne oppgaven omhandler for erkebispedømmet St.Andrews.

På James Beatons tid var feuing veldig uvanlig i erkebispedømmet, og slik korttidsleie ble først utbredt på 1550-tallet i erkebispedømmet St.Andrews, når protestantismen begynte å få fotfeste i Scotland.³⁰¹ Fra James Beatons tid som erkebiskop av St.Andrews finnes det bare bevart 19 såkalte *Feuing-letters*, altså korttidsleie brev. Dette gjelder ikke bare for erkebispesetet, men også korttidsleiebrev fra klostre og andre geistlige institusjoner i erkebispedømmet. Fra 1530-tallet alene er det bare bevart 14 slike brev, det er dermed ikke en stor økning i antall brev selv med den ekstra skatten til James V. I tiårene etter

²⁹⁶ Rhodes, 2019: 34.

²⁹⁷ Feuing debatten har hatt en sentral plass i skotsk historieskriving. På 1520-tallet utgav John Mair boken «*Historia Majoris Britanniae tam Angliae quam Scotiae*» I denne boken er han sterkt kritisk til feuing-ordningen. Denne kritikken var gjeldene helt til moderne tid, og i et av pionerverkene for skotsk reformasjonshistorie i Gordon Donaldson «*The Scottish Reformation*», fra 1960, argumenterer han for at slik praksis var sterkt ødeleggende for den geistlige økonomien. Dette synet har fått støtte blant andre historikere, slik som Robert Dogdshon og Margaret Sanderson. Bess Rhodes betviler litt at dette er tilfellet i «*Riches and Reform: Ecclesiastical Wealth in St Andrews, C.1520–1580*», fra 2019. Her argumenterer hun for at feuing ikke var så ødeleggende for økonomien, slik tidligere historikere har antatt. (Rhodes, 2019: 82-83).

²⁹⁸ Rhodes, 2019: 82.

²⁹⁹ Ibid: 83.

³⁰⁰ Barrell, 2000: 249.

³⁰¹ Rhodes, 2019: 88.

James Beatons død³⁰² ser vi at antallet stiger betraktelig til hele 265 leie-brev³⁰³ med stor variasjon mellom 1540-tallet og 1550-tallet.³⁰⁴ Grunnen til dette kan være todelt. For det første kan det være at det tilfeldigvis er bevart flere brev fra 1540-tallet og 1550-tallet. Dette er heller tvilsomt da forskjellen på antallet er så stort. For det andre er det politiske og økonomiske årsaker, slik som krigen med England fra 1542 til 1551, og reformasjonen i Scotland i 1559/1560. Som nevnt så steg antall korttidsleiebrev etter erkebiskop James Beatons død, og det ble et brudd med at det var få korttidsleie brev til å bli mer omfattende og utbredt. Både under erkebiskop James Beaton og erkebiskop Olav Engelbrektsson skjer det en økonomisk vekst i deres erkebispedømmer, og i i neste kapittel skal denne veksten drøftes.

3.2 Økonomisk vekst i erkebispedømmene Nidaros og St.Andrews

I denne perioden opplevde både Nidaros erkebispedømme og St.Andrews økonomiske vekst. Både Norge³⁰⁵ og Scotland³⁰⁶ opplevde også en handelsvekst i perioden. For Scotlands del var det spesielt en økning i handel på 1530-tallet.³⁰⁷ Det var ikke bare i landene Norge og Scotland at det var en vekst i økonomien. Dette var også tilfellet i erkebispedømmene Nidaros³⁰⁸ og St.Andrews.³⁰⁹ I de neste delkapitlene skal den økonomiske veksten drøftes i de to erkebispedømmene. Faktorer som skal drøftes er: Hvordan var det vekst? Hvorfor var det vekst? Hadde erkebispedømmene større vekst enn sine underordnede bispedømmer? Hvis dette var tilfellet, hvorfor var det slik?

3.2.1 Erkebiskopenes inntekstgrunnlag og en sammenligning med underliggende biskoper

Nidaros bispedømme i denne perioden og forgående perioder opplevde så langt man vet en vekst helt fra erkebiskop Aslak Bolts tid og frem til erkebiskop Olav Engelbrektssons. Især gjaldt dette jordegods eiendommene. Kildematerialet er ikke komplett, og dermed må man trekke lange linjer. Ved å sammenligne Aslak Bolts jordebok med Olav Engelbrektssons jordebok, har Audun Dybdahl (2003) gjort en sammenligning av landskyld i form av antall spann smør som ble innbetalt.³¹⁰ På Aslak Bolts tid var det 1853 spann smør i landskyld for alle eiendommene til erkebiskopen. I Olav Engelbrektssons tid hadde dette steget til 2331 spann smør.³¹¹ Dette er en 25% stigning i inntekter. Her må det påpekes igjen at det er 70 års sprik mellom disse tallene, og intet tallmateriale er bevart mellom disse årene. Dermed er det vanskelig å si noe om generelle trender i en eventuell vekst av landskyld.

³⁰² Altså 1540-og 1550-tallet.

³⁰³ 49 av leie-brevene er fra 1540-tallet, mens det er bevart 216 leie-brev fra 1550-tallet, og de fleste er fra slutten av tiåret.

³⁰⁴ Rhodes, 2019: 85.

³⁰⁵ Nedkvitne, 1983: 170.

³⁰⁶ Lynch, 2001: 197.

³⁰⁷ Ibid.

³⁰⁸ Dybdahl, 2004: 71.

³⁰⁹ Rhodes, 2019: 66 og 80.

³¹⁰ Dette var leien som leilendingene betalte til erkebiskopen.

³¹¹ Dybdahl, 2003: 289.

Dybdahl (2003) har også gjennomgått de forskjellige områdene erkebiskopen hadde jordeiendommer i og her varierer det om det er vekst eller fall i jordskyld. Vi har de sju fogderiene: Orkdal, Gauldal, Strinda, Stjørdal/Verdal, Inderøy, Namdal og Fosen. Av disse fogderiene er det Inderøy som har hatt størst vekst med en 24% økning. På den andre siden har man en nedgang på 23% i Strinda fogderi. Utenfor Trøndelag er det vekst i alle områdene³¹² som vi har bevart sikre tall på. I Nord-Norge er veksten på hele 93%.³¹³ Kildene er for mangelfulle til at man kan gi noen nøyaktige tall for jordeiendommenes vekst på erkebiskop Olav Engelbrektssons tid, men man kan sammenligne jordinntekter og jordmengder i forhold til biskopene under han. Dette er også med på å gi et bilde av det økonomiske maktforholdet, og dermed også den politiske makten. Igjen må man ta frem Dybdahl sin forskning. Audun Dybdahl (2004) har redegjort for inntekt av godsmengde i erkebispedømmet og bispedømmene Bergen, Hamar, Oslo og Stavanger. Erkebispedømmet Nidaros hadde en årlig inntekt på 2330 spann smør fra sine gods. Bergen og Hamar hadde en årlig inntekt på 1165 spann smør, mens Oslo og Stavanger bare hadde en inntekt på 500 spann smør årlig.³¹⁴ Denne skjevheten mellom ikke bare erkebiskopen og biskopene, men også dem imellom, gjorde at det økonomiske styrkeforholdet var i erkebiskop Olav Engelbrektssons favør, for selv om hans rolle som erkebiskop og riksrådsleder også her spiller inn, var også hans økonomiske tyngde med på å gi han en politisk overmakt i forhold til biskopene.

Erkebiskop James Beaton og erkebispedømmet St.Andrews opplevde i denne perioden en vekst i sitt jordegods. Mye av dette kom i form av gaver gitt av adelige, geistlige og borgerskapet. 1520-tallet var spesielt en storhetstid for gavegiving til erkebispedømmet St.Andrews.³¹⁵ Bess Rhodes (2019) har gjennomgått gavegiving til St.Andrews bispedømme fra 1450 til 1559. Hun bemerker at ikke alle giverbrev for denne perioden er bevart, men av giverbrev som er bevart er det 280 større donasjoner. Av disse er 49 fra 1520-tallet, mens det fra 1530-tallet er belegg for 26 donasjoner.³¹⁶ Grunnen til denne nedgangen kan være pest, men dette vil bli drøftet i delkapitlet 3.2.2 *Død og fordervelse – Pestenes påvirkning av erkebiskopenes økonomi*, og vil ikke bli drøftet i dette delkapitlet. En faktor som ikke har blitt nevnt før, er brenningen av Patrick Hamilton (1504-1528),³¹⁷ som en mulig årsak til at gavegivingen minket, men om dette har gitt noe effekt er usikkert. En faktor som Rhodes (2019) trekker frem som motargument for dette, er at dødsmesser ble mer og mer populære etter Hamiltons død. Dette viser nok at reformasjonsstankene ikke fikk et stort fotfeste i St.Andrews etter Hamiltons død, fordi slike dødsmesser var de tidlige skotske reformatorene motstandere av.³¹⁸ En ny vekstperiode i gavegiving i St.Andrews dukker ikke opp igjen før på 1550-tallet.³¹⁹ St.Andrews erkebispedømme opplevde under James Beaton en vekst også når det kom til sitt geistlige styringsområde. Tre kirkesogn ble underlagt St.Andrews; Craig, Tannadice, og Tyninghame. Disse ble ikke dirkete underlagt erkebispestolen, men underlagt St.Mary

³¹² Sunnmøre, Romsdal, Nordmøre, Nord-Norge, Hamar bispedømme, Stavanger og Bergen.

³¹³ Dybdahl, 2003: 289.

³¹⁴ Dybdahl, 2004: 72.

³¹⁵ Rhodes, 2019: 67.

³¹⁶ Ibid: 66-67.

³¹⁷ Dette var den første lutherske martyren i Scotland, brent februar 1528.

³¹⁸ Rhodes, 2019: 72.

³¹⁹ Ibid: 70.

college.³²⁰ Dette ble gjort for at inntektene fra disse kirkesognene skulle gå direkte til denne institusjonen.³²¹

I James Beatons tid som erkebiskop virker det ganske sikkert som om at både han, erkebispedømmet og institusjonene innad i erkebispedømmet opplevde vekst.³²² Hvordan var dette i forhold til bispedømmene under St.Andrews?³²³ Til forskjell fra sine kollegaer i Norge, ser det ut til at biskopene og bispedømmene underlagt St.Andrews hadde mer velstand enn sine kollegaer i Norge. På samme måte som med erkebiskopen, ble også disse rekruttert fra høyadelig stand, og deres rikdom var også knyttet til den verdslige rikdommen. Å skulle gå i detalj for hver enkelt av de åtte biskopene og deres bispedømmer vil bli utenfor oppgavens omfang.³²⁴ Jeg vil dermed bare kort drøfte et av bispedømmene og dets biskop. Biskopen jeg vil sette søkelys på er Alexander Stewart (1477-1537) av Moray, og hvordan hans økonomi kan sammenlignes med erkebiskop James Beaton.

Alexander Stewart var en bastard av hertugen av Albany (1454-1485) og barnebarn av kong James II av Scotland. Han hadde en lang karriere innenfor kirken i Scotland, og var også i sin levetid forstander for flere klostre. Han var biskop av Moray fra 1529 til 1537. Biskopen var på grunn av sine mange verv og verdslige tilknytning, muligens en av de rikeste mennene i Scotland på denne tiden, men det var nok ikke hans stilling som biskop som gav han de største inntektene. Han hadde også inntekter fra ni baronier i Moray området.³²⁵ Bispedømmet lå nord-vest for bispedømmet Aberdeen, og byen Inverness lå innenfor bispedømmets grenser.³²⁶ På grunn av pavelig dispensasjon var ikke Moray underlagt St.Andrews da Alexander var biskop.³²⁷ En likhet mellom erkebiskop James Beaton og biskop Alexander Stewart er at tiende ble mer betalt i penger enn i naturalia. Av tolv sogn underlagt bispedømmet betalte ni med penger, to med naturalia, og et sogn betalte med både naturalia og mynt.³²⁸ En inntektskilde som Stewart hadde til felles med erkebiskop Olav Engelbrektsson var inntekt av tiende fra fisk. For biskopen av Moray var ikke denne inntekten en så stor del av inntektgrunnet som det erkebiskopen i Nidaros hadde, og bare 16% av biskopens inntekter var fra fiske tiende.³²⁹ Athol, L. Muarry (1968) har gjort en grov utregning av biskopens inntekter, og kommet frem til at de i 1538 var på £2300.³³⁰

³²⁰ Colleget var underlagt St.Andrews universitet. I denne oppgaven har jeg bestemt meg for å ikke gå inn på forholdet mellom erkebiskopene og universitet/katedralskole. Det er to grunner til dette. For det første er det for å begrense oppgaven. For det andre er det ikke urimelig å påstå at utdanningsinstitusjoner var økonomiske viktige for landene/områdene de lå i, men deres økonomiske fordel for erkebiskopene er vanskelig å stadfeste.

³²¹ Rhodes, 2019: 77.

³²² Ibid: 80.

³²³ Det vil si biskopene av: Aberdeen, Brechin, Caithness, Dunblane, Dunkeld, Moray, Orkenøyene og Ross.

³²⁴ Det vil i tillegg også være vanskelig, da kildematerialet for flere er mangelfullt.

³²⁵ Murray, 1968: 45.

³²⁶ Donaldson, 1960: 112.

³²⁷ Dowden, 1912: 170.

³²⁸ Murray, 1968: 46.

³²⁹ Ibid: 47.

³³⁰ Ibid.

Dessverre finnes det ikke sikre kilder som viser det totale inntektgrunnlaget til erkebiskop James Beaton fra samme tid, de sikreste tallene er fra 1542 da hans etterfølger kardinal David Beaton var erkebiskop. Den totale inntekten hans var på rundt £5900,³³¹ men man kan regne med at for erkebiskop James Beaton var det ganske likt. Det vil si at erkebiskopen hadde rundt tre ganger så høy inntekt i kraft av sin stilling som erkebiskop. Denne økonomiske forskjellen viser nok ikke maktforholdet mellom dem så klart som det gjør mellom erkebiskop Olav Engelbrektsson og biskopene underlagt han. Beaton og Stewarts høyadelige bakgrunn kan også ha hatt en påvirkning, men dette er nok umulig å stadfeste utfra inntektskilder alene. Det er også umulig å regne ut inntektsforholdet mellom erkebiskop James Beaton, og biskoper underlagt han, da kildematerialet er for mangelfullt. Det er dermed ikke urimelig at James Beatons økonomiske styrke over biskopen i Moray ikke var helt ubetydelig, og gav James Beaton en politisk maktfordel i forhold til biskopen i Moray. Samtidig er det heller ikke urimelig å påstå, at selv om det var større forskjeller mellom inntektene til erkebiskopen i St.Andrews og biskopen i Moray enn det var mellom erkebiskopen av Nidaros og biskopene av Bergen og Hamar, så var nok forskjellen på maktstyrken mellom dem mindre enn i Norge.

Utfra de tidligere delkapitlene kan det nesten virke som om økonomien til erkebiskopene vokste uten hinder eller vanskeligheter. Dette kan vi ikke si var tilfellet, og i de neste delkapitlene skal jeg drøfte de økonomiske utfordringene erkebiskop Olav Engelbrektsson og erkebiskop James Beaton opplevde i denne perioden. Det må her påpekes at deres utfordringer er tett knyttet opp mot de forskjellige politiske sfærene de deltok i, og det blir dermed vanskelig å gi en veldig klar komparativ analyse av disse faktorene. En faktor som kan sammenlignes er pest. Pest sprer seg over landegrensene, og påvirker alle likt uavhengig av det politiske klimaet som eksisterer i landene den kommer til. Det gjør det dermed mulig å drøfte påvirkningen pesten hadde på erkebiskopene og erkebispedømmenes økonomi.

3.2.2 Død og fordervelse – Pestenes påvirkning av erkebiskopenes økonomi.

Dette bringer meg til de økonomiske utfordringene erkebiskopen hadde i Nidaros i denne perioden. Den første utfordringen er pestene i 1521, 1525 og 1529-1530. Pestutbrudd påvirker erkebispedømmets økonomi med at det blir mangel på folk, og dermed færre personer som kan bedrive den økonomiske virksomheten. I oppgaven vil det primært bli fokusert på pesten fra 1529 til 1530. Dette er fordi denne pesten var mer omfattende enn de forgående i 1521 og 1525.³³² Her må bemerkes at det i Norge fra Svartedauden og frem til det siste pestutbruddet i 1654, var ingen tilfeller av at tre pestutbrudd foregikk i samme tiår bortsett fra på 1520-tallet.³³³ Det er ingen belegg for at pesten i 1529 til 1530 spredte seg til Trøndelag, og områdene som lå dirkete under erkebispedømmet,³³⁴ men det er bevarte brev som forteller at pesten har tatt livet av mange folk lengre sør i Norge.³³⁵ Ole Jørgen Benedictow (2002) mener at pesten bare

³³¹ Rhodes, 2019: 31.

³³² Benedictow, 2002: 146-148.

³³³ Ibid: 146.

³³⁴ Ibid: 155.

³³⁵ DN X 599 og 602.

spredde seg til Sør-Norge³³⁶ med unntaket av Båhuslen.³³⁷ Det finnes belegg for at denne pesten også kom til St.Andrews, men dette kommer jeg tilbake til. Benedictow (2002) mener at pestutbruddene på 1520-tallet førte til *gjenryddingsprosessen*, altså gjenbruk av ødegårder, som begynte tidligere i Trøndelag enn den gjorde i områder der pesten forekom i 1529-30.³³⁸ Dette er da langtids effekten av pestutbruddene, men hvordan påvirket dette erkebiskop Olav Engelbrektsson og erkebispedømmet Nidaros' økonomi? Hadde det en langtids effekt? Hvordan påvirket dette erkebispedømmet kontra de underliggende bispedømmene som opplevde pesten, og hvorfor kom ikke pesten til Trøndelag?

For å ta det siste spørsmålet først er det nok ingen entydige svar. Benedictow (2002) mener at grunnen til at pesten ikke kom til Trøndelag, var at utenlandske skip ikke kunne drive handel nord for Bergen før reformasjonen, og dette gav pesten en mindre spredningsvei nordover.³³⁹ En annen viktig faktor var at erkebispedømmet var selvforsynt med korn.³⁴⁰ Dette skyldtes som nevnt at erkebiskopens inntektgrunnlag var primært innenfor tiende og leieinntekter av jord. En annen faktor var at det var pengemangel i Norge, og det medførte til at folk betalte i naturalia, og ikke i mynt. Benedictow (2002) mener at siden erkebispedømmet var selvforsynt med korn, så hadde det en positiv effekt ved at smitte ikke kunne komme med skip fullastet med denne varen. Dette vil ikke si at det ikke fantes spredningsveier, og en av disse var pilegrimsveien til Nidaros.³⁴¹ Denne spredningsveien var nok ikke et stort problem, fordi det var nok færre som gikk på pilegrimsreise i uår, slik som da det var pest. Internt påvirket ikke pesten i 1529-30 erkebispedømmet økonomisk noe særlig. Siden store deler av dens økonomi var basert på naturalia, var erkebispedømmet ikke så avhengig av import som andre områder, for eksempel erkebispedømmet St.Andrews.

Med hensyn til de andre bispedømmene i Norge der faktisk pesten inntraff, har man flere brev bevart som forteller om at disse bispedømmene led både under og etter pestutbruddet.³⁴² Dette hadde nok ikke så stor påvirkning på erkebispedømmet Nidaros' økonomi i stor skala, fordi erkebispedømmet, som nevnt tidligere i oppgaven, solgte og eksporterte mye av sin naturalia. Dette gjorde at Nidaros erkebispedømme ikke var avhengig av de andre bispedømmene økonomisk. Det er dermed ikke urimelig at erkebispedømmets naturalia-baserte økonomi ikke bare beskyttet erkebispedømmet fra pest, men også gjorde det økonomisk uavhengig. Dermed påvirket ikke pestutbruddet erkebispedømmet økonomisk, hverken direkte eller indirekte i stor grad.

Erkebispedømmet St.Andrews opplevde pest både i 1529 og 1538. Pesten i 1529 var som nevnt tidligere i oppgaven nok samme pesten som kom til Norge, men som ikke kom så langt som til Nidaros erkebispedømme. Spørsmålet man må stille seg er hvor mye pestutbruddene påvirket St. Andrews, og hadde det noen langtids effekt økonomisk? Pestutbruddene slo til spesielt i byen St.Andrews, og ble av myndighetene satt i karantene mens pesten herjet i byen. Pestutbruddet i 1529 endte ikke før juni 1530, og dette var det mest omfattende pestutbruddet i perioden. At byen ble satt i karantene,

³³⁶ Norge sør for Trøndelag.

³³⁷ Benedictow, 2002: 154-155.

³³⁸ Ibid: 155.

³³⁹ Benedictow, 2002: 158.

³⁴⁰ Ibid: 160.

³⁴¹ Ibid: 161.

³⁴² DN XX 128, 142 og 181. XXIII 195.

gav økonomiske konsekvenser for byen og erkebispedømmet, men Ifølge Bess Rhodes (2019) er denne negative trenden kortvarig.³⁴³ Et eksempel på økonomisk nedgang på grunn av pesten er reduksjon i gaver som gis til kirken, og Kong James V klager i et brev til innbyggerne av St. Andrews, som enten er datert til 27.januar 1532 eller 1533, at skatter ikke hadde blitt betalt, og blir de ikke betalt vil byen miste noen av sine privilegier.³⁴⁴ Det at James V sender dette brevet er nok et bevis for to ting. For det første er det nok dårligere økonomiske tider i St.Andrews i de første årene av 1530-tallet, men ikke dårlige nok til at kong James V ser det som hensiktsmessig med skattefritak. For det andre er det også i denne tiden at kirken blir skattet³⁴⁵, og det ser ut som at denne skatten ble betalt forholdsvis greit. Det er da ikke urimelig å si at selv om innbyggerne hadde det dårligere økonomisk på begynnelsen av 1530-tallet enn tidligere, så betydde det snarere at bare hadde mindre å rutte med³⁴⁶ enn at de hadde en generell økonomisk nedgang. Dette må man også anta gjaldt for erkebispedømmet som helhet, og dermed også erkebiskop James Beatons økonomi.

Kort oppsummert kan man argumentere for at erkebiskop Olav Engelbrektssons inntektsgrunnlag ikke ble noe særlig påvirket av pestutbrudd. Dette var ikke tilfellet med inntektsgrunnlaget til erkebiskop James Beaton. Det vil ikke si at selv om pesten inntraff, gav ikke dette Beaton noe langvarig negativ økonomisk påvirkning. Tver imot antyder kildematerialet at erkebispedømmets økonomi stabiliserte seg kort tid etter utbruddet i 1529. I det neste delkapitlet skal politiske faktorer som påvirket erkebiskopene drøftes.

3.2.3 Politikkenes påvirkning på erkebiskopenes økonomi – Den verdslige politiske makts negative påvirkning

Hvordan politiske forhold påvirket erkebiskopenes økonomi, var som nevnt varierende utfra de politiske tilstandene i landet i samtiden. For erkebiskop Olav Engelbrektsson var politiske hendelser som påvirket han økonomisk hans deltakelse i feider/kriger. Kort fortalt deltok erkebiskopen i tre feider/kriger, feiden med Vincens Lunge fra 1529 til 1530, krigen mellom Christian II og Frederik 1 i 1531, og til sist krigen mot Christian III fra 1536 til 1537. Den siste krigen er ikke aktuell å drøfte i denne oppgaven, fordi tapet her markerer slutten på det katolske erkebispedømmet og Norge som et selvstendig rike. Det vil dermed bare bli satt søkelys på de første to feidene/krigene, og primært det økonomiske etterspillet. En politisk hendelse som også skal drøftes er den såkalte «Dalejunker-affæren» i 1527, og om resultatet av hendelsen påvirket erkebiskopen negativt økonomisk. Erkebiskop James Beaton opplevde ikke noe slikt i sin tid som erkebiskop, men ble på 1530-tallet pålagt en kirkeskatt av kong James V. Begge erkebiskopene opplevde økonomiske byrder fra sine verdslige ledere. Engelbrektsson opplevde det i form av bøter. Beaton opplevde det i form av skatt.

For erkebiskop Olav Engelbrektsson er det flere drøftingsspørsmål som må besvares; hvor stor påvirkning hadde bøkene som erkebiskopen måtte betale etter krigene, for økonomien hans og erkebispedømmet som helhet? Ga det en sterk økonomisk svekkelse

³⁴³ Rhodes, 2019: 68-69.

³⁴⁴ StAUL, B65/23/ nr.268 (bare en transkripsjon er bevart); Rhodes, 2019: 68-69.

³⁴⁵ Dette kommer jeg tilbake til i delkapitlet; *Politikkens påvirkning på erkebiskopenes økonomi – Den verdslige politiske makts negative påvirkning.*

³⁴⁶ Dette er som nedgang i gaver til kirken kan antyde.

på lang sikt at han ble bøtelagt? Hvis det er en økonomisk svekkelse, hvordan kan man se dette i kildematerialet?

Før man kan besvare drøftings spørsmålene er det viktig å forklare hva forskjellen på en *feide* og en krig er i denne perioden. «Feide»,³⁴⁷ kommer fra det nedertyske ordet «veide» og betyr fiendskap.³⁴⁸ Feide som begrep kan bety krig generelt, men vanligvis i moderne historieteori er skillet mellom en feide og en krig at en feide er en konflikt mellom grupper i et samfunn, krig derimot er en konflikt mellom nasjoner. Det er enkelte generelle elementer som går igjen i en feide uavhengig av tid og sted i denne perioden; påføre skader på motstanderens folk og eiendommer, å tvinge dem til å gi etter i en tvist, et mål for å gjenopprette ære, og et øye for et øye reaksjon, altså gjengi urett man selv har blitt påført.³⁴⁹ Man skiller mellom to typer feider; bondefeider³⁵⁰ og stormannsfeider.³⁵¹ Feidene James Beaton og Olav Engelbrektsson deltok i faller inn under den siste kategorien. Feider i Norge i denne perioden hadde en viss form for regulering. I Christian II's håndfestning fra 1513 ble det innført bestemmelser om hvordan en feide skulle annonseres. For at en feideerklæring skulle være gyldig blant riddere, måtte den angripende part sende to andre riddere til ridderen som man ville feide med. Disse to ridderne måtte dermed levere et forseglet brev med en erklæring om feide til vedkommende. Etter at brevet var levert, kunne ikke den angripende part angripe før det hadde gått en natt og en dag. Denne praksisen ble videreført i Frederik I's håndfestning.³⁵²

Feiden mellom erkebiskop Olav Engelbrektsson og Vincens Lunge, og oppgjøret etter, var dermed juridisk sett en privat affære.³⁵³ I samtiden fikk den imidlertid stor oppmerksomhet i både Norge og Danmark,³⁵⁴ og selv kong Frederik I var villig til å være mekler.³⁵⁵ Tidligere i oppgaven har det blitt drøftet hvordan James Beaton deltok fysisk i en feide, mens Olav Engelbrektsson har hatt en mer passiv rolle. Argumentet for dette var rekrutteringsformene disse erkebispedømmene hadde for de høyeste embetene. I St. Andrews rekrutterte man primært fra høyadelige, mens man i Nidaros ser at rekrutteringen foregikk primært fra et lavere samfunnslag. Norske historikere har drøftet hvordan det kan ha seg at Olav Engelbrektsson deltok i en feide? Lars Hamre (1998) har argumentert for at det var problematisk at erkebiskopen som geistlig leder deltok i feider. I resten av Europa var det ikke uvanlig at geistlige fyrster deltok i feider, og dermed ser man ingen protester mot dette i kildematerialet.³⁵⁶ Dette er også tilfellet når det kommer til James Beaton. Erik Opsahl (2007) mener at biskoper som også fungerte

³⁴⁷ Begrepet «feide» har blitt diskutert blant historikere, og en klar definisjon er det ikke enighet om. Historikere slik som Guy Halsall definerer en feide som noe langvarig og veldig voldelig. Andre forskere slik som Gluckmann og Porlaksson mener at det handler mer om konfliktløsning for å forsvare sin rett og tapt ære (Porlaksson, 2007: 22-23). Det er den siste definisjonen som vil bli brukt i oppgaven.

³⁴⁸ Opsahl, 2007b: 10.

³⁴⁹ Opsahl, 2007a: 137.

³⁵⁰ Netterstrøm, 2007: 37.

³⁵¹ Opsahl, 2007a: 146.

³⁵² Ibid.

³⁵³ Ibid: 147.

³⁵⁴ Bergsgård, 1955: 549.

³⁵⁵ DN IX 641.

³⁵⁶ Harmre, 1998: 392.

som lensherrer og riksrådsmedlemmer i denne perioden, hadde en rett til å delta i feider slik som andre adelige.³⁵⁷ Det kan argumenteres for at det er et siste aspekt ved dette. For det første er det viktig å påpeke at i feiden James Beaton deltar i, så er han som nevnt aktivt kjempende. Dette er ikke tilfellet med hans kollega i Nidaros, der selve kampen på vegne av erkebiskopen blir gjort av andre, slik som Christoffer Rustung. For det andre er det igjen viktig å påpeke at Beaton og Engelbrektssons var rekruttert fra forskjellige samfunnslag. Det er dermed ikke utenkelig at Olav Engelbrektsson hadde utfra sitt mer lavadelige utgangspunkt, et mindre ridderlig kampideal enn sin kollega i St.Andrews.

Feiden i seg selv var relativt kort. Man vet fra kildematerialet at den endte i 1530,³⁵⁸ og at det var en våpenhvile sommeren 1529.³⁵⁹ Etter feiden betalte Olav Engelbrektsson kompensasjon til både Vincens Lunge og hans svigermor, Inger av Aurslått (1475-1555).³⁶⁰ Det er lite som antyder at denne feiden alene medførte til langvarig økonomiske tap. En feide i seg selv har ifølge Erik Opsahl (2007) ikke som mål å ødelegge motstanderen, men opprettholde en maktbalanse,³⁶¹ i dette tilfellet mellom Olav Engelbrektsson og Vincens Lunge. Hensikten med feiden var nok aldri for Vincens Lunge at erkebiskopen og erkebispedømmet skulle oppleve lange økonomiske tap, men å opprettholde en maktbalanse mellom dem.

En konflikt som nok gav en større økonomisk byrde var krigen mellom Christian II og Frederik I, som brøt ut året etter feidens slutt, i 1531. Siden dette var en krig mellom to monarker, og Engelbrektsson støttet Christian II, fikk også dette større økonomiske konsekvenser for erkebiskopen, siden dette var en krig på et overnasjonalt plan. Oppgjøret etter krigen straffet også Olav Engelbrektsson hardt, og han måtte ut med 14000 lodd sølv³⁶² i bøter til kong Frederik I.³⁶³ Dette er en stor sum når man sammenligner med biskop Mogens av Hamar som måtte betale 2500 lodd sølv.³⁶⁴ En såpass stor økonomisk byrde var på kort sikt merkbart for erkebispedømmets økonomi,³⁶⁵ især når det kom til myntproduksjon. Tidlig på 1530-tallet var det også flere hendelser som påvirket erkebispedømmet negativt, slik som også de to brannene i Trondheim i 1531 og 1532.³⁶⁶ Disse faktorene gav nok til sammen erkebispedømmet og erkebiskopen en solid økonomisk tilbakegang. Det var ikke slik at de økonomiske ulempene begynte med feiden eller krigen. I årene 1527-28 var den såkalte Dalejunker affæren. Kort fortalt var dette en hendelse der Vincens Lunge, Inger Ottesdatter og erkebiskop Olav Engelbrektsson gav sin støtte til en svensk opprører.³⁶⁷ Kong Frederik I straffet dermed Vincens Lunge og Olav Engelbrektsson. Begge tapte både politisk og økonomisk på dette. Olav Engelbrektsson mistet lenene Trøndelag, Trondheim by,

³⁵⁷ Opsahl, 2007: 146.

³⁵⁸ DN X 602.

³⁵⁹ DN IX 630 og 631, X 588 og 589.

³⁶⁰ DN IX 718, 723, 724 og 752

³⁶¹ Opsahl, 2007b: 12.

³⁶² Et lodd tilsvarte i denne tiden cirka 15 gram. Boten var på 210.000 gram, altså 210 kg sølv.

³⁶³ DN IX 726.

³⁶⁴ DN IX 730.

³⁶⁵ 2500 lodd sølv tilsvarer 37,5 kg sølv, så det var en ganske stor mengde.

³⁶⁶ DN IX 670 og 702 XXII 180.

³⁶⁷ Hamre, 1998: 360-361

Gauldal og Sparbu til to holsteinske adelsmenn. Disse fikk da erkebiskopens utgifter, men også inntekter av lenene.³⁶⁸ Tapet av lenene var begynnelsen på Olav Engelbrektssons økonomiske nedgang. Dette gjaldt primært han som verdslig leder, og erkebispedømmets struktur og økonomi ble nok ikke så veldig påvirket av tapet av disse. Det må også nevnes at han får disse lenene tilbake igjen av Frederik I senere.³⁶⁹ En større økonomisk nedgang for erkebiskopen og Nidaros erkebispedømme kom i etterspillet av krigen 1531-1532.

Hvordan kan man se denne økonomiske nedgangen i kildematerialet? Det er som nevnt tidligere i oppgaven at regnskap for Nidaros erkebispedømmer er mangelfullt, men hvis vi ser på bevarte brev som omhandler erkebiskopen og lån, dukker det opp en trend. Sammenligner man personene erkebiskopen lånte penger til, og personer han lånte penger fra, ser man at det er stor variasjon. På 1520-tallet ser man at erkebiskopen lånte penger av rike internasjonale personer slik som Jakob Fugger (1459-1525) og andre tyske handelsmenn,³⁷⁰ mens det på 1530-tallet virker som han låner midler fra mer lokale personer, eller folk med mer beskjedene midler og lokal forankring.³⁷¹ Det finnes et mulig unntak til dette. I et brev datert 1.oktober 1537, skrevet av en handelsmann fra Lübeck, Herman Kremer, blir det forespurt av Kremer om erkebiskopen kan betale tilbake det resterende han skylder han.³⁷² Når erkebiskopen lånte disse pengene sier brevet ingenting om, og dette kan ha vært et lån som ble foretatt på 1520-tallet. Det er to grunner til hvorfor Olav Engelbrektsson hadde forskjellige långivere på 1520- og 1530-tallet. For det første ble Steinvikholm slott påbegynt på 1520-tallet. Det krevde stor kapital å få konstruert et slikt forsvarsverk, og disse midlene fikk erkebiskopen fra utlandet. For det andre førte de tidligere nevnte negative konsekvensene på økonomien til at erkebiskopen ikke hadde kapital på 1530-tallet til å ta opp lån av samme størrelse som på 1520-tallet.

Det er ikke urimelig å komme med påstanden at Steinvikholm slott aldri kunne ha blitt bygget på 1530-tallet. Etter hendelsene i årene 1529 til 1532, så hadde ikke erkebispedømmet nok tid til å stabilisere seg fullt ut økonomisk frem til de skjebnesvangre årene 1536 og 1537. I Engelbrektssons regnskap fra 1536-1538 kan man også observere at han skylder flere handelsmenn store summer,³⁷³ blant annet en handelsmann med det tyske klingende etternavnet Hessz, som han skyldte rundt 1100 våger³⁷⁴ fisk og 1720 danske mark.³⁷⁵ Regnskapet viser også at erkebiskopen var i stand til å tilbakebetale gjeld. Eksempler på dette er at gjeld til handelsmennene Jasper Sonneskiin og Dirick Sconekamp i regnskapet er oppført som betalt.³⁷⁶ Kildematerialet antyder at det var en økonomisk nedgang i erkebispedømmet og at erkebiskopen selv også slet økonomisk på 1530-tallet. Samtidig viser kildematerialet, at selve strukturen til erkebispedømmet virker å være intakt. En annen faktor som også kan antyde svekkelse

³⁶⁸ Hamre, 1998: 381-382.

³⁶⁹ DN XII 526.

³⁷⁰ DN VII 564, 565, 567, 576 VIII 517,

³⁷¹ Seip, 1936: 134-141.

³⁷² DN XIII 631.

³⁷³ Seip, 1936: 134-140.

³⁷⁴ En våge tilsvarer 18,52kg, så erkebiskopen var skyldig i 20.372kg fisk, altså over 20 tonn.

³⁷⁵ Seip, 1936: 137.

³⁷⁶ Ibid: 138.

av erkebiskopens økonomi er å sammenligne hans byggeaktivitet på 1520-tallet med aktiviteten på 1530-tallet. Sæbjørg W. Noreide (2003) har studert erkebiskopens byggeaktivitet. Hun mener at etter brannen i erkebispegården i 1532, så var restaureringen mindre omfattende enn det man skulle forvente, og at restaureringen av erkebispegården ikke var en like stor økonomisk satsing som byggingen av Steinvikholm.³⁷⁷ Denne mangelfulle satsingen mener jeg også er et argument for å hevde at erkebiskopens økonomi var dårligere på 1530-tallet enn den var på 1520-tallet.

Det er ingen sammenlignbare konflikter på samme tid i St.Andrews på den tiden James Beaton var erkebiskop. Hans etterfølgere i embetet, David Beaton og John Hamilton (1512-1571), var erkebiskoper i St.Andrews på samme tid som en krig herjet mellom England og Scotland på 1540-tallet. Denne krigen har blitt kalt «The Rough Wooing». Kildematerialet her gir bedre belegg for å redegjøre for inntektsforskjeller før, under og etter krigen. Bess Rhodes (2019), har sammenlignet gavegivingen, under og etter krigen. Hun bemerker at gavegiving til erkebispedømmet var veldig lavt under krigen, men at etter krigens slutt så stiger gavegivingen betraktelig. Dette mener Rhodes (2019) var et tegn på at erkebispedømmet og erkebiskopens økonomi steg og stabiliserte seg ganske hurtig etter krigen, etter flere år med dårlig økonomi under striden.³⁷⁸ Det er selvfølgelig umulig å vite om dette også kom til å gjelde for erkebiskop Olav Engelbrektsson etter konfliktene han var involvert i, men helt utenkelig er det ikke. Samtidig var erkebiskopen avhengig av kongens gunst, men dette kan man ikke si at han hadde når det gjaldt kong Christian III.

Selv om erkebiskopen og erkebispedømmet hadde hatt full økonomisk styrke i de overnevnte årene, så hadde ikke det stoppet reformasjonen. Det måtte nok større internasjonal motstand til for å stoppe reformasjonen i Norge, og Christian III`s statskupp hadde nok hendt uavhengig av hvor god økonomien og administrasjonen til erkebispedømmet var. Jeg er tvilende til et utsagn som Grethe Authén Blom (1997), har kommet med; «[...] *erkestolens underskog av virksomheter og [...] dem som holdt hjulene i gang og satte Olav Engelbrektsson i stand til å trosse konger- og en ubønhørlig statsutvikling i 12-13år [...]»*³⁷⁹ Dette mener jeg er feil, og erkebiskopens økonomi og administrasjon kunne nok ikke alene ha stoppet kong Christian III`s forgjenger, kong Frederik I, sine ambisjoner hvis disse for eksempel var full annektering av Norge.

Et aspekt som viser erkebiskop Olav Engelbrektsson sine økonomiske mangler er hans mangel på involvering i gruvedrift. Man vet at hans forgjenger, erkebiskop Erik Valkendorf, startet et bergverksprosjekt rundt 1516. I et brev han sendte til Kong Christian II forteller Valkendorf at han har sendt svenske bergmenn til å finne kobber, og at disse hadde funnet kobberforekomster utenfor Trondheim.³⁸⁰ Det er ingen bevis for at erkebiskop Olav Engelbrektsson fortsatte dette prosjektet, noe han nok hadde villet ha gjort hadde han hatt ressurser til det. Det hadde vært til stor hjelp i hans myntproduksjon om han hadde hatt sin egen kobberressurs. Etter all sannsynlighet så hadde erkebiskopen ikke de økonomiske ressursene for å starte et større

³⁷⁷ Noreide, 2004: 30.

³⁷⁸ Rhodes, 2019: 70.

³⁷⁹ Blom, 1997: 339.

³⁸⁰ Dybdahl & Bull, 2005: 175-176.

bergverksprosjekt i Trøndelag verken på 1520- eller 1530-tallet.³⁸¹ Erkebiskop Olav Engelbrektsson sin økonomiske makt i forhold til Oldenburger kongene, er på mange måter et paradoks. For som Steinar Imsen (2002), har poengtert;

[...] organisasjonen og samfunnsstillinga til den norske kyrkja i det meste var usvekt ved utgangen av mellom-alderen, trass i iherdig forsøk frå kongemakta på å skaffe seg kontroll over bispestillingar og kyrkjegods; likevel fall ho som moden frukt for nokre hundre leigesoldatar som Christian III sende oppover til Trøndelag på forsommaren 1537.³⁸²

Det at kirken som helhet var usvekket i disse årene, er nok ikke helt riktig, men dette vil jeg komme tilbake til i kapittelet; *Korrupsjon og økonomiske misligheter i Nidaros – «Gale-Mathias» og korrupsjon i Nidaros Erkebispedømme.*

Som nevnt var det ingen kriger/feider som påvirket erkebiskop James Beaton på samme måte som sin kollega i Norge. Det som påvirket erkebispedømmets økonomi, var den høye beskatningen av de geistlige på 1530-tallet. Var denne beskatningen skadelig for erkebispedømmet St.Andrews sin økonomi? Før vi kan svare på dette, må vi se på grunnen til den økte skatteleggingen av kirken. I januar 1531 skriver kong James V av Scotland et brev til Pave Clement VII. Her ber han om at de geistlige institusjonene i Scotland ³⁸³ årlig skal betale 10.000 dukater til den skotske kronen. Paven godkjenner dette senere samme år.³⁸⁴ Man kan her spørre seg om hvorfor paven sa ja til dette, og hvorfor James V kom med denne forespørselen. For å ta det siste spørsmålet først, var det trusselen fra England, Henry VIII og dessuten hans protestantiske kirke. Skatt fra kirken i Scotland ville øke statskassen, som igjen ville føre til at Scotland kunne utruste seg militært mot en engelsk invasjon. Dette henger også sammen med hvorfor dette fikk pavens samtykke. For paven kunne et katolsk Scotland fungere som en motvekt mot protestantiske England. Det at også Frankrike var katolsk, førte til at England ble omringet av to katolske stater, og det var dermed hensiktsmessig at paven godkjente at den skotske kongen skattet kirken i Scotland.³⁸⁵ Ifølge Herkless og Hannay (1910) ville slik høy skattelegging av kirken vært utenkelig i andre tider,³⁸⁶ men på grunn av protestantismens fremvekst i samtiden, så ble slik høy skattelegging av katolske institusjoner akseptert av pavemakten. Dette var noe som i tidligere tider ikke engang en kongemakt hadde våget å spørre paven om.³⁸⁷ Det neste spørsmålet man må stille seg er i hvor stor grad denne høye skatteleggingen påvirket St.Andrews` s økonomiske grunnlag?

³⁸¹ Til sammenligning startet kong Christian III et nytt bergverksprosjekt allerede i 1538. Det at han i årene forut hadde utkjempet krig i Danmark og Norge sier litt om hans økonomiske tyngde. (Rian, 2009a).

³⁸² Imsen, 2002: 102.

³⁸³ Dette gjelde også St.Andrews erkebispedømme.

³⁸⁴ Herkless & Hannay, 1910: 216-217.

³⁸⁵ Ibid.

³⁸⁶ Det vil ikke si at konger i Vest Europa ikke innførte skatter mot kirken uten pavens godkjenning. I 1522 innførte kong Christian II en skatt som gjaldt alle geistlige i Bergenhus len bortsett fra biskopene. Skatten var veldig høy, og de geistlige måtte betale 1/3 av alt de eide. Denne skatten ble ikke videreført av kong Frederik I. (Erland, 2012: 221-222).

³⁸⁷ Herkless & Hannay, 1910: 216-217.

En viktig faktor som må nevnes, er at selv om det ble forespurt om at alle geistlige institusjoner skulle skattlegges, så var ikke dette tilfellet. På denne tiden var universitetet i St. Andrews, som da var underlagt erkebiskop James Beaton, helt fritatt fra skatt.³⁸⁸ En annen faktor er at skatteleggingen ikke var lik fra år til år.³⁸⁹ I 1533 måtte Beaton betale £441 i skatt, i 1534 £241 og i 1537 betalte han £344.³⁹⁰ Som vi ser av dette, var det stor variasjon mellom skatteinnbetalingene fra år til år. Som nevnt tidligere i kapitlet så kunne inntekter til en erkebiskop for å godkjenne testamenter alene være på £585 årlig. I eksemplene jeg har tatt frem overstiger ikke erkebiskopens skatt dette beløpet. Ser man på tallene fra 1533 og 1534, ser man en nedgang på innbetaling fra det ene året til det neste på 45.35%. Det er også viktig å påpeke at fra 1530-tallet til 1550-tallet var det en nedgang i skatten, og fra 1550-tallet forsvinner skatten helt.³⁹¹ Det kan også virke som om at skatten som kom inn fra de geistlige i 1530-årene, ikke bidro så mye som James V hadde håpet på. Rhodes (2019), argumenterer for at skatteleggingen var mer et lett finansielt irritasjonsmoment for James Beaton, enn at det hadde store økonomiske konsekvenser. Utfra protokollene til den kongelige kasserer fra perioden, ser man at sammenlignet med andre inntekter til kongen, så var inntekten fra geistlige institusjoner ikke merkbar,³⁹² motsatt av det James V hadde håpet på.

Ut fra faktorene som har blitt drøftet, så virker det som om at økonomiske verdslige byrder slik som beskatning eller bøtelegging av erkebiskopene nok ikke gav en langvarig økonomisk byrde. Bøteleggingen gav nok erkebiskop Olav Engelbrektsson en økonomisk byrde, men det er tegn som tyder på at hadde de siste årene av hans liv gått annerledes, så hadde nok hans økonomi stabilisert seg. For skatteleggingen av James Beaton virker det som om at dette var mer et irritasjonsmoment mer enn at det var en økonomisk byrde.

3.3 Erkebiskopenes forskjellige økonomiske systemer – Konklusjon

I de tidligere delkapitlene har erkebiskopenes økonomiske system blitt drøftet. Når det kommer til deres inntektst grunnlag, har jeg valgt å bruke en modell der inntektene er delt inn i faste og flytende. Faste inntekter har jeg kalt gruppe 1, mens flytende inntekter har jeg kalt gruppe 2.

Ut fra det bevarte kildematerialet, så virker det som om at den årlige andelen av inntektene til erkebiskopene, som tilhørte de forskjellige kategoriene, varierte betraktelig fra det ene erkebispedømmet til det andre. For erkebiskop Olav Engelbrektsson har jeg estimert at inntektsforholdet var 90% i gruppe 1 og 10% i gruppe 2. Dybdahl (2004) har også tidligere prøvd å regne ut inntekten til erkebiskopen.³⁹³ Jeg har overført hans tallmateriale til min modell, og da kom jeg frem til 80% i gruppe 1 og 20% i gruppe 2. Som man kan observere her, er andelen i kategori 2 større i hans utregning enn min, men flere inntekter er ikke medregnet i hans inntektst grunnlag. Igjen må det påpekes at våre tall er grove estimater, men forholdet mellom inntektsgruppene, og at gruppe 1 er

³⁸⁸ Rhodes, 2019: 63.

³⁸⁹ Geistlige institusjoner under erkebiskopen betalte sin egen skatt, og dette er bare skatten han betalte i embete som erkebiskop.

³⁹⁰ Rhodes, 2009: 62-63.

³⁹¹ Ibid: 63.

³⁹² Ibid.

³⁹³ Dybdahl, 2004: 83-86.

den mest dominante gruppen, er ganske klart. For James Beaton og St.Andrews virker det ut fra kildematerialet som om at det var større likhet mellom gruppe 1 og gruppe 2, med hensyn til hvor mye hver gruppe gav i inntekt. Som med sin kollega i Norge, er kildematerialet usikkert, og de sikreste tallene er fra erkebiskop James Beatons etterfølger, David Beaton. Rhodes (2019), har som nevnt tidligere i oppgaven, gjort en utregning som min angående erkebiskopens inntektskilde. I årene David Beaton var erkebiskop, var det årlige inntektsgrunnlaget i gruppe 1 på 55% og i gruppe 2 på 45%. Hun bemerker at dette var ikke en fast størrelse fra år til år, men svingende. Det må også bemerkes at selv om dette er det sikreste tallmaterialet som finnes, er det her også mangler.³⁹⁴ Uansett så kan man her observere at gruppe 2 er en mer dominat inntektsfaktor hos erkebiskopen av St.Andrews enn erkebiskopen av Nidaros.

Hvorfor var det denne forskjellen? Grunnen til denne ulikheten er nok at dårlig tilgang på mynt i Norge, har ført til at gruppe 1 var en mer stabil inntektskilde for erkebiskop Olav Engelbrektsson enn den mer ustabile gruppe 2. Naturalia fra gruppe 1 var lettere å omsette i en økonomi med myntmangel. Å ta betalt i «tjenester» i form av naturalia for å føre dette i regnskapet, og dermed selge det videre, hadde nok vært en større byrde enn fortjeneste. Svak tilgang på mynt «tvang» dermed erkebiskopen til å selge varer ut av landet. Erkebiskopen baserte sin inntekt på gruppe 1, og den enkle grunnen til dette var at en slik modell passet perfekt i den økonomiske situasjonen Norge befant seg i samtiden. Det at han kunne selge inntekter fra gruppe 1 til utlandet, gav en mer stabil og relativ trygg inntektskilde, enn om han hadde måttet basere seg mer på gruppe 2. En annen faktor ved en slik modell, er at erkebiskopen og erkebispedømmet Nidaros ikke hadde et stort behov for import. Dette henger også sammen med at utlandshandel nord for Bergen var forbudt for utenlandske handelsmenn. Dette førte til at Nidaros bispedømme var godt beskyttet når det kom til pestutbrudd. Kjerneområdene i erkebispedømmet St.Andrews var mer utsatt for pest enn kjerneområdet i Nidaros, men for St.Andrews og erkebiskop James Beatons del, ser det ikke ut som om at dette førte til en vedvarende negativ økonomisk nedgang, men bare en kortvarig økonomisk tilbakegang.

Historien var annerledes for erkebiskop James Beaton og St.Andrews, når det kom til myntmangel. Et tydelig tegn på dette er en gradvis overgang fra en tiendeøkonomi som baserer seg mer og mer på betaling i mynt, enn betaling i form av naturalia. Denne utviklingen mener jeg ikke er overraskende. da det for James Beaton med hans varierende inntekter ville være en fordel med like former for innbetaling. Siden hans inntektsgrunnlag var en mer lik blanding av gruppe 1 og gruppe 2, var det en stor økonomisk og administrativ fordel at innbetalingene ble gjort i form av mynt. Han slapp dermed å opprettholde og styre et handelsnettverk, slik hans kollega i Norge drev med. Rhodes (2019) mener at overgang til en annen modell ville vært et administrativt mareritt for erkebiskopen av St.Andrews. For ikke bare erkebiskop James Beaton, men også for hans forgjengere og etterfølgere, hadde det vært logistisk uklokt å snu trenden med myntebasert betaling.³⁹⁵ Helt sikker kan man ikke være, men hadde det ikke vært en langvarig myntmangel i Norge på denne tiden, så hadde nok innbetalingen foregått med mynt også i Norge.

Dette vil ikke si at erkebiskop Olav Engelbrektssons makt var svekket innad i Norge, og begge modellene som ble fulgt i både St.Andrews og Nidaros ser ut til å ha vært

³⁹⁴ Rhodes, 2019: 31.

³⁹⁵ Ibid: 34.

økonomisk stabile. Myntmangelen i Norge var et nasjonalt problem, og dermed påvirket det alle likt. Naturalia økonomien førte derimot til at styrkeforholdet mellom erkebiskop og biskoper var større enn i St.Andrews på samme tid utfra økonomiske forhold. Fortvilelse over pengemangel og dårlig økonomi finner man i flere samtidsbrev skrevet av biskoper og andre geistlige.³⁹⁶ På overflaten kan det virke som om at det faktisk var større forskjell mellom økonomiske inntekter mellom erkebiskop James Beaton og underliggende biskoper, enn mellom erkebiskop Olav Engelbrektsson og biskopene under han. Men dette alene gjorde ikke styrkeforholdet større. En faktor som også spiller inn her, og som har blitt drøftet tidligere i oppgaven, er forskjellen mellom rekrutteringen til de høyere geistlige stillingene. Kort sagt gjorde høyadelige sin posisjon i St.Andrews og underliggende bispedømmer at inntektene de fikk fra sitt bispedømme ikke var like viktige hos sine kollegaer i Norge. Den mer myntbaserte økonomien i Scotland gav ikke bare tilgang til inntekter primært fra jord, men gav også lettere muligheter for å få inntekter fra andre kilder. Dette gjaldt ikke bare for erkebiskop James Beaton, men også for biskopene under han. For erkebiskop Olav Engelbrektsson og hans underliggende biskoper var deres jordinntekter det viktigste, og dermed er det ikke urimelig å si at jo mer jord man hadde, dess mer makt hadde man. Erkebiskop Olav Engelbrektssons årlige inntekter fra hans jordegods var dobbelt så stort som biskopen i Bergen og Hamar. Det var et enda større skille mellom erkebiskop Olav Engelbrektsson og biskopene i Oslo og Stavanger. Deres jordinntekter var fire ganger mindre enn hos erkebiskopen i Nidaros.³⁹⁷

Erkebiskopene var ikke upåvirkede maktpersoner, uten noen form utfordringer eller tilbakeskritt. Det er flere hendelser som har påvirket deres økonomi. Pest var en faktor i denne perioden som påvirket erkebiskopene og erkebispedømmene, men pestutbruddene er ikke en politisk faktor. Pest, som andre pandemier, sprer seg uavhengig av landegrensene, og er ikke politisk styrt. Politiske faktorer derimot, som oftest i form av kongelig befaling eller politisk konflikt, skyldes menneskelig innblanding og påvirkning. Slike faktorer som påvirket økonomien for erkebiskop Olav Engelbrektsson og erkebiskop James Beaton, var forskjellige, dette fordi de opererte i to forskjellige land med forskjellige verdslige styrings systemer. Det vil dermed ikke være to politiske faktorer som vil være like for erkebiskopene. Et eksempel på en politisk faktor var den ekstra skatteleggingen, som erkebiskop James Beaton opplevde fra 1531 og fremover, men som drøftet tidligere i oppgaven, påvirket ikke dette erkebiskopen veldig mye økonomisk, men var bare et irritasjonsmoment.

En stor faktor som påvirket erkebiskop Olav Engelbrektssons økonomi, var konfliktene han var involvert i fra 1529 til 1532, og Dalerjunkeraffæren i 1527. Fra 1529 til 1530 var han involvert i en feide med Vincens Lunge. Krigen mellom Christian II og Frederik I og Dalerjunker-affæren gav nok større økonomiske tap, enn feiden med Lunge. Spesielt gav etterspillet av hendelsene store økonomiske konsekvenser. Kildematerialet er for mangelfullt til at man kan sammenligne inntektene før og etter disse hendelsene. Utfra bevart brevmateriale fra og til erkebiskopens långivere, er det antydninger til at långiverne var annerledes enn de som han lånte penger av på 1530-tallet. Det kan virke som at långiverne på 1520-tallet var menn med mer økonomisk tyngde og internasjonal kontakt, enn långiverne på 1530-tallet. Jeg mener at det ikke er utenkelig at långivernes økonomiske tyngde, gjenspeiler hvor stor økonomisk tyngde erkebiskopen muligens hadde.

³⁹⁶ DN II 1096 XXII 142 og 181.

³⁹⁷ Dyr Dahl, 2004: 72.

Alt i alt virker det som om at erkebiskop Olav Engelbrektsson og erkebiskop James Beaton hadde et stabilt økonomisk system, men erkebiskop Olav Engelbrektssons økonomi var nok ikke like sterk i 1530-årene slik som den var i 1520-årene. Begge hadde likevel en økonomisk tyngde i forhold til biskopene under dem, noe som ikke bare gav dem en dominerende geistlig makt, men også en sterk verdslig makt. Det vil si at erkebiskop Olav Engelbrektsson og James Beaton ikke var uavhengige av sine respektive kongemakter. Med flere økonomiske byrder kunne kongene Frederik I og James V ha knekket erkebiskopenes administrative og økonomiske makt, slik Christian III gjorde med Olav Engelbrektsson i 1537. Kong James V derimot, var alltid katolikk, og dermed ingen stor fare for hverken erkebiskop James Beaton eller hans erkebispedømme.³⁹⁸

I neste kapittel skal det drøftes hvordan den indre makten i erkebispedømmene utspilte seg, ved å drøfte korrupsjon innad i erkebispedømmene, og hvordan erkebiskopene håndterte dette.

4. Håndtering av korrupsjon og økonomiske misligheter i erkebispedømmene

Ifølge Finstad, F.B. og Elden, J.C. (2021) er korrupsjon «[...] det å bestikke eller ta imot bestikkelser, og derved få eller gi en utilbørlig fordel i anledning sitt arbeide».³⁹⁹

Fantes det personer i hierarkiet i erkebispedømmene som bedrev dette? Var det personer som fikk betaling for noe de ikke skulle få betalt for, og drev de med andre økonomiske aktiviteter som var til skade for erkebispedømmene som helhet? Korrupsjon har nok forekommet i begge erkebispedømmene, men hvor omfattende dette var, er umulig å vite. Kildematerialet er for mangelfullt, så noe sikkert svar kan man ikke få. Fra kildematerialet kan man observere at det virket som om erkebiskopene hadde kontroll, og man kan dermed få litt innsikt i om og hvordan korrupte elementer ble håndtert av erkebiskopene. I dette kapitlet skal det drøftes om hvordan korrupsjon kan ha påvirket erkebispedømmene, og om erkebiskopene klarte å drive med oppsyn og kontroll av både korrupsjon, men også andre økonomiske misligheter.

For at en organisasjon skal være økonomisk fruktbar, må det finnes en viss orden. Dissidens og korrupsjon må dermed kontrolleres og slås ned på. Som nevnt tidligere i oppgaven hadde begge erkebiskopene en viss juridisk kontroll i sine områder. Begge hadde både verdslig og geistlig rett i sine erkebispedømmer. Dette gav dem også muligheter til å holde korrupsjon i sjakk. For Olav Engelbrektsson og Nidaros erkebispedømme vil saken angående den såkalte «Gale-Mathias» bli spesifikt trukket frem. For James Beaton og St.Andrews` del vil delkapitlet bli strukturert på en annen måte. Her vil det bli drøftet to faktorer som både i samtiden, og blant senere historikere har blitt betraktet som korrupsjon. Disse faktorene er rekruteringsformen i St.Andrews på denne tiden og appropriasjon. Tidligere har det blitt redegjort for, og drøftet disse faktorene i andre kapitler i oppgaven. Fokuset i delkapitlet *4.1.2 Korrupsjon og økonomiske misligheter i St.Andrews- Appropriasjon og adelsstyre = korrupsjon?* vil være om disse faktorene var korrupsjon i sin rette forstand, eller om det er snakk om noe annet.

³⁹⁸ Ryrie, 2006: 37.

³⁹⁹ Finstad & Elden, 2021.

Henrettelsene av Nils Lykke i Norge, og av Patrick Hamilton i Scotland vil ikke bli drøftet i dette kapittelet. Disse er begge rettsaker og henrettelser, som er relativt kjente i sine respektive hjemland, men disse sakene omhandler ikke korrupsjon, og var dermed ikke direkte en fare for erkebispedømmenes eller kirkens økonomi som helhet.⁴⁰⁰

4.1.1 Korrupsjon og økonomiske misligheter i Nidaros – «Gale-Mathias» og korrupsjon i Nidaros Erkebispedømme

Hvem var Gale-Mathias, og hvilke juridiske forhold var det mellom han og erkebiskop Olav Engelbrektsson? Den såkalte Gale-Mathias, som i resten av oppgaven vil bli omtalt ved sitt egentlige navn, Matias Henriksson. Han var en abbed av flere klostre i Norge både før og under Olav sin tid som erkebiskop. Klostrene var ikke administrativt underlagt et erkesete, og abbeder ble valgt i et regionalt hovedsete. Matias Henriksson tilhørte Cistercienserordenen, og ble valgt til abbed av Tautra i 1510 av lederen for det skandinaviske hovedsetet, Sorø kloster i Danmark.⁴⁰¹ Selv om ikke klosteret administrativt var underlagt erkebiskopen, så var det det juridisk, og erkebiskopen kunne både avsette og stille abbeder og munkes for retten.⁴⁰² Klostersvesenet i Norge på denne tiden var i en nedgangsperiode, og hadde vært slik en stund, når det gjaldt antall klostre og munkes/nonner.⁴⁰³ Denne trenden var det også i Scotland på samme tid.⁴⁰⁴ En litt senere kilde man har for klostrenes nedgang i Bergen, er den norske presten og historikeren Absalon Beyer sin dagbok og skrevet «*Oration om M: Geble*».⁴⁰⁵ Beyer virket noen tiår etter reformasjonen i Norge. Nedgangen mente nok Beyer også var av moralsk karakter. I sin dagbok skriver han: «26. Døde Kastibrog den gamle skøge som hafde i forðum tid tient munkes, kannicker, prester, hoffmænd og andre.»⁴⁰⁶ Det må her påpekes at på samme måte som hos John Knox⁴⁰⁷, så er Beyers skrifter veldig påvirket av anti-katolske holdninger. Beyers beretninger om både munkes og kanniker som drev med seksuelle misforhold, altså regelrett hor, forteller John Knox også skjedde i Scone kloster i Scotland, som han omtaler som «en hule full av horebukker».⁴⁰⁸ Hvor omfattende slikt var i klostrene og også hos biskoper i Norge og Scotland, er umulig å vite helt sikkert. Carl Fr. Wisløff (1966) mener at slike skandaler var varierende i både tid og sted, og det som har blitt bevart, er nettopp fordi de var skandaler. Hendelsene var u-normaliteter og ikke noe som skjedde ofte.⁴⁰⁹ Slike skandaler var også med på å legitimere protestantene etter reformasjonen, og dermed en bra ting for å fremme sin moralske overlegenhet ovenfor katolikker.

Oppgavens mål er ikke å drøfte dette mere, men det økonomiske aspektet knyttet til dette. Resten av denne oppgavedelen vil være en drøfting av den omfattende saken om

⁴⁰⁰ Som tidligere nevnt i oppgaven så har Bess Rhodes ikke funnet noen indikasjoner på at henrettelsen av Patrick Hamilton gav noen økonomisk negativ påvirkning på erkebispedømmet St.Andrews.

⁴⁰¹ DN I 1028.

⁴⁰² Kolsrud,1966: 321.

⁴⁰³ Wisløff, 1966: 370.

⁴⁰⁴ Donaldson, 1960: 4-5.

⁴⁰⁵ Beyer, 1963a: 37; Beyer, 1963b: 36-40.

⁴⁰⁶ Beyer, 1963a: 37.

⁴⁰⁷ John Knox virket på samme tid som Absalon Beyer.

⁴⁰⁸ Knox, 1846: 361-362.

⁴⁰⁹ Wisløff, 1966: 372.

Mathias Henriksson og hvordan dette ble håndtert av erkebiskopen. Hva var Henriksson beskyldt for, og hvor lang tid tok det fra han ble anklaget til det ble rettsak?

Primærkildene rundt Mathias Henrikssons lovbrudd og rettsak er sporadiske og mangelfulle. Det er bevart åtte brev om saken. Det man vet er hva han ble beskyldt for og at han ble dømt. Rettsprotokollene mangler, så vi vet ikke på hvilke punkter han ble dømt eller hva straffen hans ble, men det er rimelig å antyde at det var snakk om en stor økonomisk sum som han måtte betale for sine lovbrudd. Det var ikke første gang Henriksson var i de geistlige myndighetenes søkelys. Foruten å være abbed på Tautra var han også på 1520-tallet en kort periode abbed på Hovedøya kloster. Dette lå dermed under jurisdiksjonen til biskopen i Oslo. Fra et brev sendt fra Hans Rev (1490-1545) til erkebiskop Olav Engelbrektsson i 1525 omtales en viss «Mattis aff Totherøn»,⁴¹⁰ som man kan anta er den samme Mathias Henriksson som tidligere var abbed på Tautra. I brevet skriver biskop Hans Rev;

Jtem her abodt Mattis aff Totherøn stillet seg saa her i Hoffuedtøss cløster att han ingeledes kwnne bliffue ther mett mynne han skulle værett allssene i cløsthrett wtthen brødher saa ther hwerkieth hade bliffuett læssett eller songgett. Ther for nødes ieg tiill att setthie honom ther vdaff, han for nedh tiill Danmarkx och haffuer werffuett ny breff paa Totheron,⁴¹¹

Det som er tydelig i dette brevet er at Henriksson har blitt avsatt av Hans Rev for å ha forsømt sine geistlige plikter på Hovedøya kloster. Han dro tilbake til hovedklosteret i Danmark, og ble der gjeninnsatt som abbed på Tautra kloster, som i brevet staves Totheron eller Totherøn. Han er så langt man kan vite, på den tiden brevet er datert, 20. oktober 1525, fungerende abbed på Tautra, siden han omtales som «Mattis aff Totherøn».⁴¹² Det er ikke urimelig at dette var irriterende for erkebiskop Hans Rev som hadde fått han avsatt ved en tidligere anledning, men brevet forteller ikke når avsettelsen fant sted. Mattis aff Totherøn dukker igjen opp i kildematerialet fra 1531, da i forbindelse med rettsaken mot han. Klageskrivet over han er bevart og klagepunktene mot han var både omfattende og varierende. Mange av klagemålene handler om at han hadde bedrevet fysisk og verbal mishandling av munkene, ikke utført sine geistlige handlinger slik han skulle, og han bedrev også regelrett tyveri og svindel av lokale bønder. I klagebrevet blir det også sagt at han lot både «hans kirke»⁴¹³ og klostergodset forfalle.⁴¹⁴ Det må bemerkes at anklagene mot abbeden ikke omhandler dirkete korrupsjon, hverken at han ble bestukket eller bestakk noen, men andre økonomiske misligheter.

Angående arrestasjon og rettsak av abbeden, er det ganske stor sannsynlighet for at erkebiskopen stod bak arrestasjonen. Etter at Mathias Henriksson ble arrestert, ble det laget en inventarliste over hva som var på Tautra kloster ved arrestasjonen.⁴¹⁵ Denne inventarlisten er nok skrevet av erkebiskopen. Per R. Christiansen (1989) mener at sju menn fra Frosta arresterte abbeden for erkebiskopen.⁴¹⁶ Christiansen (1989) skriver at i

⁴¹⁰ DN VII 612.

⁴¹¹ Ibid.

⁴¹² Ibid.

⁴¹³ Detter regner jeg med er klosterkirken.

⁴¹⁴ DN XI 580.

⁴¹⁵ DN XI 583.

⁴¹⁶ Christiansen, 1989: 140.

overnevnte inventarliste står syv navn som det fortelles stod bak arrestasjonen av abbeden, men inventarlisten nevner ikke hvem som har beordret arrestasjonen. Jeg er ikke uenig i at det med stor sannsynlighet er erkebiskopen. Det man vet helt sikkert er at i rettsaken var ikke Olav Engelbrektsson en av dommerne. Listen over dommerne er bevart. Det var 18 dommere i rettsaken, og blant dem er det en abbed, to priorer⁴¹⁷, og mange munk og prester.⁴¹⁸ Som nevnt er ikke utfallet av dommen kjent, men vi vet at det nok ble gitt en stor bot og at denne skulle betales til erkebiskopen. Etter rettsaken er det bevart to brev som omhandler et lån abbed Mathias får av Nils Lykke på 200 lodd sølv, mot at han setter klosteret i pant.⁴¹⁹ Dette ble gjort med de øvrige medlemmene i klosterets godkjennelse. Planen var nok at Henrik skulle ha blitt avsatt som abbed, men abbeden i Sorø kloster i Danmark stoppet dette fra å skje av uvisse grunner.⁴²⁰

Denne rettsaken er bare et eksempel på en geistlig rettsak i denne perioden, men dette er også den eneste man har bevarte samtidskilder på. Det finnes noen få og sparsommelige samtidskilder på at korrupsjon foregikk blant geistligheten. Det er bevart et brev fra biskop Hoskuld,⁴²¹ som forteller om prester som krever testamentskatt av fattige i Agder, noe de ikke kunne gjøre, og biskopen skriver at han allerede året før har gitt beskjed om at en slik beskatning er forbudt.⁴²² I brevet virker det som om at det er en ganske kjent praksis i resten av Norge, da brevet er et svarbrev til høvedsmannen på Bergenhus som har informert biskopen om at praksisen enda er levende. I brevet er det ikke snakk om å straffe de involverte, men bare å komme med en irettesettelse. Det kan da virke som om biskopen på denne tiden ikke har midler til å forta noen juridisk avstraffelse av prestene, og at den geistlige rett i bispedømmet Stavanger nok lå med brukken rygg i denne perioden. Det er bevart et brev som omhandler en sodomi rettsak i Stavanger bispedømme.⁴²³ Dette skulle vi tro var en sak for geistlig rett, men som brevet viser er det verdslige dommere som står for straffeutmålingen, og ikke en geistlig rett. Grunnen til svake geistlige rettsforhold i Stavanger bispedømme var nok todelt. For det første var det de økonomiske forholdene. Det er bevart et brev av biskop Hoskuld som forteller om dårlige økonomiske forhold i bispedømmet.⁴²⁴ For det andre er det også bevart et brev der biskopen, forteller om mangel på arbeidskraft på grunn av pest i 1529.⁴²⁵ Begge disse faktorene har nok ført til at Stavanger bispedømme ikke har fungert optimalt i denne perioden. En siste faktor var at verdslige styresmakter tok over mer av rettsapparatet, men dette blir litt som med høna og egget. Var det dårlige økonomiske forhold som førte til at verdslige tok over mer av ansvaret for rettsapparatet, eller var det det at verdslige tok over rettsapparatet og andre kirkelige ansvarsområder, som førte til dårligere økonomi?⁴²⁶ Det var ikke slik at geistlige helt ble ekskludert fra

⁴¹⁷ Dette er det nest høyeste embetet i et kloster.

⁴¹⁸ DN XI 581.

⁴¹⁹ DN XI 566 og 567.

⁴²⁰ DN XI 572.

⁴²¹ Datert rundt 1530.

⁴²² DN XXII 163.

⁴²³ DN XXII 159.

⁴²⁴ DN II 1096.

⁴²⁵ DN III 1121.

⁴²⁶ Kong Christian II innførte flere juridiske kirkereformer i 1521. Den som nok påvirket kirken mest, var påbudet om at en som ble straffet av kirkeretten kunne velge å betale bot eller ta en annen form for straff. Tidligere var det kirkeretten som bestemte dette, og ikke den straffede selv. (Kolsrud, 1958: 320). Dette ha nok påvirket kirkens

rettsapparatet. Det er bevart brev der biskopen av Bergen blir beordret av kongen til å dømme i en verdslig sak så sent som i 1533,⁴²⁷ og en sogneprest er meddommer i en verdslig sak i 1536 i Agder,⁴²⁸ så dette viser at geistlige fungerte som meddommere i verdslig rett.

Hvis man sammenligner Nidaros erkebispedømmes rettspraksis med bispedømmet Stavanger, kan det virke som om at erkebispedømmet har en sterkere juridisk posisjon enn Stavanger. Erkebispedømmet ser ut til å kunne drive sitt juridiske arbeid, nesten uten innblanding utenfra, men som man kan observere ved straffeutmålingen til abbeden av Tautra, så kunne ikke erkebiskopen eller dommerne få han avsatt. I Stavanger var det geistlige rettsapparatet mindre stabilt og dårligere fungerende. Etter reformasjonen ble kirkens jurisdiksjon avskaffet.⁴²⁹ Det vil ikke si at kirken som organisasjon etter reformasjonen ikke hadde noen juridisk myndighet, det fantes en kirkelig *tamperrett*, som dømte i ekteskap og sedelighetssaker, men man vet ikke hvordan denne fungerte i praksis før 1570.⁴³⁰ Det var nok ikke bare i Stavanger bispedømme at geistlig rett var svekket. I brev fra biskopen av Bergen klages det på at også han sliter med å opprettholde geistlig rett.⁴³¹ Det gikk faktisk så langt at biskopen av Bergen ville frasi seg sitt embete i et brev han sender til erkebiskopen i 1526.⁴³² Året etter klagde biskopen, også på uskikkelige dominikanermunker i Bergen, og antyder at de drev med uekteskapelig omgang.⁴³³ Det er ingen belegg for at denne klagen utviklet seg til en juridisk sak. Man kan dermed stille seg kritisk til Steinar Imsens (2002) påstand;

[...] organisasjonen og samfunnsstillinga til den norske kyrkja i det meste var usvekt ved utgangen av mellom-alderen, trass i iherdig forsøk frå kongemakta på å skaffe seg kontroll over bispestillingar og kyrkjegods; likevel fall ho som moden frukt for nokre hundre leigesoldatar som Christian III sende oppover til Trøndelag på forsommaren 1537.⁴³⁴

Utfra det som har blitt drøftet ovenfor kan det virke som at bispedømmene var i en svekket juridisk stilling, mens erkebispedømmet Nidaros var i en sterkere posisjon. Altså er det problematisk å si at kirken som helhet ikke var svekket.

4.1.2 Korrupsjon og økonomiske misligheter i St.Andrews- Appropriasjon og adelsstyre = korrupsjon?

Ifølge Alec Ryrie (2006) så var korrupsjon i den skotske katolske kirken et faktum.⁴³⁵ Det var regelrett en del av det kirkelige apparatet på denne tiden. Spørsmålet her blir hvor utbredt dette var i erkebispedømmet St.Andrews, og hvordan det ble håndtert i

bøteinntekter fra 1521 og til kong Christian II ble avsatt i 1523. Det er usikkert om denne loven eller andre lover ble videreført etter hans avsettelse.

⁴²⁷ DN XX 240.

⁴²⁸ DN XXIII 429.

⁴²⁹ Imsen, 2016: 92.

⁴³⁰ Ibid:102.

⁴³¹ DN IX 596 og 597.

⁴³² DN IX 571.

⁴³³ DN IX 597.

⁴³⁴ Imsen, 2002: 102.

⁴³⁵ Ryrie, 2006: 17, 24-25.

samtiden. Alec Ryrie (2006) definerer ikke korrupsjon på samme måte som definisjonen som ble brukt i innledningen til kapitlet. Han knytter korrupsjon opp mot *appropriasjon*, som ble drøftet i delkapittelet 2.1.1 *Erkebiskop Olav Engelbrektsson og erkebiskop James Beaton – Organisasjon og strukturelle makt*.⁴³⁶ Det må også nevnes at når Ryrie (2006) omtaler kirken som korrump, så omtaler han det som en «'corrupt' church» og «'corruption'»⁴³⁷ Dette tolker jeg som om at han egentlig mener at man ikke må betrakte «korrupsjonen» i St.Andrews, slik som man tolker ordet i dag.

I kapitlet *Erkebispedømmenes struktur*, redegjorde jeg for de forskjellige rekruteringsformene i perioden, og hvordan man i St.Andrews rekrutterte fra høyadelen til de øverste geistlige stillingene. I Nidaros ser man at rekrutteringen primært foregikk fra lavere adelige. St.Andrews` s rekruteringsform førte til at verdslige høyadelige hadde tilgang til kirkens økonomi. Dette ble selvfølgelig utnyttet av enkelte adelige i perioden. I 1539 ble en sønn av en jarl utnevnt til biskop av Argyll,⁴³⁸ og han brukte regelrett bispedømmet som en del av sitt jordegods, uten å ta hensyn til sine kirkelige plikter.⁴³⁹ Det må også bemerkes at James Beaton har blitt beskylt av historikerne Hannay og Herkless (1910) for å forsømme sine geistlige plikter i sine første år som erkebiskop av St.Andrews.⁴⁴⁰ Kong James V var heller ikke fremmed for å utnevne slektninger til posisjoner i kirkehierarkiet, og på 1530-tallet utnevnte han fire av sine unge sønner til posisjoner som forstandere av de rikeste klostrene av Scotland. Inntektene som tilkom hans sønner gikk rett til kongen, som slik sett fikk en lukrativ «barnetrygd».⁴⁴¹

Det må her nevnes at praksisen med at verdslige ble satt som forstandere av klostre ikke var unikt for Scotland, dette foregikk også i Norge på samme tid.⁴⁴² Dette var også utviklingen i Scotland fra 1430 til reformasjonen i 1560, og flere klostre fikk en forstander, altså en verdslig leder, istedenfor en geistlig leder, en abbed. I 1560 var 2/3 av alle klostre i Scotland styrt av en forstander.⁴⁴³ Om slik praksis er moralsk eller ei, er det ikke oppgavens mål å drøfte. Spørsmålet som kan stilles er om dette er korrupsjon. Høyadelige verdslige tjente godt på sin sterke administrative tilknytning til kirken, men på den annen side beskyttet de også den katolske kirken i Scotland. Reformasjonen slik den utspilte seg i England, og for så vidt også i Norge, skjedde ikke i Scotland takket være dette systemet. Sekularisering av kirkegods var ikke nødvendig i Scotland på denne tiden. Protestanter, og til og med katolikker, kritiserte de tette båndene mellom verdslige og geistlige i samtiden, men denne tilknytningen forsvant ikke med reformasjonen i Scotland i 1560. Rekrutteringen fra høyadelige fortsatte i den nye protestantiske kirken.⁴⁴⁴ Dermed kan man ikke si er at det var korrupsjon utfra tidligere brukte definisjon. De høyadelige verdslige fikk sine fortjenester utfra sine stillinger i det kirkelige hierarkiet, og alt ble gjort åpenlyst, og innenfor de kirkelige rammene. Kan man da si det var systemkorrupsjon? Man kan anta dette, men fordi høyadelige og kirkeapparatet var

⁴³⁶ Korrupsjon er det å bestikke eller ta imot bestikkelser og derved få eller gi en utilbørlig fordel i anledning sitt arbeide.

⁴³⁷ Ryrie, 2006: 11-19.

⁴³⁸ Argyll lå forøvrig under erkebispedømmet Glasgow, og ikke St.Andrews.

⁴³⁹ Ryrie, 2006: 14.

⁴⁴⁰ Herkless & Hannay, 1910: 170.

⁴⁴¹ Ryrie, 2006: 14.

⁴⁴² DN X 630, 631 og 632. XX 234 og 333. XXIII 252.

⁴⁴³ Ryrie, 2006: 16.

⁴⁴⁴ Ibid: 11-25.

så tett knyttet sammen, og praksisen var så åpenlys, er det vanskelig å argumentere for dette. Dette gjelder også for hele appropriasjonssystemet. Det kunne nok bli sett på som urettferdig for den lokale sognepresten, men appropriasjon var i denne tiden en etablert praksis, og foregikk åpenlyst i samfunnet. Denne lette tilgangen til økonomiske kirkelige resurser, førte nok også ironisk nok til mindre korrupsjon i ordets rette forstand, og dermed noe erkebiskop James Beaton ikke hadde store problemer med. I Norge og i Nidaros, tyder det på at appropriasjon er tilstedeværende, men synkende som inntektskilde fra begynnelsen av senmiddelalderen og frem til reformasjonen.⁴⁴⁵

Det finnes ingen bevarte eksempler på en geistlig rettsak, som omhandler økonomiske misforhold i St.Andrews, som rettsaken med «Gale-Mathias» i Norge. Dette betyr ikke at erkebiskop James Beaton ikke måtte bruke sin juridiske makt ovenfor sine geistlige underordne. En gruppe geistlige som virket i landsbyen Pittenween hadde blitt anklaget for drap og skade på flere personer på en klostereiendom. Erkebiskop James Beaton sendte da en av sine menn for å utføre avhør. Alle de tiltalte erklærte sin uskyld, og de anklagerne klarte ikke å frembringe bevis. Det hjalp også at de tiltalte geistlige hadde 14 menn som gikk gode for deres uskyld, derav tre biskoper⁴⁴⁶ og tre abbeder. Alle de anklagede ble erklært uskyldige av James Beatons mann.⁴⁴⁷ Det er selvfølgelig ikke sikkert at de geistlige i Pittenween var uskyldige, og deres geistlige kontakter kan ha fått dem ut av knipen, men dette er det umulig å vite.

4.2 Korrupte erkebispedømmer? – Konklusjon.

I dette korte kapitlet har det blitt drøftet rundt korrupsjon og økonomiske misligheter angående administrasjon og økonomi i erkebispedømmene. Oppgavens mål er ikke å drøfte korrupsjon eller økonomiske misligheter i sin helhet, men å redegjøre og drøfte hvordan dette påvirket erkebispedømmene, og hvordan dette ble håndtert av deres representative erkebiskoper. I delen om Nidaros ble det drøftet rundt rettsaken til Gale-Mathias, og hvordan dette ble håndtert av erkebiskopen. Utfra primærkildene man har bevart er det mye som peker mot at Nidaros i denne tiden håndterte dissidens relativt bra, og dette viser at på administrativt nivå var det kontroll innad i erkebispedømmet. Dette kan man ikke si gjelder for de underliggende bispedømmene. Utfra primærkildene finner man at Stavanger bispedømme har større vanskeligheter med å kontrollere dissidens, og der er det også ganske tydelig at det verdslige statsapparatet har overtatt for det geistlige juridiske apparatet. I Bergen bispedømme, kan det også virke som om at biskopens geistlige juridiske makt har blitt svekket.

For St.Andrews del har det blitt drøftet om de to faktorene, rekrutteringsformer og appropriasjon, har blitt sett på som korrupsjon i den skotske kirken.⁴⁴⁸ Her blir det argumentert for at det ikke er mye korrupsjon i ordets rette forstand. Appropriasjon og at høyadelige hadde de høyeste stillingene i hierarkiet, var på mange måter en styrke både administrativt og økonomisk. Den sterke tilknyttingen mellom høyadelige og kirken, gav kirken beskyttelse. Dette betydde ikke at alt var bra, og høyadelige utnyttet sine geistlige stillinger til sine egne økonomiske fordeler, og appropriasjon førte til at mange sogneprester mistet en viktig inntektskilde. Det vil ikke si at dette var korrupsjon, da alt

⁴⁴⁵ Dybdal, 2004: 77-78.

⁴⁴⁶ Dette var biskopene av Dunkeld, Moray og Ross.

⁴⁴⁷ Herkless og Hannay, 1910: 260.

⁴⁴⁸ Det vil si appropriasjon og høyadelens deltakelse.

var godt innbakt i systemet i tiden oppgaven omhandler, og det foregikk ikke i det skjulte. Enkelte i samtiden kan nok ha syntes at systemet var urettferdig, og det var det kanskje, men man kan ikke si det var korrupsjon.

Oppsummert er det ikke urimelig å si at korrupsjon og økonomisk mislighet var til stede i begge erkebispedømmene, men det var kontrollerbart for både erkebiskopene Olav Engelbrektsson og James Beaton. For erkebiskop James Beaton var det nok enda mer håndterbart enn for sin kollega i Norge. Dette skyldes nettopp appropriasjonens natur. Med appropriasjon trengte ikke de høyadelige å «gå bakveier» for å få tak i geistlige rikdommer, siden den gav dem gode muligheter til å tilegne seg det de trengte åpenlyst og lovlig. Med erkebiskopenes død, så ble deres systemer gradvis forandret. I neste kapittel skal det rengjøres for de politiske og økonomiske forandringene som skjedde i tiårene etter erkebiskop Olav Engelbrektsson og erkebiskop James Beatons død.

5. Etter erkebiskopenes død

Erkebiskop James Beaton døde 14.februar 1539. Han hadde nok hatt et lengre sykeleie før sin bortgang, siden hans nevø kardinal David Beaton ble unevnt til hans etterfølger og assistent 5.desember 1538.⁴⁴⁹ Da James Beaton døde, hadde erkebiskop Olav Engelbrektsson allerede vært død en stund. Han døde i eksil i byen Lier i Nederlandene, 6.februar 1528.⁴⁵⁰ Deres død førte til forskjellige konsekvenser. Ved Olav Engelbrektssons død var dette på mange måter en sluttstrek i den katolske motstanden mot kong Christian III. Erkebiskop James Beatons død ga ikke noen momentane forandringer for hverken geistligheten i Scotland eller erkebispedømmet. Kardinal David Beaton fortsatte James Beatons virke, men under David Beatons tid som erkebiskop oppstod det store uroligheter i erkebispedømmet og Scotland som helhet. I det neste tiåret opplevde Scotland flere hendelser som satte landet på prøve. I 1542 døde James V bare tretti år gammel, og hans datter Mary overtok tronen, bare seks dager gammel. I 1544 startet en krig med England, som ville vare til 1550. I 1546 ble George Wishart (1513-1546) henrettet for kjetteri i St.Andrews, og senere samme år ble David Beaton myrdet på St.Andrews slott.⁴⁵¹ Ifølge Alec Ryrie (2006) var rettsaken mot Wishart og henrettelsen av han et klart bevis for at det var en kollaps i kirkens autoritet i årene krigen med England foregikk. Hans hovedargument for dette, var at det tok hele to år fra Wishart begynte å forkynne luthersk lære i erkebispedømmet til han ble arrestert.⁴⁵² Henrettelsen av Wishart ble ikke godt mottatt av en gruppe protestantiske landeiere som noen måneder etter henrettelsen, stormet St.Andrews slott, drepte kardinalen og okkuperte slottet i over et år i påvente av at de protestantiske engelskmenn skulle hjelpe dem ut. Dette skjedde ikke, og franske tropper alliert med Scotland tok over og ødela slottet i 1547, og protestantene ble arrestert og ført i fangenskap.⁴⁵³ Tolv år senere begynte et protestantisk opprør i Scotland, og året etter, altså i 1560, erklærte det skotske parlamentet Scotland for protestantisk, og reformasjonen i Scotland var i gang.⁴⁵⁴ For erkebiskopen og erkebispedømmet i St.Andrews førte dette ikke til at han ble avsatt, men ble nektet av det skotske parlamentet å kreve inn jordleieavgifter og

⁴⁴⁹ Herkless, & Hannay, 1910: 242-245.

⁴⁵⁰ Hamre, 1998: 820

⁴⁵¹ Ryrie, 2006: 8 og 77.

⁴⁵² Ibid: 77.

⁴⁵³ Ibid: 73.

⁴⁵⁴ Ibid: 8.

andre skatter.⁴⁵⁵ Erkebiskopen i St.Andrews mistet mer og mer makt, og i 1587 ble erkebispedømmet og dets jordegods underlagt kongemakten.⁴⁵⁶ Det ville fortsatt være en erkebiskop av St.Andrews, men med en mer svekket makt. Embetet ble også lite lukrativt og farlig etter James Beatons død, side de tre etterfølgende erkebiskopene av St.Andrews ble drept, mens de virket i embetet.⁴⁵⁷

Selv om Christian III etter 1537 var den ubestridte kongen av Norge betydde ikke det en øyeblikkelig religiøs omveltning, men kirkens gods og kostbarheter ble ganske fort lagt under kongens jurisdiksjon, og mye av rikdommene ble bragt til Danmark. En protestantisk kirkeordinans ble gradvis innført fra 1539. Det kirkelige systemet derimot ble stort sett bevart, men da selvfølgelig uten en erkebiskop på topp. Kirkens folk skulle forbli i sine stillinger, og avgifter som folk hadde betalt til kirken måtte betales som før. Den største forandringen i det geistlige hierarkiet var sammenslåingen av Hamar og Oslo bispedømme i 1538,⁴⁵⁸ og Nidaros ble nedgradert til et vanlig bispedømme. Det ble også navneskifter, bispedømmer ble kalt stift, og biskoper fikk tittelen superintendent.⁴⁵⁹ Disse nye superintendentene hadde ikke samme makt som sine forgjengere, og dere juridiske-administrative oppgaver og makt ble gitt til en kongelig befalingsmann, en såkalt lensherre. Superintendentenes jobb var organisering og tilsyn med prester og underliggende sogn.⁴⁶⁰ De første superintendentene var på mange måter ikke noe helt nytt, og de var på mange måter også en kontinuitet fra den tidligere katolske kirken. Alle fire av den første generasjonen av superintendenter hadde sin bakgrunn fra det katolske systemet i Norge.⁴⁶¹ Disse stillingene ble ikke besatt med en gang. Bergen fikk sin første superintendent i 1537, mens Oslo og Stavanger fikk sin første i 1541. Trondheim/Nidaros fikk sin første superintendent i 1546.

Hvordan det var i det nye stiftet i Trondheim/Nidaros i fra 1537 til 1546 er usikkert. Domkapitlet fortsatte å gjennomføre sine kirkelige oppgaver i Trondheim, og det er usikkert om den nye kirkeordinansen ble innført i det nye stiftet på denne tiden. Det er heller ingen bevarte samtidskilder som forteller om at lokale prester i Nidaros ble opplært i den nye kirkeordinansen.⁴⁶² Domkapitlet forble på mange måter slik det hadde vært før reformasjonen, men med en svekket maktposisjon. Da Torbjørn Bratt (1502-1548) ble ny superintendenten i 1546, beholdt fortsatt kannikene mange av sine oppgaver. De ble ytterligere svekket under hans etterfølger, Hans Gaas (1500-1578) som tiltrådte i 1549, og ved slutten av århundre ble domkapitlet oppløst.⁴⁶³

⁴⁵⁵ Rhodes, 2019: 119.

⁴⁵⁶ Ibid: 151.

⁴⁵⁷ Dowden, 1912: 42-44.

⁴⁵⁸ Imsen, 2016: 52-63.

⁴⁵⁹ Ibid: 65-66.

⁴⁶⁰ Ibid.

⁴⁶¹ Ibid: 74.

⁴⁶² Ibid: 73.

⁴⁶³ Ibid: 94-95.

6. Konklusjon

Hadde man kunnet reist til tilbake til 1520-og 1530-tallet, og hadde besøkt biskopene i St.Andrews og Nidaros så hadde det på overflaten vært en ganske lik opplevelse. Hadde man vandret rundt i Trondheim og St.Andrews, hadde man nok fort skjønt erkebiskopenes viktige status i byene, både ved å snakke med lokalbefolkningen, men også utfra alle de geistlige bygningene. Var man så heldig å bli invitert til middag, hadde man fått en overflod av mat fra erkebiskopenes personlige kjøkken, enten på erkebiskopenes slott eller erkebispegård. Begge steder hadde vært fullt av folk, kunst og overdådighet. Erkebiskopenes makt hadde man ikke stilt i tvil. Mens man satt ved erkebiskopenes bord, hadde det vært interessant å stille dem to spørsmål: Hvordan fikk Deres Eksellense denne posisjonen? Hvordan har Deres Eksellense råd til dette? På disse spørsmålene hadde nok erkebiskop Olav Engelbrektsson og erkebiskop James Beaton gitt to forskjellige svar.

Som jeg har drøftet i denne oppgaven, så viser kildematerialet, både i form av brev og regnskaper, store forskjeller på måtene erkebiskopene fikk sin posisjon og hvordan de fikk sine inntekter. Rekrutteringsformene til erkebiskopstillingene i de to landene var forskjellige. I Scotland ble erkebiskoper og biskoper stort sett rekruttert fra det høyadelige sjiktet i samfunnet, og førte til at erkebiskopen av St.Andrews var tett knyttet opp mot høyadelen. Et eksempel på dette er erkebiskop James Beaton sin direkte deltakelse i en feide, han var altså fysisk med i konfrontasjoner som oppstod.

I Norge ble erkebiskoper og biskoper stort sett rekruttert fra et lavere sjikt. For Olav Engelbrektssons del så deltar han ikke som man vet fysisk i feiden med Vincens Lunge, og lar heller de som er under han ta seg av de fysiske konfrontasjonene. Selv om rekrutteringsformene er forskjellige, så ser det ikke ut til at erkebispedømmenes strukturelle rammeverk har store ulikheter. Det er selvfølgelig noen forskjeller, slik som at erkebiskop James Beaton har et universitet under sin kontroll og styre. På denne tiden finnes det ikke et universitet i Norge. Ifølge uavhengig forskning av historikerne Dunbar og Dahl på antall kannikere i perioden, har begge kommet frem til at dette tallet var ganske likt både i St.Andrews og Nidaros.

Erkebiskop Olav Engelbrektsson skiller seg ut markant fra andre erkebiskoper når det kommer til hans myntproduksjon. Dette var et prestisje- og makt prosjekt for erkebiskopen, men man kan spørre seg om det var vellykket. Ifølge Risvaag var nok ikke dette helt tilfelle, og Norge som helhet led av myntmangel i perioden. Ved arkeologiske utgravninger er det ikke funnet mange mynter preget av erkebiskopen, og flere brev fra samtiden forteller om myntmangel. Risvaag argumenterer for at det var en nedgang i produksjonen fra den første erkebiskopen, Gaute Ivarsson, som fikk mynterett i denne perioden og frem til erkebiskop Olav Engelbrektssons tid. Myntemangelen mener jeg også gjenspeiler seg i erkebiskop Olav Engelbrektssons inntekter.

Inntekt og inntektsgrunlaget er en kilde knyttet til makt for begge erkebiskopene. Her skiller erkebiskop James Beaton og erkebiskop Olav Engelbrektsson seg fra hverandre. Den britiske historikeren Bess Rhodes har i sin forskning gjort en utregning på faste og flytende inntekter til erkebiskopen av St.Andrews. Jeg har gjort det samme med det bevarte økonomiske kildematerialet til erkebiskop Olav Engelbrektsson. Dette har gitt et røft estimat av flytende og faste inntekter. Resultatene til Bess Rhodes og jeg selv, viser at det er store forskjeller hos erkebiskop James Beaton i Scotland og erkebiskop Olav Engelbrektsson. En bemerkning som jeg må komme med er at Bess Rhodes har gjort sine utregninger utfra James Beaton sin arvtaker David Beaton. Det er imidlertid ingen

antydning til at David Beaton innførte policyer som gjorde at inntektsgrunnlaget ble forandret nevneverdig fra James Beatons tid som erkebiskop. For James Beatons del antyder kildematerialet at inntektsgrunnlaget var en blanding av faste og flytende inntekter, med en fordeling på henholdsvis cirka 55% og 45%. For erkebiskop Olav Engelbrektsson mener jeg at tallene var cirka på 90% og 10%. Disse tallene var selvfølgelig vekslende fra år til år, og ikke faste. Spørsmålet her er hvorfor det var slik. Jeg mener at myntemangelen i Norge spiller inn i erkebiskopens inntaksgrunnlag, og førte til at tiende ble innbetalt i naturalia i erkebispedømmet Nidaros. I erkebispedømmet St.Andrews gikk utviklingen mer og mer i retning av at tiende ble betalt i mynt. For erkebiskop Olav Engelbrektsson var dermed et nødvendig onde at tiende ble betalt i naturalia, og primært i fisk. Dette gjorde at erkebiskopen måtte bruke mye av sin administrasjon for å videreselge denne fisken, og hans inntektsgrunnlag ble dermed mer ensartet. For erkebiskop James Beaton, og hans system med tiendebetaling i form av mynt, førte dette til at innbetalingen av de faste inntektene ble lettere. Siden han også slapp videresalg av naturalia, så kunne han bruke sine ressurser på inntekter som var av en mer flytende karakter.

Begge erkebiskopene hadde sine utfordringer i denne perioden. Disse varierte mellom erkebiskopene fordi selv om de virket på samme tid, så var de en del av det politiske spillet i to forskjellige land. En faktor som skaper påvirkninger utover landegrensene er pestutbrudd. I perioden 1520 til 1540 opplevde både Norge og Scotland pestutbrudd. Det var to utbrudd i Scotland, og tre i Norge på 1520-tallet. Dette er den eneste gangen i Norges historie at tre pestutbrudd skjer i samme tiår. Utfra kildematerialet ser det ikke ut som om disse utbruddene kom til Trøndelag og nordover. Hvorfor ikke? Dette henger nok sammen med erkebiskop Olav Engelbrektssons økonomiske inntektskilder. Erkebiskopens inntektsgrunnlag med innbetaling av tiende i form av naturalia skapte et system der det var overflod med korn og andre matvarer. Dette igjen gjorde at erkebispedømmet ikke var veldig importavhengige, og dermed var det ikke mange skip som reiste med varer til Trøndelag og nordover. Disse skipene brakte ofte med seg rotter som hadde lopper med pestbakterier. Som nevnt hadde erkebiskop James Beaton et annet inntektssystem enn sin kollega i Norge. Erkebiskopen av St.Andrews opplevde også pestutbrudd i sitt erkebispedømme. Forskning utført av Bess Rhodes viser at selv om erkebispedømmet fikk et kraftig pestutbrudd, så betydde det ikke at dette førte til en langvarig økonomisk nedgang, og dermed en svekkelse av erkebiskopens makt. Bess Rhodes hevder også at både erkebiskopen, erkebispedømmet og byen St.Andrews sin økonomi stabiliserte seg ganske fort etter pestutbruddet i 1529, og økonomien var fullt operativ etter bare et par år.

Politiske faktorer som påvirket erkebiskop Olav Engelbrektsson og erkebiskop James Beaton økonomisk var flere. Kort sagt kan det virke som om erkebiskop Olav Engelbrektsson hadde en sterkere økonomisk makt på 1520-tallet enn på 1530-tallet. Dette skyldtes flere negative faktorer slik som, Dalerjunkeraffæren, feiden med Vincens Lunge og krigen mellom Christian II og Frederik I. Jeg har argumentert for at selv om de første hendelsene gav en negativ effekt på erkebiskopens økonomi, så var nok straffeoppgjøret etter krigen det som gav størst økonomiske følger. Jeg mener også at denne negative effekten ikke hadde vært langvarig, men på grunn av kong Christian III's kupp, og innføring av reformasjonen, så fikk ikke erkebiskopen tid til å stabilisere sin økonomi. Det må her påpekes at selv om erkebiskop Olav Engelbrektsson hadde hatt full økonomisk maktkapasitet, så hadde nok ikke det vært tilstrekkelig til å stoppe kong Frederik I, hvis hans planer var full annektering eller innføring av protestantismen som

landets religion. Dette viste seg å være tilfellet når Frederik I`s sønn sendte tropper til Norge for å invadere landet i 1537.

For erkebiskop James Beaton er det især en politisk faktor som har blitt trukket frem som en påvirkning av hans økonomiske makt. Dette var kirkeskatten som kong James V påla kirken i Scotland. Historikere har ment at dette har påvirket erkebiskopen negativt. Nyere forskning av Bess Rhodes har avist dette, og utfra bevarte regnskap ser det ut som om denne kirkeskatten har vært mer et irritasjonsmoment enn at det var en stor økonomisk byrde. Generelt sett var det få hendelser i James Beatons tid som erkebiskop av St.Andrews, som gav store negative økonomiske byrder, disse kom senere og etter hans død. Politisk sett var heller ikke reformasjonen noen stor utfordring for erkebiskop James Beaton. Kong James V var hele sitt liv katolikk, og reformasjonstanker var ikke særlig utbredt i Beatons tid som erkebiskop. Den katolske kirke i Scotland var rett og slett for sterkt knyttet sammen med høyadelen til at en protestantisk reformasjon var nødvendig.

Begge erkebiskopene opplevde vekst i sine jordeiendommer i denne perioden. For erkebiskop Olav Engelbrektsson har vi ingen sikre kontinuerlige kilder på hvordan veksten foregikk, og det er bare ved hjelp av en sammenligning av erkebiskop Aslak Bolts og Engelbrektssons jordegods og jordebøker, at man kan observere at det var en sterk vekst. For erkebiskop James Beaton er bildet litt klarere, og man kan følge veksten i jordeiendommer ved hjelp av analyse av jordgavebrevene han mottok. Vekst i jordeiendommer alene er ikke nok til å fastslå erkebiskopenes makt. En måte man kan observere erkebiskopenes økonomiske styrke, er å sammenligne med underliggende biskopers økonomiske styrke. Historikeren Dybdahl har sammenlignet inntektene av gods til erkebiskopen og biskopene på fastlands-Norge. Tallene viser at erkebiskopen i Nidaros hadde dobbel så stor årlig inntekt som biskopene i Bergen og Hamar, og over fire ganger så stor inntekt som biskopene i Oslo og Stavanger. For skotske forhold har jeg sammenlignet inntektene til erkebiskop David Beaton fra året 1542,⁴⁶⁴ og biskopen av Moray fra 1538. De årlige inntektene til erkebiskopen var tre ganger så store som biskopen av Morays. Inntektsgrunnet alene gir ikke et helt klart bilde når det kommer til maktforhold mellom erkebiskop James Beaton og biskopen av Moray. En viktig faktor som spiller inn her, er hvem som ble rekruttert til erkebiskop- og bispeembeter i Scotland på denne tiden. Bakgrunnen fra høyadelen gav erkebiskopene og biskopene en ekstra økonomisk styrke som deres kollegaer i Norge ikke hadde. Dermed er det økonomiske styrkeforholdet mellom erkebiskopen av St.Andrews og biskopen av Moray vanskeligere å fastsette, enn det er mellom erkebiskopen av Nidaros og underliggende bispedømmer. Forskjellen i inntektsforhold alene vil ikke si at erkebiskop James Beaton hadde et sterkere økonomisk maktforhold enn biskopen av Moray, men å estimere hvor stort dette var, er umulig utfra tallmaterialet alene.

Å drøfte makt innad i et erkebispedømme er også en utfordring. En måte å gjøre dette på er å redegjøre og drøfte hvordan korrupsjon og andre økonomiske misligheter ble håndtert under erkebiskop Olav Engelbrektsson og erkebiskop James Beaton. Hvordan dette ble håndtert, må drøftes forskjellig for erkebiskop Olav Engelbrektsson og erkebiskop James Beaton, dette skyldes hovedsakelig forskjellen på tilgjengelige kildemateriale. Fra erkebiskop Olav Engelbrektsson tid som erkebiskop har vi bevart den såkalte «Gale-Mathias» saken. I denne saken er det ganske tydelig at erkebiskopen hadde en ganske god juridisk kontroll, i hvert fall i forhold til sine kollegaer i Stavanger

⁴⁶⁴ Dette er fordi noen sikre tall fra James Beatons tid ikke er bevart.

og Bergen. Der kan det utfra kildematerialet virke som om de verdslige styresmaktene tok over mye av de juridiske oppgavene til de geistlige.

For erkebiskop James Beaton sin del er det ikke bevart en liknende geistlig rettsak som «Gale Mathias»-saken. Dette betyr ikke at det ikke var slik korrupsjon og andre misligheter i St.Andrews. Det er en stor mulighet for at korrupsjon ikke var nødvendig, siden de høygeistlige og høyadelige var så tett knyttet til hverandre, og fordi appropriasjons-systemet fungerte så bra som det gjorde. Høyadelige og høygeistlige kunne lovlig få tak i de ressursene de ville. Dette vil ikke si at geistlige i Scotland ikke begikk lovbrudd. Drapssaken i landsbyen Pittenween er et eksempel der man ser at erkebiskop James Beatons juridiske myndighet, utfra kildematerialet, ser ut til å fungere, i hvert fall på overflaten.

Erkebiskopenes skjebner var like, for mens James Beaton dør i sin seng i St.Andrews av sykdom i 1529, dør Olav Engelbrektsson i eksil i Lier i Belgia i 1539. Engelbrektssons kamp mot Christian III i 1536-1537, der han satset alt, var tapt, og reformasjonen var et faktum i Norge. Hans høye ambisjoner om et ikke-protestantisk Norge falt i grus, og landet ble herved et protestantisk lydrike under Oldenburgmonarkiet. Det er derimot ikke urimelig å støtte Andreas Holmsen (1976) sitt utsagn «Det norske erkebisperiket var sterkt nok til å ta opp en krig mot den danske kongemakten i Norge, men det var ikke sterkt nok til å vinne den.»⁴⁶⁵, men hans ide om et «erkebisperike» kan settes i tvil. Beaton derimot, dør før Scotland blir kastet ut i en langvarig krig, og hans nasjon blir også protestantisk i 1560.

Utfra alle faktorer som nevnt ovenfor, kan man konkludere med at erkebiskopene hadde makt. Denne makten kom fra forskjellige steder, og også fra forskjellige inntekter. Dette betyr ikke at deres makt var suveren, begge var avhengige av en høyere kongemakts gunst, og deres administrative og økonomiske makt gav dem ikke en full, selvstendig verdslig autonomi, men ved å beskytte sine kirker beskyttet de også sine nasjoner. I sine erkebispedømmer var de den øverste leder, både geistlig og verdslig, og de var viktige lederskikkelser for både deres nasjoner og kirker. Utfra kildematerialet virker det som om begge hadde kontroll over sine erkebispedømmer og byene Trondheim og St.Andrews. For Olav Engelbrektsson endte denne makten i 1537. For James Beaton ville denne makten bli videreført til hans arvtaker David Beaton, men etter dette vil også makten i Scotland bli svekket.

⁴⁶⁵ Holmsen, 1976: 27.

Litteraturliste

Forkortelser

AB: Aslak Bolts Jordebok.

DN: Diplomatarium Norvegicum.

StAUL: St. Andrews spesial collection

Primærkilder (arkiv)

St. Andrews spesial collection

B65/22. Calendar of St Andrews Charters.

B65/23. St Andrews Burgh Charters and Miscellaneous Writs.

Trykte og digitale primærkilder

Agerholt, J. & Brinchmann, C. (1926). *Olav Engelbretssøns Jordebog*. Oslo. Nationaltrykkeriet.

Bolt, A., Jørgensen, J., Ulset, T., & Riksarkivet. (1997). *Aslak Bolts jordebok* (Ny utg). Oslo. Riksarkivet.

Dokumentasjonsprosjektet. (2001). *Diplomatarium Norvegicum*. Oslo, Riksarkivet.

Hentet fra https://www.dokpro.uio.no/dipl_norv/diplom_felt.html

Hannay, R. (1913). *Rentale Sancti Andree*. Edinburgh, University Press.

Paul, J.B. (1905). *Accounts of the high treasurer of Scotland: 1531-1538* (bind VI). Edinburgh, H.M. General Register House.

Seip, J.A. (1936). *Olav Engelbriktssøns rekneskapsbøker 1532-1538*. Oslo, Norges Riksarkiv.

Sekundær litteratur

Bagge, S. & Mykland, K. (1987). *Norge i dansketiden: 1380-1814*. Oslo, Cappelen.

Barrell, A.D.M. (2000). *Medieval Scotland*. Cambridge, Cambridge University Press.

Benedictow, O.J. (2002). *Svartedauen og senere pestepidemier i Norge*. Oslo, Unipub.

Berg, S.H. (2017). *Reformasjonen*. Oslo, Det Norske Samlaget.

Bergsgård, A. (1955). Olav Engelbriktsson i *Nidaros erkebispesetol og erkebispesete 1153-1953*. (bind 1). side:533-568. Oslo, Land og kirke.

Beyer, A.P. (1963a). Dagbok i *Dagbok og Oration om Mester Geble*. Tekstsamling. Oslo-Bergen, Universitetsforlaget.

Beyer, A.P. (1963b). *Oration om Mester Geble* i *Dagbok og Oration om Mester Geble*. Tekstsamling. Oslo-Bergen, Universitetsforlaget.

Blom, G. A. (1997). *Hellig Olavs by: middelalder til 1537*. (bind 1). Oslo, Universitetsforlaget.

- Blom, G. A. (1956). *St. Olavs by: ca. 1000-1537*. (bind 1). Trondheim, I kommisjon hos F. Bruns bokhandels forlag.
- Broun, M. D. (1994). The Three Archbishops of the House of Bethune/Beaton i *Journal of the Sydney Society for Scottish History*. (2). Hentet fra: <https://openjournals.library.sydney.edu.au/index.php/JSSSH/article/view/7151>
- Bull, I. (2020). *Lokalsamfunnet i verden*. Oslo, Novus forlag.
- Bull, E. (1917). *Vincens Lunge*. Kristiania, Steenske forlag.
- Bull, E. (1927). *Jemtland og Norge*. Oslo, Gyldendal.
- Christiansen, P.R. (1989). *Frostaboka*. (bind III), Steinkjer Trykkeri AS.
- Dahl, S.T (2000). *Geistligheten i Nord-Norge og Midt-Norge tiden 1536-1700*. Trondheim, S.T. Dahl.
- Donaldson, G. (1960). *The Scottish Reformation*. Cambridge, University Press.
- Dowden, J. (1908). The Bishops of Glasgow: From the Restoration of the See by Earl David to the Reformation: Notes Chiefly Chronological, A.D. 1508-A.D. 1603 i *The Scottish Historical Review*. Vol 5. (20). side: 447-458.
- Dunbar, L.J. (2002). *Reforming the Scottish Church, John Winram (c. 1492-1582) and the exampel of Fife*. London, Routledge.
- Dybdahl, A. (2003). Nidaros erkesetes økonomi i Imsen, S (Red.). *Ecclesia Nidrosiensis 1153-1537: søkelys på Nidaroskirken og Nidarosprovinsens historie*. side:279-320. *Trondheim*, Tapir akademisk forlag.
- Dybdal, A. (2004). Hvilke materielle ressurser hadde Olav Engelbrektsson til disposisjon i Suppehellen, S. (Red.) *Nytt søkelys på Olav Engelbrektsson*. rapport frå eit seminar i regi av Det kongelige norske videnskabers selskab 10.-11. oktober 2003. Vol. 2004, (2). side:69-90. Trondheim, Tapir Academic Press.
- Dybdahl, A. & Bull, I. (2005). *Trøndelags Historie: Fra pest til poteter:1350 til 1850*. (bind 2), Trondheim, Tapir akademisk forlag.
- Ersland, G.A. (2012). *Bispeby og borgarby: Frå opphavet til 1815* (bind 1). Stavanger: Wigestrånd.
- Gullbekk, S. (2005). Lite eller mye mynt i Norge i middelalderen? i *Historisk tidsskrift*, Vol.84, (4). side:551-573.
- Hamre, L. (1998). *Norsk politisk historie 1513-1537*. Oslo, Samlaget.
- Herkless, J. & Hannay, R. K. (1910). *The Archbishops of St. Andrews*. (bind 3). W. Blackwood.
- Holmsen, A. (1976). *Nye studier i gammel historie*. Universitetsforlaget.
- Holte, R. (2014). *Erkebiskop Olav Engelbrektsson taler sin sak: En analyse av erkebiskopens politiske korrespondanse og utvalgte notater 1523-1533*. Oslo. [Masteroppgave. Universitetet i Oslo]
- Koht, H. (1951). *Olav Engelbriktsson og sjølvstende-tapet 1537*. Oslo, Aschehoug.
- Kolsrud, O. (1958). *Noregs kyrkjesoga*. (bind 1). Oslo, Aschehoug.

- Knox, J. (1846). *The Works of John Knox: The history of the Reformation in Scotland*. Edinburgh, Wodrow Society.
- Imsen, S. (2002). *Noregs nedgang*. Oslo, Det Norske samlaget.
- Imsen, S. (Red.) (2003). *Ecclesia Nidrosiensis 1153-1537: søkelys på Nidaroskirkens og Nidarosprovinsens historie*. Trondheim: Tapir akademisk forlag.
- Imsen, S. (2016). *Da reformasjonen kom til Norge*. Oslo, Cappelen Damm.
- Langerud, H. (2018). *Reformasjon uten folk*. St. Olav forlag.
- Lynch, M. (2001). *The Oxford companion to Scottish history*. Oxford, Oxford University Press.
- Murray, A.L. (1968). The revenues of the Bishopric of Moray in 1538 i *Innes Review*, nummer 1 (19).
- Nedkvitne, A. (1983). Utenrikshandelen fra det vestfjelske Norge 1100-1600. [Doktoravhandling, NTNU]
- Netterstrøm, J.B. (2007). Bondefejder i Danmark, i Opsahl, E (Red.). *Feide og fred i nordiskmiddelalder*. side:35-72. Oslo, Unipub.
- Nissen, H. (1998). *Utgravningene i Erkebisppegården i Trondheim, Arbeidsstyrke og lønnsforhold ved erkebispesetet i 1530-årene*. Nummer 14, NIKU temahefte. Trondheim, NIKU.
- Noreide, S.W. (2004). Erkebispesetet belyst gjennom borganlegget i Suppehellen, S (Red.). *Nytt søkelys på Olav Engelbrektsson. rapport frå eit seminar i regi av Det kongelige norske videnskabers selskab*. 10.-11. oktober 2003. Vol. 2004, (2). side:19-34. Trondheim, Tapir Academic Press.
- Opsahl, E. (2007b). Innledning: Konflikt og feide i nordisk middelalder, i Opsahl, E. (Red.). *Feide og fred i nordisk middelalder*. side:7-20. Oslo, Unipub.
- Opsahl, E. (2007a). Feider i Norge, i Opsahl, E (Red.). *Feide og fred i nordisk middelalder*. side:135-152. Oslo, Unipub.
- Parsons, H.A. (1945). Notes on the "Wolsey" coins of Henry VIII i *British Numismatic Society Vol. 25*, (5). side:60-70. Hentet fra https://www.britnumsoc.org/publications/Digital%20BNJ/pdfs/1945_BNJ_25_5.pdf
- Porlaksson, H. (2007). Feider. Begrep, betydning, komparasjon i Opsahl, E (Red.). *Feide og fred i nordisk middelalder*. side:21-34. Oslo, Unipub.
- Rhodes, B. (2019). *Riches and Reform: Ecclesiastical Wealth in St Andrews, C. 1520-1580*. Boston, Boston: BRILL.
- Rian, Ø. (2007). *For Norge, kjempers fødeland: 12 portrett frå dansketida*. Oslo, Samlaget.
- Risvaag, J.A. (1995). *Erkebiskopen I Nidaros' Utmynting I Middelalderen: Med Særlig Vekt På Erkebiskopens Myntrett*. [Masteroppgave. Universitet i Oslo].
- Risvaag, J. (1998). *Ikke-kongelig utmynting i Norge frem til reformasjonen*. Symposium: Myntrett og ikke-kongelig utmyntinger i middelalderen. Oslo 05-06.nov, 1998.

- Risvaag, J.A (Under utgivelse). *Minting at the Archbishop's Palace in late medieval Trondheim, Norway*. Prosederings of Craftsmen and metalworking in medieval cities: 35 years later. International symposium in honour of Professor Paul Benoit, Paris (12.-14. September 2019). NTNU.
- Ryrie, A. (2006). *The origins of the Scottish Reformation*. Manchester, Manchester University.
- Steen, S. (1935). *Det norske folks liv og historie gjennom tidene*. (bind 4). Oslo, Ascheh.
- Supphellen, S. (Red.) (2004). *Nytt søkelys på Olav Engelbrektsson: rapport frå eit seminar i regi av Det kongelige norske videnskabers selskab. 10.-11. oktober 2003. Vol. 2004, (2)*. Trondheim, Tapir Academic Press.
- The American Historical Review (1911) Ingen tittel. Vol. 17, (1). side:124-125. Hentet fra <https://www.jstor.org/stable/1832852?seq=1>
- Wallem, F. B. (1917). *Steinvikholm: erkebisp Olav Engelbrektssøns faste slot*. Trondhjem, F. Bruns boghandels forlag.
- Wisløff, C.F. (1966). *Norsk kirkehistorie*, (bind 1). Oslo, Lutherstiftelsen.

Leksikon og oppslagsverk

- Andersen, J.O. (2011) Torben Bille – ærkebiskop i *Dansk Biografisk Leksikon*. Hentet: 10. januar 2021 fra https://biografiskleksikon.lex.dk/Torben_Bille_-_%C3%A6rkebiskop
- Bratberg, T. (2009a). Christoffer Valkendorf i *Norske Biografiske Leksikon*. Hentet: 28. desember 2021 fra https://nbl.snl.no/Christoffer_Valkendorf
- Bratberg, T. (2009b). Olav Torkellsson i *Norske Biografiske Leksikon*. Hentet: 28. desember 2021 fra https://nbl.snl.no/Olav_Torkellsson
- Bjørkvik, H. (2009). Hoskold Hoskoldsson i *Norske Biografiske Leksikon*. Hentet: 28. desember 2021 fra https://nbl.snl.no/Hoskold_Hoskoldsson
- Clausen, H. & Slottved, E. (2021) dekan i *Den Store Danske*. Hentet: 11. januar 2021 fra <https://denstoredanske.lex.dk/dekan>
- Dowden, J. (1912). *The bishops of Scotland: being notes on the lives of all the bishops, under each of the sees, prior to the reformation*, Glasgow, J. Maclehose and Sons.
- Cameron, J. K. (2004). Beaton, James (c. 1473–1539), administrator and archbishop of St Andrews i *Oxford Dictionary of National Biography*. Oxford University Press. Hentet fra: <https://doi.org/10.1093/ref:odnb/1824>
- Dybdahl, A. (2009a). Erik Valkendorf i *Norske Biografiske Leksikon* Hentet: 28. desember 2021 fra https://nbl.snl.no/Erik_Valkendorf
- Dybdahl, A. (2009b). Henrik Kalteisen i *Norske Biografiske Leksikon* Hentet: 28. desember 2021 fra https://nbl.snl.no/Henrik_Kalteisen
- Falkanger, T. (2017). landskyld i *Store Norske Leksikon*. Hentet: 30. desember 2021 fra <https://snl.no/landskyld>
- Finstad, F.B & Elden, J.C. (2021). korrupsjon i *Store Norske Leksikon*. Hentet: 30. mars 2021 fra

- <https://snl.no/korrupsjon#:~:text=Korrupsjon%20er%20det%20%C3%A5%20bestikke,Korrupsjon%20er%20straffbart.>
- Grossist (2021) i *Det Norske Akademis Ordbok* Hentet fra:
<https://naob.no/ordbok/grossist>
- Hunter-Blair, O. (1907). James Beaton i *The Catholic Encyclopedia*. New York, Robert Appleton Company. Hentet fra: <http://www.newadvent.org/cathen/02374a.htm>
- Ingesman, P. (2020). Johan Weze i *Den Store Danske*. Hentet 10. januar 2021 fra
https://denstoredanske.lex.dk/Johan_W
- Landehjelp (2008). i *Lokalhistoriewiki*. Hentet fra
<https://lokalhistoriewiki.no/wiki/Leksikon:Landehjelp>
- Mardal, M.A. (2021). Gustav Trolle i *Store Norske Leksikon*. Hentet: 30.12.2021 fra
https://snl.no/Gustav_Trolle
- Rasmussen, T. (2019). Martin Luther i *Store Norske Leksikon*. Hentet: 28.desember 2021 fra https://snl.no/Martin_Luther
- Rasmussen, T. (2022). reformasjonen i *Store Norske Leksikon*. Hentet: 15.februar 2022 fra <https://snl.no/reformasjonen>
- Rian, Ø. (2009a). Christian 3. i *Norsk biografisk leksikon*. Hentet:10. mars 2022 fra
https://nbl.snl.no/Christian_3.
- Rian, Ø. (2009b). Olav Engelbrektsson i *Norsk biografisk leksikon*. Hentet: 10. januar 2021 fra https://nbl.snl.no/Olav_Engelbrektsson
- Salvesen, H. (2017). kapellgeistlighet i *Store norske leksikon*. Hentet: 28.desember 2021 fra <https://snl.no/kapellgeistlighet>
- Salvesen, H. (2020). Johannes Magnus i *Store norske leksikon*. Hentet: 10. januar 2021 fra https://snl.no/Johannes_Magnus
- tiende (2020) i *Store Norske Leksikon*. Hentet 30.mars.2022 fra: <https://snl.no/tiende>
- Thomassen, M. (2019). domkapittel i *Store norske leksikon*. Hentet 11. januar 2021 fra
<https://snl.no/domkapittel>

